

ISSN 2306-7365

1996 жылдың қарашасынан бастап екі айда бір рет шығады

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің

ХАБАРШЫСЫ

Н.А. Yesevi UKTÜ Bülteni
№1 (93)

Вестник МКТУ им. Х.А. Ясауи
ҚАҢТАР-АҚПАН

Bulletin of IKTU named N.A. Yasaui
2015

Қ о ғ а м д ы қ ғ ы л ы м д а р с е р и я с ы

БАС РЕДАКТОР

физика-математика ғылымдарының докторы, профессор
УӘЛИХАН СЕЙДІЛДӘУЛЫ ӘБДІБЕКОВ

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

ЕРГӨБЕК Құлбек Сәрсенұлы
филология ғылымдарының докторы, профессор

– *Бас редактордың орынбасары*

ӘБЛДАЕВА Гүлжан Елібайқызы

– *аға редактор*

САДЫҚОВА Айгүл Дөненбайқызы

– *редактор*

ҚҰРЫЛТАЙШЫ
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

РЕДАКЦИЯ ЛЫҚ АЛҚА

Әтемова К.	- педагогика ғылымдарының докторы, профессор
Балтабаева А.Ю.	- философия ғылымдарының кандидаты, ХҚТУ профессоры
Батмаз Эфтал	- доцент, доктор (Түркия)
Беркімбаев К.М.	- педагогика ғылымдарының докторы, профессор
Женгиз Режеп	- доцент, доктор (Түркия)
Куталмыш Мехмет	- доктор, профессор (Түркия)
Накипов Б.	- заң ғылымдарының докторы, профессор
Нұсқабаев О.	- социология ғылымдарының докторы, профессор
Пала Айхан	- доктор, доцент (Түркия)
Тұрсын Х.	- тарих ғылымдарының докторы, профессор
Уразбаев Қ.Б.	- филология ғылымдарының кандидаты, ХҚТУ профессоры
Шенгүл Идрис	- доктор, профессор (Түркия)

Журнал Қазақстан Республикасының Баспасөз және бұқаралық ақпарат істері жөніндегі ұлттық агенттiнде 1996 жылғы 8 қазанда тіркеліп, №232 куәлік берілген.

Индекс №75637

Журнал 2013 жылдың қаңтар айынан бастап Париж қаласындағы ISSN орталығында тіркелген.

ISSN 2306-7365

Редакцияның мекен-жайы:

161200, Қазақстан Республикасы, ОҚО, Түркістан қаласы,
ХҚТУ қалашығы, Б.Саттархан даңғылы, №29, 414-бөлме
☎ (8-725-33) 6-36-36 (1960), E-mail: khabarshi@iktu.kz

Журнал Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің «Тұран» баспаханасында көбейтілді.

Көлемі 70x100 1/6. Қағазы офсеттік. Офсеттік басылым.

Шартты баспа табағы 11,2. Таралымы 300 дана. Тапсырыс 425. ©

ӘОЖ 372. 651 10 44

Е.Н.НҰРАХМЕТОВ

филология ғылымдарының докторы, профессор

А.А.ТАТИБАЕВА

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің магистранты

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ КЕЙБІР ТҮРЛЕРІН ҚОЛДАНУ

***Аннотация.** Бұл мақалада ағылшын тілі сабағында кейбір ақпараттық технологияларды қолданудың тиімділігі қарастырылады. Ақпараттық қоғамның басты талабы – оқушыларға ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық ойлау қабілеттерін дамыту, ақпараттық технологияны пайдалану дағдыларын қалыптастыру және оқушы әлеуметінің ақпараттық сауатты болып өсуі мен ғасыр ағымына бейімделе білуге тәрбиелеу, яғни ақпараттық қоғамға бейімдеу. Ағылшын тілі сабағында интерактивті технологияларын пайдалану – педагогикалық іс-әрекеттердің мазмұны мен формасын толықтыру негізінде оқыту үдерісін жетілдірудің бірден бір жолы.*

***Кілт сөздері:** ақпараттық технологиялар, ағылшын тілі, интерактивті технологиялар, оқушы.*

***Ключевые слова:** информационные технологии, английский язык, интерактивные технологии, ученик.*

***Key words:** information technology, English language, interactive technologies, pupil.*

***Anahtar kelimeler:** bilişim teknolojisi, ingilizce dili, interaktif teknolojiler, öğrenci.*

Елімізде білім беру саласында жаңа ақпараттық технологияларды қолдану басты мақсат болып отыр. Ол тек қана техникалық құрал емес, сонымен бірге жаңа ақпараттық, коммуникациялық технология және білім беру жүйесіндегі сабақ берудің жаңаша әдісі болып отыр. Елбасымыздың Қазақстан халқына жолдауында ХХІ ғасырда ақпараттық қоғам қажеттілігін қанағаттандыру үшін білім беру саласында төмендегідей міндеттерді шешу керектігін атап көрсетті: Компьютерлік техниканы, интернет, телекоммуникациялық желі, электрондық және телекоммуникациялық құралдарды, мультимедиялық электрондық оқулықтарды оқу үдерісіне тиімді пайдалану арқылы білім сапасын көрсету. Сонымен қатар тәуелсіз еліміздің болашағы – жарқын, білімді, парасатты, өз ана тілімен бірге шетел тілі «ағыл-

шын тілінде» еркін сөйлеп, өз елін, халқын, мәдениетін шетелге таныстыра алатын үш тілде еркін сөйлейтін азамат болып шығуы керек деген еді [1].

Білім берудегі интерактивті технология – мұндағы интерактивті сөзі – inter (бірлесу), act (әрекет жасау) ұғымын білдіреді, сабақ барысында оқушының топпен жұмыс жасауға қатыспауы мүмкін емес, бірін-бірі толықтыратын, сабақ барысында барлық оқушылардың қатысуын ұйымдастыратын оқыту барысы. Интерактивті тақта – бұл компьютердің қосымша құрылғыларының бірі және де дәріс берушіге немесе баяндамашыға екі түрлі құралдарды біріктіретін: ақпараттың кескіні мен қарапайым маркер тақтасын біріктіретін құрал.

Әр мұғалім сабақ өткізген кезде оқушыларға сапалы білім беру үшін жаңа технологияларды пайдалана отырып, сонымен қатар компьютерді, интерактивті тақтаны қолдану арқылы білім берсе, оқушылардың қызығушылығы арта түсері анық. Мысалы жаңа технологиялардың кейбір элементтерін көрсетіп кеткенді жөн көрдім:

1. Интернет;
2. Қызықты, ақпаратты;
3. Мәлімет береді, хабар таратады, байланыстырады;
4. Интернет – компьютерден құралған;
5. Ақпараттық өріс.

Интерактивті технология бойынша ақпаратты оқушылар мына жолдармен қабылдайды:

- компьютерлік техника арқылы;
- интерактивті тақта арқылы;
- дистанциялық оқыту;
- тесттік бақылау;
- www.мәліметтер базасы;
- спутникті антенна;
- электрондық оқулық;
- бейнезал;
- электронды почта;
- бүкіләлемдік байланыс;
- Интернет.

Ақпараттық-интерактивті технологияны оқу тәрбие үдерісіндегі қолдану оқушының өз мамандығына қызығушылығын арттырып, шығармашылық шабытын шыңдап, ғылыми көзқарасын қалыптастырып, мамандық сапасын арттырып, еңбек нарығындағы бәсекеге қабілетті мамандар даярлаудағы үлесі мол [2].

Интерактивті әдістің мәндік ерекшелігі, сипаттамасы – бұл субъектілердің өзара әрекеттестігінің бір бағыттағы белсенділігінің жоғарылығы, қатысушылардың өзара әрекеттестігі, эмоционалдық, рухани бірігуі. Интерактивті әдістерді пайдалану кезінде оқушылар түсіну үдерісіне

толық қанды қатысушылар болады, оның тәжірибесі оқу танымының негізгі қайнар көзі қызметін атқарады. Оқытушы дайын білімді бермейді, бірақ оқушыларды өз бетімен ізденуге үйретеді. Білім берудің дәстүрлі нысандарымен салыстырғанда, интерактивті оқытуда оқытушы мен оқушының өзара әрекеттестігі ауысады: педагогтың белсенділігі оқушының белсенділігіне орын береді, ал педагогтың тапсырмалары олардың инициативасы үшін жағдай жасаушы болады.

Интерактивті оқыту әдістеріне білім алу және оны дамыту үдерісіне белсенді атсалысуға тарту жатады:

- * шағын-лекциялар;
- * топтардағы жұмыс;
- * бақылау парағы немесе сынақ;
- * рөлдік ойын;
- * ойын жаттығулары;
- * жобаны әзірлеу;
- * жағдайлық тапсырмаларды шешу;
- * сапаршыны (визитерді) шақыру;
- * сарапшы топтарының пікірсайыстары;
- * сұхбаттар;
- * сахналау;
- * жағдайдан жеңілу;
- * оқушының рөліне ену;
- * сюжеттік суреттерді талқылау;
- * сұрақ-квиз (бақылау) және т. б.

Интерактивті әдіске сондай-ақ әр түрлі көмекші құралдарды пайдалана отырып тақта, кітаптар, бейне материалдар, флипчарттар, постерлер, компьютерлер және т.т. таныстырулар жатады. Компьютерлік және ақпараттық технологиялар заман талабы. Бұл жұмыстың басты мақсаты компьютер желісін және мультимедиялық-электрондық құралдарды шет тілі сабағында тиімді қолдану, нақтылап айтқанда ағылшын тілі сабағында презентацияларды және мультимедиялық-электрондық құралдарды мектеп қабырғасында және білім беру үдерісінде терең қолдану.

Ең тиімді бағдарламалардың бірі ActiveStudio бағдарламасы мен Microsoft Power Point. Олар мұғалімге қысқа мерзімде өзінің үлкен дидактикалық материалдармен қамтамасыз етіп, компьютерлік білімін даярлауға көмектеседі. Және ол оқушылардың түрлі қабілеттерін ашады. Олар: есте сақтау, көру, есту, ойлау, эмоционалды, автоматты және т.б. Интерактивті тақтамен презентацияны бірге қолдану оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын ерекше арттырады. Ағылшын тілі сабағында компьютерді, мультимедиялық және электрондық оқулықтарды және интерактивті тақтаны пайдаланғанда:

- лексиканы оқып үйретеді;
- сөйлеу ырғағын;

- диалог, монолог және рөлдік ойындарды;
- хат жазуға үйретеді;
- грамматикалық құрылымдарды түсіндіріп, оқушылардың есінде сақтауға көмектеседі.

Қазіргі кезде ағылшын тілімен компьютер, телекоммуникациялық құралдарды меңгеруді уақыттың өзі талап етеді, тіпті кейінгі жылдары олардың рөлі арта түсуде. Оқушылардың ағылшын тілі пәніне деген қызығушылығын арттыруда көп ізденіп, жаңа ақпараттық технологияларды меңгеруді, әртүрлі әдіс-тәсілдерді білуді қажет деп санаймын және мен өз сабақтарымда қолданамын.

Жаңа технологиялар мен интерактивті әдістерді, ақпараттық құралдарды ағылшын тілі сабағында қолданғанда күтілетін нәтижелер:

- үлгерімі төмен оқушыларға көмектеседі;
- оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын арттырады;
- сабақта пайдаланылатын көрнекіліктердің санын арттырады;
- оқушылардың шығармашылығын арттырады;
- оқушыларды жеке жұмыс істеуге үйретеді;
- грамматикалық құрылымдарды оңай түсінуге көмектеседі;
- оқушылардың есте сақтау, есту, көру, сөйлеу, ойлау қабілеттерін дамытады;
- пікірталас, талдау жасау мүмкіндіктерін арттырады.

Көбіне ағылшын тілі пәнінде интерактивті әдістерді және түрлі ақпараттық технологияларды жаңа сабақ түсіндіргенде, грамматикалық құрылымдарды өткенде және қорытынды сабақта қолданамын. Бұл әдістер бойынша сабақ барысында оқушылар көп сөйлеп, оқытушылар аз сөйлеуге тиісті болады. Оқығудың басқа әдістеріне қарағанда, интерактивтік әдіс оқытушының жоғары белсенділік танытуын талап ететін әдіс. Сабақ кезінде оқытушының көбінесе тыңдаушы рөлін атқаруы оның үдерістен шет қалуы болып саналмайды. Сабақтың жоспары оқушылар өзара талқылау барысында нені ұғынуы керектігін көрсетеді, яғни, оқытушы оқушылардың іс-әрекетін алға қойған мақсатқа жетуге бағыттайтын басқарушының міндетін атқарады [3].

Қорыта келе, инновациялық технологияларды сабақта қолдану – бұл оның нәтижелігіне қолайлы жағдайды жасаудың бірден-бір жолы, ал ол өз кезегінде бірлесе жұмыс жасауға, адами қарым-қатынастарға себепкер болады. Оқытуға жаңашыл көзқарасты қолдану, тәжірибеге бағытталған оқытудың үлкен жетістігі болып табылады, сондай-ақ оның сапасы алынған білімнің нақты жағдайда мақсатқа жетумен қатар өмірдің сапасын көтеруде үлкен сұранысты қанағаттандыруды қамтамасыз етеді. Интерактивті тақта мүмкіндігін пайдалана отырып өткізген сабақтар мұғалімнің оқу үдерісінде уақытын үнемдей отырып оқушыларға көптеген ақпараттарды беруге көмектеседі. Интерактивті тақтаның керемет мүмкіндіктері оқушыларды

таңғалдырады, шабыттандырады. Оқушылар ойнап отырмыз деп ойлайды, шындығында олар қызығып, таңғалып, шабыттанып отырып білім алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. –Астана, 2001 ж. //www.bilim.kz/
2. Сулейменова Б.К. Сабақта интерактивті тақтаны пайдаланудың тиімді әдістері // www.kazustaz.kz/
3. Мулдашева Г.И. Жаңа технологияларды ағылшын тілі сабағында тиімді пайдалану // www.library.wksu.kz/

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается особенность применения интерактивных технологий на уроках английского языка.

(Нұрахметов Е.Н., Татибаева А.А. Использование некоторых видов инновационных технологий на уроке английского языка)

SUMMARY

This article deals with the effectiveness of using interactive technology in teaching English language.

(Nurahmetov E.N., Tati bayeva A.A. Usage of some innovative technologies in teaching English language)

УДК 420.1

Р.Б.ТАУКЕБАЕВА

кандидат филологических наук,
профессор МКТУ имени Х.А.Ясави

Л.Ш.ЕРЕХАНКЫЗЫ

магистрант МКТУ имени Х.А.Ясави

**О БЕЗЭКВИВАЛЕНТНЫХ КОМПАРАТИВНЫХ ИДИОМАХ
СОВРЕМЕННОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА: СТРУКТУРА И
ПЕРЕВОД**

Аннотация. Данная статья рассматривает одну из важнейших проблем современной английской лексикологии как безэквивалентные компаративные идиомы, их структуру и перевод в контексте художественной прозы, данной в обработке *Oxford Dictionary of Current Idiomatic English*. Также в данной работе правомерно рассматриваются компаративные фразеологические единицы современного английского языка, которые не имеют полных фразеологических эквивалентов в современном русском языке или «эквивалентов с тождественной внутренней формой»; раскрываются различные структуры изучаемых компаративных единиц через перевод и определяются контенты языковых объектов (компаративных идиом), основанные на теоретических научных изысканиях А.Кунина и на примерах-сравнениях из художественной прозы.

Ключевые слова: безэквивалентные компаративные идиомы, фразеологические единицы, контекстуальный эквивалент, компаративизм.

Kilt sөzderi: баламасыз салыстырмалы идиомалар, фразеологиялык бірліктер, мазмұндық балама, салыстырма.

Key words: unequivalent comparative idioms, phraseological units, contextual equivalent, comparativizm.

Anahtar kelimeler: denksiz karşılaştırma deęimleri, ifade tarzı birlikleri, başlamsal denklik, karşılaştırma.

Общеизвестно, что безэквивалентные компаративные идиомы – это единицы иностранного языка, которые не имеют четких, точных и адекватных в смысловом аспекте соответствий в языке перевода. Ряд ученых-лингвистов (Н.Амосова, Н.Поцелуева, В.Комиссаров и др.), правомерно считают, что безэквивалентная лексика обнаруживается, главным образом, среди неологизмов, среди слов, определяющих специфические понятия и национальные реалии, для которых приходится создавать контекстуальные соответствия в процессе перевода [1, 162-р.].

В течение последних десятилетий компаративные фразеологические единицы являются объектом пристального внимания отечественных и зарубежных ученых-лингвистов (А.Кунин, В.Архангельский, Д.Томпсон, А.Коуз, Р.Мэкин и др.). И это внимание вполне закономерно, так как сравнение (компаративизм) – это не только оформленный в компаративных фразеологических единицах языковой результат, но и средство «первичного анализа воспринимаемой действительности».

Бесспорно, что изучение компаративных фразеологических единиц современного английского языка в сопоставительном плане выявляет значительное количество компаративных фразеологизмов, не имеющих четких, и точных эквивалентов в современном русском языке или эквивалентов с тождественной внутренней формой, то есть адекватных в смысловом отношении [2, 165-р.].

В процессе исследования лингвистического феномена «компаративные идиомы, их структура и перевод» в современном английском языке, на основе большого количества оригинального и переводческого языкового материала, выявляется существенный факт, что определенное количество идиом на английском языке не имеют фразеологических эквивалентов в русском языке. Следует отметить, что теоретической основой данного исследования является фразеологическая теория российского ученого-лингвиста А.В.Кунина, предложившего метод фразеологической идентификации, метод фразеологического анализа и описания, а также метод сопоставительно-типологического изучения языковых единиц разных уровней, в том числе и компаративной фразеологии.

Исходя из вышесказанного, согласно научным изысканиям А.Кунина, следует считать, что структура изучаемого компаративизма может быть представлена описательно в следующем виде: (субъект сравнения – переменный, зависимый от текста компонент), основа для сравнения, обозначающая какое-либо качество, объект сравнения, т.е. то явление или тот предмет, с которым производится сравнение исходного субъекта [3, 30-р.]. Неординарность таких компаративизмов определяется необычным или неожиданным объектом, выбранным для сравнения, например:

а) *as cold as charity* (букв. холодный как благотворение) – (smth is) very cold, (smb is) very unresponsive [4, 18-р.] – холодный, бесчувственный:

They say it's too early for snow to lie, but outside it's *as cold as charity* (N.Shute, "Requiem for a Wren"). – Говорят, еще слишком рано, чтобы снег лег, но на улице *собачий холод*.

б) *as drunk as a lord/newt* (букв. пьян как лорд, как тритон) – very drunk [4, 19-р.] – сильно опьяневший, пьяный в стельку:

No doubt about it, Pop thought, Charley was *as drunk as a newt*. It reminded him of the time they had first met and how Mariette had had to lend him pyjamas and put him to bed (H.E.Bates, "A Breath of French Air"). – Не было никакого сомнения, думал Поп, Чарли был *пьян в стельку*. Это напомнило ему о том

времени, когда они встретились впервые и как Мариетте пришлось одолжить ему ночной халат и уложить в постель.

в) *as nervous as a cat/kitten* (букв. нервный как кот/котенок) – apprehensive, easily startled, ready to take fright [4, 25-p.] – нервозный, боязливый:

Some of the patients can be pretty difficult at first, especially in the New Town. They think it's asserting the rights of citizenship to be rude to the doctor. – Well, I might tell you I was *as nervous as a kitten* when I started (R. Gordon, "Doctor in Love"). – Некоторые пациенты доставляют поначалу массу хлопот, особенно в Ньютауне. Они думают, что грубость по отношению к доктору – это утверждение их гражданских прав. – Ну, я должен признаться, что *страшно* нервничал, когда начинал свою практику.

В процессе проведения сравнительно-сопоставительного анализа фразеологических единиц установлено, что целый ряд безэквивалентных английских компаративизмов пополняется за счет расширения структурной модели, которое заключается в том, что именной компонент, обозначающий объект сравнения, приобретает «препозитивное определение», также выраженное именем существительным и в русле вышеописанного процесса структурный рисунок фразеологизма приобретает следующие очертания: *as + Adj + as + d + N + N*, как следующие контекстуальные примеры:

а) *as mad as a March hare* (букв. сумасшедший как мартовский заяц) – abnormal in behaviour (ranging from mere eccentricity, recklessness, folly, irresponsibility, etc. to near-madness and insanity itself) [4, 24-p.] – обезумевший, одержимый, эксцентричный, с заскоком:

I think you're *as mad as a March hare*, and I don't want to see you any more, so please don't ring up, or write and thank me for this (N. Shute, "Requiem for a Wren"). – Я думаю, что у тебя крыша поехала, и я не хочу тебя больше видеть, поэтому не звони мне и не пиши, и не благодари за это.

б) *as lean as an alley cat* (букв. тощий как бродячий кот) – with very little flesh on one's bones (the implication usually being that the person is hardy) [4, 23-p.] – поджарый, выносливый:

Most of the tourist party spent the afternoon lying on their beds with the shades drawn, but Jim, who was *as lean as an alley cat*, suffered much less than the others from the heat and humidity. – Большая часть туристической группы проводила послеобеденное время, лежа на кровати и с задернутыми шторами, но Джим, который был *тощий как щепка*, страдал гораздо меньше, чем другие от жары и влажности (Пер. – Т.Ф.).

в) *as smooth as a baby's bottom* (букв. гладкий как попка у младенца) – (informal) soft and smooth to the touch, or in appearance [4, 28-p.] – очень гладкий и нежный:

I'm getting flabby here in bed', he grumbled, 'and look at my hands – *smooth as a baby's bottom*. What kind of hands are these for a working man to have? – Я становлюсь дряблым, лежа в этой постели, – ворчал он, – и посмот-

ри на мои руки – *гладкие как кое-что у младенца*. Разве это руки рабочего человека?

Распространенные предложения при переводе в современном английском языке характерны также для безэквивалентных компаративизмов со структурной организацией, в пределах которой объект сравнения выражен существительным с «постпозитивным определением»: as + Adj + as + N + A, например:

а) as cross as a bear with a sore head (букв. злой как медведь с большой головой) – very bad-tempered [4, 19-p.] – весьма дурного нрава:

We'd better hurry – George will be *as cross as a bear with a sore head* if we keep him waiting. – Нам лучше поторопиться – Джорж будет *вне себя от ярости*, если мы заставим его ждать.

б) as plain as the nose on your face (букв. ясный/очевидный как нос на вашем лице) – obvious (though with the implication that the person addressed may not know it) [4, 26-p.] – очевидный, ясный как день:

What's the matter with Dave recently? He hardly ever answers when he's spoken to. – Good lord – it's *as plain as the nose on your face*: he's in love! – Что это с Дейвом происходит в последнее время? Он почти все время отвечает невпопад, когда с ним разговаривают. – Боже мой – это *ясно как день*: он влюбился!

в) as artful/crafty as a wagon-load/barrel of monkeys (букв. изобретательный как повозка/бочка с обезьянами) – very artful etc, but not malicious or really wicked [4, 16-p.] – очень изобретательный:

I can't leave my youngest son alone in the house for a moment. He's *as crafty as a barrel of monkeys* and gets up to any number of tricks and then appears all innocence when you return. – Я не могу оставить своего младшего сына дома одного хотя бы на минуту. Он прибегает к различным трюкам, а затем появляется с невинным лицом, когда я возвращаюсь.

Безусловно, что особую трудность для перевода представляют безэквивалентные английские компаративизмы, в качестве объекта которых выступает не именной компонент, а «цельнопредикативная структура», или предложение. Это предложение может состоять всего лишь из двух компонентов – подлежащего и сказуемого. В рассматриваемом случае структурная модель компаративизма имеет следующий вид: (as) + Adj + as + N/ Pron + V, например:

а) as miserable as they make 'em/them (досл.: такой жалкий, как они сделали их) – very miserable [4, 18-p.] – очень жалкий, ничтожный, несчастный:

Good morning, Moriarty,' said Hopalong, and he looked about *as miserable as they make 'em*, and he hadn't even started work (G.W. Target, "The Teachers"). – Доброе утро, Мориарти, сказал Хопалонг и огляделся *с невообразимо жалким видом*; он даже еще не приступил к работе.

б) as clever as they make them (букв. такой же умный, как они делают их) – (informal) very clever [4, 18-p.] – слишком умный:

The whole family is like that. *Clever as they make them*, but can't help boasting of it (A.Christie, "They Came to Baghdad"). – И вся семья *такая, умники несусветные*, но не могут не хвастаться этим.

в) as big as they come (букв. такой же большой, как они приходят) – of a size etc that is not likely to be exceeded [4, 17-p.] – самый способный, такой как надо:

He's a very shrewd and able man, and if you want a competent administrator I expect he's *as good as they come* (C.P. Snow, "The New Men"). – Он очень проницательный и способный человек, и если вы хотите компетентного администратора, то, я полагаю, он *как раз тот, который нужен*.

Исследуемый языковой материал в сравнительно-сопоставительном аспекте выявляет лингвистические ситуации, когда структурная организация объекта сравнения разворачивается в сложное предложение с «подчинительным придаточным»: as good luck as had the cow that stuck herself with her own horn (букв. повезло как корове, которая боднула себя своим же рогом) – совсем не повезло.

Исходя из вышеизложенного, следует отметить, что для сравнительной и сопоставительной деятельности (т.е. компаративистской), используются явления социума и предметы окружающей действительности, которые знакомы из практической деятельности определенной личности, которые значимы для него и всех остальных представителей данной этнокультуры и этноязыка, ибо часто сравнения бывают немотивированными, полностью переосмысленными, поэтому и сложными для перевода.

Данная проблема, касающаяся структуры и перевода компаративных фразеологических единиц современного английского языка, заслуживает дальнейшего скрупулезного научного поиска на фоне обширного материала художественной прозы и ее адекватного перевода.

ЛИТЕРАТУРА

1. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М.: Высш. шк., 1990. – 253 с.
2. Поцелуева Н.В. Сопоставительное исследование внутренней формы компаративных фразеологических единиц с зоосемическим компонентом (на материале английского, русского и казахского языков) //Фразеологическое пространство национального словаря в сопоставительном аспекте: монография /Т.Н.Федуленкова, А.Г.Садыкова, Д.Н.Давлетбаева и др. – Архангельск, 2008. – 177 с.
3. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – 3-е изд., перераб. – М.: Высш. шк., Дубна: изд. центр «Феникс», 1996. – 381 с.
4. Cowie A.P., Mackin R., McCaig I.R. Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. – Vol. 2: Phrase, Clause and Sentence Idioms. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 685 p.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада заманауи ағылшын лексикологиясындағы маңызды мәселелердің бірі болып табылатын баламасыз салыстырмалы идиомалардың құрылымы және аудармасы қарастырылады. Баламасыз салыстырмалы идиомалардың үлгілері көркем әдебиетке және Oxford Dictionary of Current Idiomatic English сөздігіне негізделеді.
(Тәукебаева Р.Б., Шереханқызы Л. Заманауи ағылшын тіліндегі баламасыз салыстырмалы идиомалар жайында: құрылымы және аудармасы)

SUMMARY

This article deals with one of the most important problems of the modern English lexicology as unequivocal comparative idioms, their structure and translation in the context of artistic prose given in the Oxford Dictionary of Current Idiomatic English.
(Taukebayeva R.B., Sherekhankyzy L. About unequivocal comparative idioms of the modern English language: structure and translation)

УДК 421.04

Т.М.БАЙМАХАН

кандидат филологических наук
профессор МКТУ имени Х.А.Ясави

С.М.НУРУМБЕТОВ

магистрант МКТУ имени Х.А.Ясави

КЛАССИФИКАЦИЯ УПРАЖНЕНИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ УСТНОЙ РЕЧИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОММУНИКАТИВНЫХ УПРАЖНЕНИЙ

***Аннотация.** Типология упражнений разнообразна. Это объясняется различием подходов и критериев, учебных целей и задач, которые учитываются при классификации упражнений. Упражнения рассматриваются как один из фундаментальных компонентов процесса обучения иностранным языкам. Упражнения подразделяются на языковые и речевые; языковые, предречевые и речевые; условно-коммуникативные и коммуникативные. Помимо этих подразделений упражнения классифицируются в зависимости от степени самостоятельности обучаемых, от места выполнения, от количества обучаемых, от опоры на родной язык, от характера обратной связи, в зависимости от отнесенности к тексту, от характера деятельности. Существует также тенденция различать типы упражнений в зависимости от той теории, на которую они основываются. В связи с этим различается также несколько систем упражнений.*

В этой статье рассматриваются различные пути развития навыков устной речи посредством коммуникативных упражнений. Дается их классификация.

Ключевые слова: рецептивные, репродуктивные, продуктивные, парафраза, коммуникативный, ситуативные, аситуативные.

Кілт сөздері: рецептивті, репродуктивті, өнімді, парафраза, коммуникативті, ситуациялық, аситуативті.

Key words: receptive, reproductive, productive, paraphrase, communicative, situational, asituational.

Anahtar kelimeler: anlayışlı, üreme, üretken, yorumlamak, konuşkan, durumsal.

Под системой упражнений в методической литературе понимается научно обоснованная классификация различных типов упражнений и определенная последовательность их выполнения. Типология упражнений

чрезвычайно разнообразна. Это объясняется различием подходов и критериев, учебных целей и задач, которые учитываются при классификации упражнений. Упражнения рассматриваются как один из фундаментальных компонентов процесса обучения иностранным языкам. Упражнения подразделяются на языковые и речевые; языковые, предречевые и речевые; условно-коммуникативные (условно-речевые) и коммуникативные (речевые). Помимо этих подразделений упражнения классифицируются в зависимости от степени самостоятельности обучаемых (выполняемые под руководством преподавателя, программированные, самостоятельные), от места выполнения (классные, лабораторные, домашние), от количества обучаемых (фронтальные, групповые, парные, индивидуальные), от опоры на родной язык (одноязычные, двуязычные, смешанные), от характера обратной связи (без ключей, с ключами), в зависимости от отнесенности к тексту (предтекстовые, после текстовые), от характера деятельности (интуитивные, имитативные, творческие, смешанные). Существует также тенденция различать типы упражнений в зависимости от той теории, на которую они основываются. В связи с этим различается также несколько систем упражнений: 1) система упражнений, основанная на психологическом принципе (рецептивные, репродуктивные, продуктивные); 2) система упражнений, основанная на психолингвистическом принципе (языковые, коммуникативные, ситуативные и аситуативные, предречевые и речевые); 3) система упражнений, основанная на лингвистическом принципе (языковые и речевые); 4) система упражнений, основанная на многофункциональном понимании языковой коммуникации, которая классифицируется на пять типов учебно-языковых заданий: на знание языковой системы, на умение анализировать языковой материал, на выработку навыков речевой деятельности, на умение осуществлять языковую деятельность, на выработку коммуникативно-речевых умений. Попытка дать единую, универсальную классификацию учебных упражнений и заданий была осуществлена проф. В.А.Бухбиндером [1, 214-220-сс.]. Для соблюдения единства основного классификационного признака им были предложены следующие термины для обозначения трех основных типов упражнений: информационные, операционные и мотивационные. Информационные упражнения обеспечивают осмысления и усвоения материала, т.е. закрепления необходимой информации о нем; операционные упражнения доводят умение использовать усвоенный языковой материал до уровня автоматизма; мотивационные упражнения призваны совершенствовать речевые навыки. Необходимость введения данных терминов обосновывалась тем, что, по мнению ученого, соответствующие термины “языковые” и “предречевые” упражнения не вполне точно отражают суть обозначаемых ими явлений, т.к. языковой материал присутствует в любом упражнении, формирующее знание о языковой системе. Термин “тренировочные упражнения” также отвергается В.А.Бухбиндером на том основании, что идея тренировки присуща любому

виду упражнений. Предложенная классификация заслуживает внимания, поскольку в ней заметна тенденция, присущая современной методике обучения иностранному языку, а именно тенденция отхода от рассмотрения, системы упражнений на основании преимущественно лингвистических параметров и подхода к рассмотрению типологии учебных заданий с позиций психологии в психолингвистике. Оригинальной и эффективной является научно-методическая типология упражнений, предложенная В.И.Андряновой. В основу этой типологии положен уровень сформированности речевого умения обучающихся при гармоничном использовании в системе упражнений общих и разветвленных индивидуализированных заданий разных степеней сложности. При этом автор опирается на иностранный язык как специфическому системно-интегративному умению. Одним из способов достижения мотивации коммуникативной деятельности является создание на занятии учебных речевых и проблемных ситуаций. А они могут быть весьма многообразны: обмен приветствиями; расспросы о том, как надо что-то сделать, приготовить; совместное обсуждение предстоящего отдыха; встреча и развлечение гостей, сопровождение иностранного гостя; разыгрывание социальных ролей; языковые игры и т.д. При отборе коммуникативно-ситуативных тем и подборе речевого материала по каждой из них нужно оценивать каждую фразу с точки зрения употребительности в естественных актах общения, т.е. учитывать, подготавливает ли отрабатываемые на занятиях учебный материал обучающихся к участию в реальной коммуникации или нет. Каждая отрабатываемая на занятии фраза должна войти в фонд готовых языковых знаков для речевого обслуживания в условиях естественной коммуникации. При обучении иностранному языку по принципу коммуникативности основную сущность и содержание обучения составляет обучение на иностранном языке. В соответствии с этим вся система работы преподавателя должна быть направлена на создание условий, вызывающих необходимость общения на иностранном языке. Коммуникативные упражнения являются продуктивными видами упражнений. Для их выполнения необходимо знать некоторый языковой материал, владеть им на определенном уровне, т.е. уметь оперировать этим материалом для настроения речевых высказываний. Поэтому очевидно, что коммуникативные упражнения в системе обучения иностранному языку выполняются лишь только после того, как будут усвоены определенные языковые средства, необходимые для их выполнения, “таким образом, обучение материальным элементам чужого языка, хотим мы того или нет, является первичной, объективно неизбежной задачей, которую приходится решать учителю...” - пишет В.Л.Скалкин [2, 19-24-сс.]. Этим определяется место коммуникативных упражнений в системе обучения иностранному языку. Коммуникативные упражнения как подлинно-речевые подготавливают обучающихся к спонтанной речи, к общению на иностран-

ном языке. В количественном отношении они должны преобладать в учебном процессе. Для организации учебного процесса на коммуникативной основе, важное значение имеет классификация упражнений в зависимости от вида речевой деятельности, этапа становления речевого умения. Упражнения, различаемые в зависимости от этапа становления речевого умения, делятся на языковые (тренировочные) и речевые (коммуникативные). Целью тренировочных упражнений является целенаправленная активизация языкового материала, результатом которой должен быть навык оперирования определенным языковым материалом или целым предложением. Цель коммуникативных упражнений состоит в активизации языкового материала в условиях речевой практики при решении коммуникативных задач. Результатом этого рода активизации должна явиться речевая компетентность, операционная готовность включения в реальную коммуникацию. Как тренировочные, так и коммуникативные упражнения должны отвечать определенным требованиям. Эффективность коммуникативных упражнений зависит от их качества, поэтому к ним предъявляют определенные требования [3, 49-с.]. Они должны: 1) сообщать обучающимся определенную информацию и вызывать у них желание по поводу этой информации; обсуждение этой информации может стать реальной потребностью или учебным заданием; 2) вызвать у обучающихся желание создавать самостоятельный речевой акт на основе имеющегося жизненного опыта, выражать свое отношение к тому или иному событию; 3) способствовать созданию на уроках коммуникативно-речевых ситуаций, мобилизовывать обучающихся на активную коммуникативную деятельность на иностранном языке; 4) строиться на проработанном, достаточно хорошо усвоенном языковом материале, чтобы обучающиеся могли сосредоточить внимание на создаваемой речи; 5) обеспечивать естественное речевое поведение обучающихся в соответствии с их социально-коммуникативной ролью в речевой ситуации. При соблюдении указанных требований коммуникативные требования будут соответствовать своему назначению способствовать развитию навыков устной речи. Коммуникативные упражнения строятся преимущественно на сверхфразовом и текстовом уровне. Одним из свойств этих упражнений является то, что выполняя их, обучающиеся пользуются полной свободой выбора не только средств, но и содержания высказывания и даже решает, нужно ли оно вообще. В конечном счете, все это должно определяться целями общения и внеречевой деятельностью, личными интересами студента. Отсюда следует, что такие упражнения должны строиться вне учета системы и последовательности усвоения лингвистического материала, семантизация которого осуществляется с опорой на перцептивную информацию и в условиях, когда студенту хочется и есть что сказать. По способу выполнения в методике различают четыре вида коммуникативных упражнений; имитативные, подстановочные, парафразирующие и репродуктивные.

1) Имитативными коммуникативными упражнениями можно назвать такие, при выполнении которых учащийся находит языковые формы в реплике преподавателя для выражения определенной мысли и использует в речи не изменяя.

2) Подстановочные коммуникативные упражнения характеризуются тем, что в них происходит подстановка лексических единиц в формы данного грамматического знака или структуры.

3) Парафразирующие коммуникативные упражнения предполагают определенный парафраз реплики преподавателя, что выражается в изменении порядка слов, лица, глагола, падежа и числа существительного, времени глагола.

4) Репродуктивные коммуникативные упражнения предполагают воспроизведение в репликах учащихся усвоенных в предыдущих упражнениях знаковые структуры [4, 32-38-сс.]. Первые обладают всеми особенностями коммуникативных упражнений: при их выполнении имеет место нерегулируемый, конкретно не направляемый языковой материал.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бухбиндер В.А., Штраусс В. Основы методики преподавания иностранных языков. – Киев: Вища школа, 1986. – 420 с.
2. Скалкин В.Л. Системность и типология упражнений для обучения говорению. – Москва: Иностранные языки в школе, 1979. – 235 с.
3. Прутченков А.С. Тренинг коммуникативных умений: методические разработки занятий. – Москва: Новая школа, 1993. – 380 с.
4. Ланидус Б.А. Типология упражнений // ИЯШ, №4, 1979. – 340 с.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада ағылшын тілін оқыту барысында оқушының сөйлеу қабілетін дамытудағы коммуникативті жаттығуларды қолданудың түрлі жолдары қарастырылған.

(Баймахан Т., Нурумбетов С. Сөйлеу қабілетін дамытуға арналған коммуникативті жаттығулардың жіктемесі)

SUMMARY

This article deals with classification of exercises for developing of habits in speaking with usage of of communicative exercises.

(Baimakhan T., Nurumbetov S. Classification of exercises for developing of habits in speaking with usage of communicative exercises)

ӘОЖ 372.651 104

С.АБДУЛЛАЕВА

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің магистранты

Қ.Б.УРАЗБАЕВ

филология ғылымдарының кандидаты, доцент
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ

ҮШ ТІЛДІК ТҰЛҒА ДАЯРЛАУДА ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ ШЕТ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУ ЖОЛДАРЫ

***Аннотация.** Бұл мақалада еліміздегі болашақ тұлға даярлау мақсатында үш тұғырлы мәдениет саясатының бағдарламасы аясында шет тілдерді оқытуда жаңа инновациялық әдістер мен технологиялар қолдану жолдары қарастырылған. Балаларды оқытуда бірнеше шет тілдерін үйрету барысында бұл мәселені шешудің жаңа әдістемелік жолдарын іздеу мен шешуді ұсынады. Мектепке дейінгі мекемелерде үш тілде аудио жазбаларды тыңдау кабинетін ашу, телефон арқылы сөйлесу жаттығулары, үш тілдегі жазбалармен теле-бейне бұрыштар осыларды шешу жолдары болып табылады. Егер мұндай мүмкіндік болмаса, онда нұсқау ретінде шет тілдерді оқыту топ ішінде тілдік орта жасау тиіс.*

***Кілт сөздері:** үш тілдік орта, тұлға, шет тілдерді оқыту, жаңа технологиялар.*

***Ключевые слова:** трехязычная среда, личность, обучение иностранным языкам, новые технологии.*

***Key words:** three-language environment, personality, foreign language teaching, new Technologies.*

***Anahtar kelimeler:** üç dilli ortam, tulga, Yabancı Diller Öğretimi, yeni Teknolojiler.*

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдаған «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Жолдауында Қазақстан халқының рухани дамуы және үш тұғырлы саясаты аясында «Үш тұғырлы тілдер» мәдени жобасын кезеңмен жүзеге асыру жолдарын бастау мәселесі ұсынылды [1].

Үш тілді оқытуды тікелей жаппай енгізу – бала-бақшадан бастап жоғары оқу орындарына дейін – қазақстандықтардың жас ұрпағына ғылым мен техникадағы алдыңғы қатарлы жетістіктер және жаңаша үдерістермен танысуға, қоғамда тезірек қоғамдануға мүмкіндік береді. Қазақстан бүкіл әлемде халқы үш тілді қолданатын жоғары білімді ел ретінде қабылдануы тиіс. Бұл қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қатынас тілі ре-

тінде және ағылшын тілі – ғаламдық экономикаға табысты интеграциялану тілі. Бірнеше тілдер білу – адамды қатынас жасауда және өз ойларын білдіруде еркін етеді. Қазіргі жағдайларда шет тілдерін меңгеру білімділіктің жоғары деңгейінің белгісі болып табылады. Бұның негізінде білім беру үдерісінің үздіксіздік идеясы жатыр. Білім берудің жолын қуушылық пен үздіксіздік қағидалары ҚР «Білім беру туралы» Заңында жалпы және мамандық бойынша білім берудің негізіне алынған. Біздің қазіргі сәбилеріміз – бұл еліміздің болашақ қожайындары. Сондықтан қазірдің өзінде-ақ Қазақстан Республикасының кішкентай азаматтарын тәрбиелеу жайлы қамқорлық жасау қажет. Елбасы тілдерді үйрену мәселесін былай белгіледі: «Егер біз қазақ, орыс және ағылшын тілдерін жетік меңгеретін болсақ, бұл біз үшін зор артықшылық болар еді». Шет тілдерге ерге бастан оқыту – тіл құндылығын меңгерген, ана тілінде және басқа тілдерде әлеуметтік-мәдени өзара әрекеттесуге дайын, қоршаған ортамен ауызша және ауызша емес құралдармен қатынас жасауға қабілетті саяси тілді тұлғаны тәрбиелеуге мақсатталған.

«Мектепке дейінгі тәрбие және оқыту» МЖБС-қа сәйкес баланың тілдік хабардарлығы алты жасында өз жасындағы топтарға арналған лексикалық-грамматикалық және фонетикалық даму деңгейіне қойылатын талаптар шеңберінде ана тілін және басқа тілдердің негіздерін еркін меңгеруге негізделген. Тіл үйренуді бала ертерек бастаған сайын, оған оны меңгеру жеңілрек болады.

Осы орайда заманауи лингофон кабинеті – шет тілінің сабағына арналған бөлме болып, бұл жерде балалар өздерін ыңғайлы сезе отырып, үш тілде еркін сөйлесе алады. Әр түрлі ұлт балаларын екінші және үшінші тілдерде оқыту ерекше жағдайларда өтетін тілдік ұғынудың жаңа жүйесін қалыптастырудың күрделі және көп аспектілі үдерісі болып табылады. Бұл жағдайлар балалардың саяси тілдерін дамыту үшін қолайлы болуы тиіс. Үш тілде аудио жазбаларды тыңдау кабинеті, телефон арқылы сөйлесу жаттығулары, үш тілдегі жазбаларымен теле-бейне бұрыштарын жасау – бұл пәндік дамытушы орта. Мұндай кабинетте бай дидактикалық материалды, оқу-көрнекі құралдарын, заманауи техникалық оқу құралдарын, интерактивті технологияларды пайдалану арқылы оқу материалдарын жинайды, яғни тілдерді үйрену үдерісін жетілдіруге мүмкіндік беретін міндетті пәндік толықтыруды (кітаптар, тұрмыстық заттар, қазақ халқының сәндік қолөнерінің шығармалары, көрнекіліктер, плакаттар, суреттер, ойыншықтар, жемістер мен көкөністер және жануарлардың дәлбедерлері) жинайды.

Әдістемелік оқу құралдарының мақсаты мен міндеті – ұйымдасқан оқу іс-әрекеттерінің әр түрлі түрлерін дайындауда және өткізуде мектепке дейінгі ұйымдардың педагогтарына практикалық көмек көрсету; - жүйеленген әдістемелік аудио және бейне оқу құралдары мен құжаттау үлгілерін ұсыну; - тәрбиелік білім беру үдерісі барысында ТОӘ қолдануда педагогтарға техникалық көмек көрсету.

Осыған орай, Қазақстан Республикасының қазіргі кездегі нормативтік құжаттарында жастарды тілдік дайындау ерекшелігі мен таныстары отырып, бөгде тілдерді жанаша оқыту уақыт талабы екенін ескерте кету керек. Сондықтан колледж бен ЖОО жағдайларында басқа этносты, басқа мәдениетті түсіну тәсілі ретінде басқа тілді үйрену пайдасына аргументтер әлеуметтік әрі профессионалды орталарда қажет болатын бөгде тілдерді білудің практикалық мақсатқа сәйкестігін түсінумен бекітіледі. Қазақстан халықтары Ассамблеясының ХХІ сессиясында ҚР Президенті Н.Назарбаевтың сөйлеген сөзінде – жастар үш тілді білу қажеттілігі: қазақ, орыс, ағылшын тілдерін меңгеруі айқын көрсетілген [2].

Қазіргі заман қоғамында шет тілдердің рөлі бірте-бірте өсіп келеді. Шет тілді білу жастарға дүниежүзілік мәдениетке араласуға, өздерінің іс-әрекеттерінде интернеттің ғаламдық торабының мол қорларының әлеуетін қолдануға, сонымен қатар оқудың мультимедиялық құралдарымен, мәліметтік-коммуникациялық технологияларымен жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Шет тілін үйретудің мақсаты – бұл оқушының қатынастық іс-әрекеті, яғни шет тілін тәжірибелік меңгеруі болып табылады. Оқытушының міндеті – оқу үдерісінде әрбір оқушының іс-әрекетін жандандыру, олардың шығармашылық белсенділігі үшін жағдайлар жасау. Орта мектеп оқушыларын шет тіліне оқытудың негізгі мақсаты – өздігінен білім алуға қабілетті тұлғаны тәрбиелеу болып табылады.

Әр түрлі халықаралық бағдарламаларға қатысу, шетелде оқу мүмкіндігі шет тілін меңгерудің жоғары деңгейін ғана емес, сонымен қатар жеке тұлғаның белгілі ерекшеліктерін де болжайды, яғни бұл коммуникабельдік, тілдік кедергінің жоқтығы, халықаралық этикет нормаларын білу, ой-өрісінің кеңдігі.

Барлық аталған мақсаттарға жету үшін компьютерлік технология мен интернет қорларын пайдалану – ағылшын тілін үйретуге, презентация кезінде оқытушыға тиімді көмек көрсетеді [3].

Қазіргі уақытта арнаулы компьютерді, мультимедия технологиясын, ғаламдық мәліметтік компьютерлік торабы Интернетін енгізу білім беру жүйесіне әсерін тигізеді, шет тілдеріне оқыту мазмұндары мен әдістерінде елеулі өзгерістер тудырады. Қазіргі заман мұғалімдері алдында жана педагогикалық құрал іздеу мәселесі тұрады. Педагогтық іс-әрекетімізде оқушылардың мәліметтік технологияға үлкен және маңызды қызығушылығын ескере отырып, бұл мүмкіндікті ағылшын тілі сабақтарындағы мотивацияны дамытудың күшті құралы ретінде пайдалануға болады.

Компьютер оқушылардың іс-әрекетін бақылауды сапалы өзгертуге мүмкіндік береді, бұл кезде оқу үдерісін басқарудың икемділігін қамтамасыз етеді. Бұл жерде оқытушының рөлі де өте маңызды. Ол сабаққа компьютерлік бағдарламаларды, дидактикалық материал мен жеке тапсырмаларды іріктейді, жұмыс үдерісінде оқушыларға көмектеседі, олардың білімі мен да-

муын бағалайды. Компьютерлік техниканы қолдану оқытудың ең озық варианттың дәлелденген таңдауын жасайды және жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Ағылшын тілінің сабақтарында компьютерді қолдану – уақыт қажеттілігі. Шет тілі пәнінің ерекшелігі – сабақтарда компьютерді белсенді және орынды қолдануды қамтамасыз етеді. Шет тілін оқыту мазмұнының жетекші бөлігі сөйлеу іс-әрекетінің әр түрлі түрлеріне – сөйлеуге, естуге, оқуға, жазуға оқыту болып табылады. Компьютерлік бағдарлама оқушының өз бетімен істейтін жұмысын ұйымдастыратын жаттықтырушы болып, оны басқара отырып, оқушыға өз білімін өз бетінше қалыптастыратын жағдайлар жасайды [4].

Соңғы жылдары оқыту барысында жаңа мәліметтік технологияларды қолдану туралы проблемалық сұрақтар жиі-жиі көтеріледі. Бұл тек қана заманауи техникалық құралдар ғана емес, сонымен қатар сабақ берудің жаңа түрлері, оқыту үдерісіндегі жаңа амалдар болып есептеледі. Мультимедиялық құралдарды пайдалану оқытуда жекелеп-бағытталған амалды жүзеге асыруға көмектеседі, балалардың жас ерекшеліктерін, олардың оқымыстылық деңгейлерін, бейімділіктерін ескерумен жекелену мен саралауды қамтамасыз етеді. Ағылшын және орыс тілдерін компьютерлік бағдарламалар көмегімен үйрену оқушыларда зор қызығушылық тудырады.

Компьютерді ағылшын және орыс тілі сабақтарында белсенді және орынды қолдану – пәннің өзінің ерекшелігіне негізделуі мүмкін және мақсатқа сәйкес болады.

Шет тілдерін үйрету мазмұнының жетекші бөлігі – сөйлеу іс-әрекетінің әр түрлеріне сөйлеуге, естуге, оқуға, жазуға үйрету болып табылады. Естуге үйретуде әрбір оқушы шет тілдік сөзді есту мүмкіндігін алады. Сөйлеуге үйрету барысында әрбір оқушы микрофонға ағылшын тілінде сөздер айту мүмкіндігіне ие болады. Грамматикалық құбылыстарды үйренуде әрбір оқушы грамматикалық жаттығуларды орындауға мүмкіндік алады, кроссвордтар мен чайнвордтарды шешумен қатар, сөздерді іздеумен айналысуға, ойын жаттығуларын орындауға мүмкіндік алады. Шет тілі бойынша тәрбие-оқу үдерісінде компьютердің маңызды ерекшелігі оның оқушының «әңгімелесушісі» бола алуында [5-7].

Қорыта келе, ғаламтордың орасан зор мәліметтік және таңқалдырар қызмет көрсету мүмкіндіктері бар екеніне көз жеткізе отырып, шет тілдерін үйренушілер үшін түпнұсқалық мәтіндерді пайдалану, тыңдау және тіл таратушылармен қатынас жасауға бірегей мүмкіндік жасайды. Оның мүмкіндіктері мен қорларын пайдалану өте маңызды. Ғаламтор торабының мәліметтік қорларын пайдалана отырып, оқу үдерісінде дидактикалық тапсырмалардың тұтас қатарын тиімдірек шешуге болады, яғни әртүрлі күрделілік дәрежесіндегі торап материалдарын тікелей пайдалана отырып, оқу дағдылары мен шеберлігін қалыптастырады; интернет торабының түпнұсқалық дыбыстық мәтіндерінің негізінде, сонымен қатар соған сәйкес

оқытушымен дайындалғандар негізінде аудирлей білуді жетілдіру; оқытушымен немесе оқушылардың бірімен ұсынылған торап материалдарын мәселелік талқылау негізінде монологтық және диалогтық пікір айта білуді жетілдіру; өзіне сөйлеу этикетін, әсіресе қатынасу шарттарында әр түрлі халықтардың сөйлеу қылықтарын, үйренетін тіл елінің мәдениетінің, дәстүрлерінің ерекшеліктерін енгізетін мәдениеттану білімдерімен танысу.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. *Назарбаев Н.Ә.* Қазақстан халқына арнаған «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Жолдауы //Егемен Қазақстан, №90, 28 ақпан 2007 ж.
2. *Назарбаев Н.Ә.* «Қазақстан-2050» Стратегиясы: бір халық – бір ел – бір тағдыр» атты тақырыппен Қазақстан халқы Ассамблеясының XX сессиясында сөйлеген сөзі //Оңтүстік Қазақстан, №108. 24 сәуір 2013 ж.
3. *Нұрахметов Е.Н., Абдуллаева Р.А.* Ағылшын тілін оқыту үдерісінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолданудың әдістемесі //ХҚТУ Хабаршысы, №3 (91), Қоғамдық ғылымдар сериясы. –Түркістан, 2014, 20-23-б.
4. *Владимирова Л.П.* Интернет на уроках иностранного языка //ИЯШ, №3, 2002. – С. 33-41.
5. *Донцов Д.* Английский и русский на компьютере. Изучаем, переводим, говорим //ИЯШ, №7, 2007. – С.28-34.
6. *Карамышева Т.В.* Изучение иностранных языков с помощью компьютера (в вопросах и ответах) //ИЯШ, №1, 2001. –С 45-47.
7. *Карнов А.С.* Интернет в подготовке будущих учителей иностранного языка //ИЯШ, №4, 2002. –С. 73-78.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются вопросы подготовки многоязычной личности в рамках национальной культурной программы о трёхязычии в ходе иноязычного обучения при помощи современных новых технологий. В соответствии с установками по данному вопросу преподавание иностранных языков следует начинать с самого младшего детского возраста обучаемых. Особое внимание обращается состоянию иноязычного обучения детей в дошкольном образовании. А также месту и роли компьютерной технологии в иноязычном образовании. **(Абдуллаева С., Уразбаев К.Б. Пути обучения иностранным языкам при подготовке трёхязычной личности посредством новых технологий)**

SUMMARY

The items of training of the multilingual personality within the national cultural program of three-language teaching by means of modern new technologies are considered in this article. According to installations on the matter teaching foreign languages should be begun with the youngest children's age of learners. Special attention is paid to a condition of foreign-language training of children in preschool education. And also there paid attention to a place and a role of computer technology in foreign-language education. **(Abdullayeva S., Urazbayev K.B. Ways of foreign languages teaching in preparation a trilingual personality by new technologies)**

U.D.C. 421.04

T.M.БАЙМАХАН

Candidate of philological Sciences,
Professor of the H.A. Yasawi IKTU

T.M.ABDUKHOZHAYEV

Magistrate of the H.A. Yasawi IKTU

METHODS OF TEACHING IDIOMS

***Abstract.** Idioms are particularly important part of the English language. Various definitions of English Idioms are given in the article, their internal structure has been considered. The structure of the idiom's non-idiomatic literal counterpart has also been analyzed. Some problems of translating English idioms and their ways of translation and equivalence have been discussed. Corresponding Kazakh equivalents have been given to some English idioms.*

***Key words:** idioms, meaning, translator, language, equivalence, phrase, behavior, fixed.*

***Кілт сөздері:** фразеологизмдер, мағына, аудармашы, тіл, баламалық, сөйлемше, мінез-құлық, тіркелген.*

***Ключевые слова:** фразеологизмы, значение, переводчик, язык, эквивалентность, фраза, поведение, фиксированный.*

***Anahtar kelimeler:** anlatım biçimi, anlam, çevirmen, dil, denklik, deyiş, davranış, belirlenmiş.*

An idiom is a fixed expression whose meaning cannot be taken as a combination of the meanings of its component parts. It first shows that idioms must be included as part of the lexicon and that they do in fact have an internal structure, and once this is done examines what that structure might actually look like. The thesis argues that an idiom's structure is directly related to the structure of the idiom's nonidiomatic literal counterpart (or paraphrase). Put simply, an idiom's syntactic behavior is limited to the syntactic behavior of its literal counterpart. Idioms are an essential part of language (each speaker commands tens of thousands of them), and thus the study of their structure gives insight into the nature of figurative language and of language itself.

Idioms are part and parcel of mastering any language. They are a prominent natural part of our everyday discourse since they reflect cultural and linguistic boundaries enabling communication between different cultures. The overall results showed that idioms can never be translated literally; context, equivalence and semantic relativism should be considered when dealing with idioms. To be

communicatively and linguistically competent, translators as well as learners should find the equivalence in the same language first and then in the target language. As a result, it is strongly recommended that translators as well as learners should be fully aware of some translation techniques and the context of the discourse s/he is dealing with.

Richards and Schmidt defines an idiom as: "an expression which functions as a single unit and whose meaning cannot be worked out from its separate parts". For example, the meaning of the idiom to "run oneself out" is "to be completely exhausted". This meaning has nothing to do with the meanings of the separate words of which the idiom is composed. However, it is to be noted that an idiom has usually started as a phrase having a literal meaning and then starts to be used in a figurative way. Al-Haddad (1994) argues that there must be some relationship between the meaning of most idioms and the meanings of their constituents at some time in the past, and, if not, they would not have been expressed by them.

Translating idioms is not an easy task. Pedersen argues that: "The translation of idioms is as difficult as it is central". Whereas Larson (1984), argues that idioms should be translated with great care:" The translator must first be sure of the meaning of the idiom and then look for the natural equivalent way to express the meaning of the idiom as a whole".

Despite recent developments in the field of translation theory and application, idiomatic expressions are still considered as a serious challenge for translators as well as foreign teachers/learners. Many scholars like Newmark (1988), Larson (1984) confirmed that idioms can never be translated literally; word for word translation should be avoided.

Idioms are culture-bound; the majority of idioms have cultural associations, which make them peculiar. Accordingly, translators as well as learners should adopt a strategy when dealing with idioms; both form and meaning should be considered. Regarding idioms translation, idioms can never be literally translated.

Accordingly, translators as well as learners should pay attention to the context and the equivalence of a certain idiom.

Compared to idioms, simple words like "open", "lion", "teacher" etc can be easily translated. When dealing with idioms, a translator as well as a learner should find the equivalence in the same language first and then in the target language. As a result, it is strongly recommended that should be fully aware of the translation techniques and the context of the discourse s/he is dealing with [1, 54-56 p.p.].

Seeking the Nature of Idioms:

Idioms are odd ducks. They seem to act very much like normal language, but they are quite different in many ways. It's been said that "If natural language had been designed by a logician, idioms would not exist" (P.N.Johnson-Laird in a foreword to a collection of works on idioms). But exist they do, and not only that, they represent a rich vein in language behavior, so they cry out for explanation.

Though they have been dismissed by many theorists to various extents, some have seen the need for theories of language to adequately explain the behavior of

idioms, and, moreover, the potential for what analysis of idioms can tell us about language itself. Put as simply as possible, an idiom is a fixed expression whose meaning cannot be taken as a combination of the meanings of its component parts. Thus, the common phrase *kick the bucket* – in *Kazakh* – «өлу, жер жастану» has nothing to do with either kicking or buckets, but means simply, “to die.” In other words, idioms are not literal expressions. They are also, as mentioned, fixed expressions, to the extent that the elements which make up the idioms are limited in the kinds of variability they are able to demonstrate. Idioms can also be found comprising nearly any kind of syntactic phrase, right up to a full sentence, and it has been widely noted that they tend to exhibit similar syntax to non idiomatic phrases.

But where do idioms come from, and what kind of structure do they have, if any? This study will attempt to provide insight into those questions. I intend to argue, first of all, that idioms are a very important aspect of language, and that they should be included in the lexicon. I will then argue that idioms are not frozen structure less atoms—they do have significant internal structure, which is responsible for much of their behavior. This structure consists of a relationship between the syntax of the idiomatic phrase and the idiom’s literal meaning as well as a continuity chain of head to dependent relations within idioms.

The Importance of Idioms and the Case for the Lexicon.

Ray Jackendoff (1997) proposed an interesting argument for the importance of fixed expressions in natural language in the form of his *Wheel of Fortune Corpus*, a compendium of over six hundred solutions to the word puzzles on the popular game show. Roughly categorized, the solutions fall into the following groups: compounds, such as.

(1) black and white film frequent flyer program idioms,

(2) a breath of fresh air they’ve had their ups and downs proper names.

There are six hundred such fixed expressions in the Corpus. In order for the game show to work, all of these must be readily available to nearly any American speaker of English, and there must be a vast number of such expressions out there in order to have enough fodder for the shows to avoid repetition. It is the sheer size of this group which Jackendoff finds most intriguing. Jackendoff (1997) cites one estimate of 25,000 for the total number of such fixed expressions in English (there is a similar estimate for French), which is the same order of magnitude as the number of individual words in the lexicon [2, 86-87 p.p.].

An idiom (Latin: idioma, "special property", f. Greek: ἰδιῶμα – idiōma, "special feature, special phrasing", f. Greek: ἴδιος – idios, "one’s own") is a combination of words that has a figurative meaning owing to its common usage. An idiom's figurative meaning is separate from the literal meaning. There are thousands of idioms and they occur frequently in all languages. There are estimated to be at least twenty-five thousand idiomatic expressions in the English language.

Examples: The following sentences contain idioms. The fixed words constituting the idiom in each case are bolded:

a. She is pulling my leg. – to pull someone's leg means to trick them by telling them something untrue. In Kazakh – «Өтірік айтып, алдау, арбау».

b. When will you drop them a line? – to drop someone a line means to send a note to someone. In Kazakh – «Біреуге мәлімдеме жіберу».

c. You should keep an eye out for that. – to keep an eye out for something means to maintain awareness of it. In Kazakh – «Бір нәрсе туралы хабары болу».

d. I can't keep my head above water. – to keep one's head above water means to manage a situation. In Kazakh – «Жағдайды басқара білу».

e. It's raining cats and dogs. – to rain cats and dogs means to rain very heavily (a downpour). In Kazakh – «Нөсер жаңбыр жауып тұр, жаңбыр құйып тұр».

f. Oh no! You spilled the beans! – to spill the beans means to let out a secret. In Kazakh – «Құпияны жария ету».

g. Why are you feeling blue? – to feel blue means to feel sad. In Kazakh – «Салы суға кету, көңіліз болу».

h. That jacket costs an arm and a leg. – an arm and a leg means something is very expensive. In Kazakh – «Өте қымбат зат».

Each of the word combinations in bold has at least two meanings: a literal meaning and a figurative meaning. Pulling someone's leg means either that you literally grab their leg and yank it, or figuratively, it means that you tease them by telling them a fictitious story. Something costing an arm and a leg can literally mean it costs the price of you removing your arm and leg to pay for it, or that it is insanely expensive. In Kazakh – «Шектен тыс қымбат болу». Such expressions that are typical for a language can appear as words, combinations of words, phrases, entire clauses, and entire sentences. Idiomatic expressions in the form of entire sentences are called proverbs if they refer to a universal truth.

h. The devil is in the details.

i. The early bird catches the worm.

j. Break a leg.

k. Waste not, want not. In Kazakh – «Ерте тұрған әйелдің бір ісі артық, ерте тұрған еркектің ырысы артық. Ерте тұрғанның етегі алтынға толар» [3, 33-р.].

Thus, some English and Kazakh idioms have been analyzed their typological features have been revealed. Idioms of the compared languages cover the whole of life with their diversity and riches.

REFERENCES

1. *Tim Ifill*. A Study in Idiomatic Structure. – «Haverford College», 2002. – P.56.
2. *Fernando Chitra*. Idioms and Idiomaticity. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – P.87.
3. *Баймахан Т.* Английские пословицы и поговорки и их эквиваленты в русском, казахском и турецком языках. – Туркестан: Туран, 2010. – 176 с.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада ағылшын тіліндегі кейбір идиомалардың қазақ тіліне аударылу жолдары және олардың қазақ тіліндегі баламалары қарастырылған.
(Баймахан Т.М., Абдухожаев Т. Идиомаларды оқыту әдістемесі)

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются методы перевода некоторых английских идиом на казахский язык и их эквиваленты в казахском языке.
(Баймахан Т.М., Абдухожаев Т. Методика преподавания идиомы)

УДК 421.04

Т.М.БАЙМАХАН

кандидат филологических наук
профессор МКТУ имени Х.А.Ясави

С.М.НУРУМБЕТОВ

магистрант МКТУ имени Х.А.Ясави

СОДЕРЖАНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВИДЕОМАТЕРИАЛОВ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

***Аннотация.** В этой статье рассматривается использование видеоматериалов в обучении, и их воздействие на студентов и обучающихся. Тем самым дается информация о языке. Также рассматривается восприятие студентами темы с эмоциональной частью, чтобы понять переданную информацию и обсудить в аудитории. Широко используя фильмы для творческой работы на занятиях по иностранному языку можно обучать студентов пользоваться иностранным языком в обычной жизни, то есть на практике. Личностная обобщенность к зрителю здесь достигаются тем, что говорящий, как правило, находится в самом кадре и как бы объясняет определенный материал смотрящему фильм.*

***Ключевые слова:** фрагмент, видеоматериал, зритель, воздействие, фильм, дидактика, анализ, личность, демонстрация, психология.*

***Kilt sözdepi:** фрагмент, бейне материал, көрермен, әсер ету, фильм, дидактика, талдау, тұлға, көрсету, психология.*

***Key words:** fragment, video materials, viewer, impact, the film, didactics, analysis, personality, demonstration, psychology.*

***Anahtar kelimeler:** fragman, video malzeme, izleyici, darbe, film, eđitbilim, analiz, tulga, gösteri, psikoloji.*

Видеоматериалы характеризуются видом особенностей, информационной насыщенностью, сильным эмоциональным воздействием на аудиторию, темой предъявления информации с экрана, управлением процессом восприятия, целостностью и законченностью. Информационная насыщенность видеоматериалов заключается в том, что посредством демонстраций за короткий промежуток времени можно передать такой объем информации, который не реально представить при словесном изложении с использованием других средств обучения. Эмоциональное воздействие проявляется в разнообразных выразительных возможностях фильма, позволяющих воздействовать не только на сознание, но и на произношение зрителя, вовлекающих его в действие происходящее на экране. Темы

предъявления информации задается его создателями и зритель может только приспособиться к нему, или весь материал надо разбить на фрагменты и показывать их определенными паузами. Управление процессом восприятия информации с экрана определяется не только темпом ее подачи, но и логикой изложения, использованными средствами съемки, выделением общего, среднего и крупного планов вплоть до их детального изображения, дикторским текстом, включенными кадрами анимации и др.

Напомним, что видеоматериалы могут быть в виде целостного фильма, курса, состоящего из нескольких частей, хрестоматии, фрагментов и киноколяцков. При использовании видеоматериалов в учебной практике мы должны учесть следующие требования:

- четкое и продуманное дозирование информации, чтобы не допустить перегруженности фильма;
- отсутствие многотемности;
- простое композиционное построение кадра с четким выделением главного;
- дикторский текст должен быть предельно лаконичным, выразительным, доступным, не подменяющим изображение;
- дикторский текст должен иметь паузы, для того чтобы не мешать восприятию зрительного ряда и дать учителю возможность вставить свои дополнения и пояснения;
- занимательность фильма, использование разнообразных способов и приемов съемки;
- показ изучаемого объекта или явления во всех возможных вариантах;
- создание проблемной ситуаций;
- включение в текст изложение вопросов, заданий, если необходимо, инструкций;
- короткие по времени или с четким разделением сюжеты или фрагменты внутри более продолжительной ленты.

На занятиях видеоматериалы должны отвечать дидактическим функциям. Видеоматериалы это – источник новых знаний, средство иллюстраций учебного материала, обобщения систематизаций знаний, зрительная или зрительно-слуховая опора для последующей самостоятельной работой обучающихся, вспомогательное средство при контроле знаний [1, 146-с.]. Подавляющее большинство видеоматериалов можно использовать в различных учебных ситуациях в зависимости от целей и содержания урока. Так мы использовали видеоматериал о спорте, о студентах, об искусстве, и другие, которые пошли по следующей схеме: сначала можно смотреть по частям: а на обобщающем уроке – просмотреть целостно. Но это не значит, что структура и содержание видеоматериала строго определяют его дидактические функции на занятиях. Часто один и тот же видеоматериал в различных учебных ситуациях можно применять для решения разнообразных дидактических задач. Широко используются фильмы для творческой работы

на занятиях по иностранному языку. Если преподаватель ставит цель научить студентов писать сочинения-описания, лучше обратится к видеоматериалам. Например, для развития логического мышления, способностей рассуждать и доказывать, целесообразно использовать документальные, исторические фильмы, фильмы экскурсий. Для формирования умения давать характеристики героям видеосюжетов, оценку разворачивающимся на экране событиям рекомендуется просмотр короткометражных, художественных, сюжетно-ролевых фильмов. Перед использованием любого видеоматериала (кино или видеофильма) преподавателю необходимо очень внимательно изучить: в какой мере его устраивают объем, качество содержания и характер его подачи; какие акценты делают авторы фильма и совпадают ли с тем, что хотел бы донести при изучении данного материала сам преподаватель: насколько удачен и целесообразен дикторский текст; каковы дидактические возможности фильма в сравнении с другими имеющимися средствами наглядности, например, плакаты; в какой степени он соответствует возрастным особенностям обучающихся и уровню их подготовленности. Если преподаватель решает, что фильм будет показан полностью, то надо продумать вопросы и задания до просмотра фильма, чтобы организовать его восприятие в нужном направлении, и после его демонстрации для работы по осмыслению и пониманию увиденного. Если принимается решение о фрагментарном просмотре, необходимо определить границы каждого фрагмента и распланировать работу до и после просмотра. Длительность фрагментов не должно превышать 5-6 минут, общее количество фрагментов на одном занятии – не более 5 минут. Продолжительность фильма на одном уроке не более 20-30 минут. Прерывать показ фильма следует лишь в крайних случаях, когда изображенное на экране не будет воспринято обучающимися и без комментария преподавателя. Необходимо продумать время видеоматериала в структуре занятия. При отборе видеоматериала целесообразно отметить то, что можно будет использовать на последующих занятиях или на других учебных предметах, или в других группах, фрагменты фильма, которые можно предназначить для самостоятельного просмотра обучающимися. Отбирая видеоматериал надо обратить внимание не только на его образовательную, но и на воспитательную ценность. Важным моментом при подготовке к использованию экранно-звукового пособия является установление его связи с учебником и другими источниками, что определит характер домашнего задания и другой самостоятельной работы обучающихся на занятии, так и вне ее. Не зависимо от дидактической цели использования видеоматериала на занятии, перед его демонстрацией преподаватель произносит непродолжительное вступительное слово, в котором стремится пробудить интерес к видеоматериалу, установить связь между видео материалом и изучаемой темой, обратить внимание на определенные моменты фильма, не раскрывая его содержания, пояснить наиболее трудные или неполно раскрытые места видеоматериала.

Во время демонстрации надо воздерживаться от его комментария, он целесообразен только в случае использования видеоматериала без дикторского текста. Но и это комментарий должен быть предельно лаконичным, четким, не отвлекать обучающихся от видеоматериала, не мешать восприятию экранного изображения. Таким образом, сопровождающая видеоматериал речь преподавателя нужна в тех случаях когда надо:

- пояснить не понятные места видеоматериала;
- обратить внимание студентов на главные моменты, которые необходимо запомнить;
- подчеркнуть существенные детали изображения, которые без указания преподавателя останутся не замеченными;
- теснее увязать отдельные кадры видеоматериала, углубляя их содержания;
- связать иллюстративную сторону со всем содержанием занятия.

Иногда целесообразно задать вопросы к видеоматериалу по мере его демонстрации. Но при этом надо учитывать, чтобы кратко сформулированный вопрос уложился в кадре, к которым он относится. Вопросов должно быть немного – два-три. Постановка вопросов способствует более глубокому восприятию, длительному сохранению кадров в памяти, более полному их воспроизведению после просмотра. С целью развития речи студентов следует ставить вопросы, направленные на описание картин, особенностей ландшафта, природных явлений и т.п. Перед просмотром видеоматериала обязательно надо провести словарную работу, новые или мало знакомые слова необходимо разобрать. Если видеоматериал используется как источник знания и содержит новые для студентов сведения, то для его качественного запоминания необходимо воспроизвести те изученные ранее понятия и закономерности, которые служат теоретической базой для восприятия экранного материала. Далее преподаватель мобилизует студентов на активную целенаправленную работу в процессе просмотра [2, 42-44-с.]. Целевую установку можно дать в форме вопросов, на которые студенты должны самостоятельно найти ответ на основе видеоматериала. Иногда внимание студентов к содержанию видеоматериала можно привлечь, рассмотрев с ними план фильма, отражающий в нем главные пункты. Эффективной формой мобилизации внимания студентов, повышения их ответственности при просмотре видеоматериала, активизации восприятия являются задания, которые перед его демонстрацией формулирует преподаватель. Студентам можно дать домашнее задание: нарисовать иллюстрации к фильму и сделать к ним подписи. Задания обучающимся можно дополнить вопросами. Видеоматериалы – эффективное средство обучения, оказывающее большое влияние на обучающихся. После его демонстрации студенты еще некоторое время находятся под впечатлением просмотренных кадров и не могут сразу переключиться на другой вид дея-

тельности. Этот фактор следует учитывать при организации последующей работы над видеоматериалом. Важно учесть еще и то, что одного только просмотра фильма для усвоения студентами заложенной в нем учебной информации недостаточно. Качество усвоения видеоматериала определяется также правильной работой после ее просмотра. После просмотра фильма следует выяснить у студентов, что им было непонятно, связать новый видеоматериал с ранее изученным, привести его в определенную систему, сделать выводы, обобщения, направить мысль студентов на подтверждение теоретических положений видеозанятия, на усвоение формулировок, правил, закономерностей. Чаще всего эту работу проводят в форме беседы, в процессе которой преподаватель не просто воспроизводит в памяти студентов видеоматериал, увиденное подвергается глубокой логической переработке, анализу, сопоставлениям, раскрытию причинно-следственных связей и т.д. Бывает необходимо посмотреть видеоматериал повторно на этом или следующем занятии. При вторичном показе студенты с помощью преподавателя замечают подробности, пропущенные при первом просмотре. Повторный показ видеоматериала можно использовать в целях обобщения и контроля. Полезно использовать видеоматериал до выхода со студентами на экскурсию. Это поможет обратить их внимание на цель экскурсии. Снятый на видеокамеру ход экскурсии используется в послеэкскурсионной работе для более детального осмысления того, что на ней было увидено и услышано, для пополнения и расширения полученного материала, выявления уровня полученных знаний. Удобно и эффективно для создания проблемных ситуаций видеотрегментов. Они могут быть использованы в качестве вводного материала, предшествующего формулированию проблемы. Фрагмент может отражать историю возникновения проблемы в науке или жизни и пути ее разрешения. Хорошо когда он содержит факты, удивляющие студентов, вызывающие желание докопаться до истины. Подготовленный видео материал преподаватель может продемонстрировать на практическом занятии полностью или остановить просмотр, что бы обратиться к студентам, выполнить записи или какие-либо задания на доске самому или вызвать студентов. В течение всего урока с использованием видеоматериалов сохраняется обратная связь между преподавателем и студентами. Видеоматериалы можно многократно повторять в аудитории для уточнения и обобщения знаний, формирование навыков доказательства и аргументации, анализа ответов обучающихся, контроля знания [3, 158-с.].

ЛИТЕРАТУРА

1. *Stempleski Susan, Tomalin Barry.* Video in action. – London: Prentice Hale international ELT, 1990. – 478 p.
2. *Cooper R., Lavery M., Rinrolucri M.* Video. – USA: Oxford University press, 1993. – 680 p.

3. *Bamfield Andrew, Littlejohn Andrew, Hicks Diana. Welcome to English video.* – London: Cambridge UP, 1997. – 580 p.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада ағылшын тілін оқытудағы бейнематериалдардың алатын орны қарастырылады.

(Баймахан Т., Нурумбетов С. Ағылшын тілін оқытуда қолданылатын бейнематериалдардың мазмұны)

SUMMARY

The article deals with role of video materials in teaching English.

(Baimakhan T., Nurumbetov S. Effectiveness of usage of video materials in teaching English)

Ұ.Е.ҚАРАҚҰЛОВА

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің аға оқытушысы

**АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІ
САЛҒАСТЫРА ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ**

Аннотация. Бұл мақалада үш тілдің мақал-мәтелдерін салыстыру арқылы олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтары көрсетіледі. Мақал-мәтелдердің төрт негізгі ерекшеліктері ескеріледі. Келелі ой, даналық қорытынды мен ақыл-өсиет – осының бәрін өз бойына жинаған және оларды әрі ықшам, әрі көркем түрде шебер түйіндеген мақал-мәтелдерді ағылшын тілі сабағында қолданудың мүмкіндіктері бар екені қарастырылады.

Кілт сөздері: ұрпақ, тәлім-тәрбие, мәдениет, құндылық, дүниетаным, мақал-мәтел, түйін, қасиет, қазына, адамгершілік.

Ключевые слова: поколение, воспитание, искусство, ценность, мировоззрение, пословицы и поговорки, вывод, достоинство, сокровище, гуманизм.

Anahtar kelimeler: nesil, eğitim, sanat, değer, görünüm, atasözleri ve deyimler, çikış, haysiyet, hazine, hümanizm.

Key words: generation, education, the arts, attitudes, proverbs and sayings, output, dignity, treasure, humanism.

«...ұлттық құндылықтары сол ұлттың тілінде, сөздік қорында, фразеологизмдерінде және мақал-мәтелдерінде сақталып қалған», - деп Ө.Тұрманжанов атап көрсеткендей [1, 28-б.], қазақ халқының ұлттық құндылықтарының бірі мақал-мәтелдер екені белгілі.

Мақал-мәтелдер талай замандар бойында жасалып, ұрпақтан-ұрпаққа ауысып келген халықтық тарихи мұра. Осы ғасырлар бойы дамып, қапыптасқан және өркендей беретін халық педагогикасының қасиетін қадірлеп, ұлттық тәрбиеге жан-жақты жағдай жасап, көңіл бөле бастағанымыз – болашақтың сәулетіне нұрын шашқан күн шуағы іспетті ұрпағына үйретіп, адалдыққа баулыған халқымыздың танымдық, тәрбиелік дәстүрлері, салт-санасы, әдептік хадистері мен тұжырымдары – мәңгі нәр алатын рухани асыл қазына.

Тәрбиелік мәні зор үлкен мағыналы ойды бір ауыз ұтымды сөйлемге сыйғызатын мақал-мәтелдер – ғасырлар шежіресі, ауыз әдебиетінің бір түрі. Онда халық тарихы, оның әлеуметтік тіршілігі, ақыл-өнегесі мол көрініс тап-

қан. Мақал-мәтелдер дәлдігімен, тереңдігімен, ықшамдылығымен ерекшеленеді. Олар қолдану әдісі мен аясына қарай, мазмұн мен мәні жағынан сан саққа құбылып отыратын көне де күрделі жанр. Мақалдар мен мәтелдердің дүниетанымдық табиғатының күрделілігі оның көнелігі мен қолдану аясының кендігінде ғана емес, мындаған ұрпақтардың ми қазанында құрыштай шыныққан ой-өрісінің биіктігіне, тәжірибе тезінен сұрыпталып өткен сұлу мүсіні мен ой маржандарының тазалығында жатыр. Сондықтан да мақалдардың төрт негізгі ерекшеліктерін ескерген жөн:

1. Мақалдар объективтік дүниені көркемдік тұрғыдан жалпылай қорытады.

2. Мақалдардың негізгі атқаратын қызметі сөйлеу практикасында қолдану ерекшелігі арқылы анықталып отырады.

3. Мақалдардың тура және ауыспалы, бейнелі мағыналарының қатынасын қатаң еске алып, олардың біріншісінен екіншісіне ауысу үдерісін белгілі мәселеге халықтың көзқарасының өзгеру құбылысымен байланысты қарау керек.

4. Мақалдар дүниені көркемдік тұрғыдан бейнелегенде өзіне тән логикалық заңдылықтары арқылы бейнелейді.

Мақалдар мен мәтелдер ұрпақтар ойының қиыннан қиыстырылған жүйесі мен қоғамдық-тарихи тәжірибеде қорытылған жиынтығы, даналық ойдың шежіресі мен халықтың рухани өмірінің практикалық энциклопедиясы. Олар – әлеумет өмірінің алуан саласы көркем образ түрінде бейнелеп, адамның сонау сәбилік дәуірінен сыр тартып, ұрпақтар үнінің жаңғырығынан елес беретін елгезек жанр. Осындай қасиеттерінің арқасында ұрпақтан-ұрпаққа таралып, еңбекші бұқараның құдіретті еңбек ұраны мен ежелгі ережесіне айналған келісті көркем сөз кестесін халыққа әрқашан да қасиетті мұра ретінде қастерлеп отырған. Мысалы: «Еңбегіне қарай өнбегі», «Еңбек түбі зейнет» сияқты еңбектің неше алуан қасиетін өмір шындығынан алып түйіндеген тамаша мақалдар тудырған. Сиқырлы сөз құдіретті, табиғатын терең меңгерген поэтикалық дарынды дала данышпандарының шығармашылық фантазиясынан туындаған бұл шығармалар еңбекші халық болмысының аса бір биік шыңы. Түптеп келгенде, мақалдар мен философиялық ойлау әдістерінің арасында тарихи туыстық бар. Оны мынандай ортақ белгілерден көреміз: біріншіден, мақалдар объективті өмір құбылыстарын қоғамдық тарихи тәжірибе негізінде жаппылай қорыту арқылы бейнелейді. Осы тұрғыдан келгенде, мақалдар жалпылай қорыту сияқты ойлау әдісінің тұңғыш пішіні. Мақалдар жалпылауыштық қасиеті тікелей емес, ауыспалы, астарлы мағыналарда көрінеді. Өйткені белгілі бір мақалға арқау болатын өмір шындығы типтендіріліп алынатындықтан, ол шындық екінші бір жағдайларда ғана қолданылады. Мақалдардың негізгі ерекшеліктерінің бірі олардың қолдану орындары мен ауыспалы мағыналары әр түрлі ұрпақтар мен дәуірлердің көзқарастарына, тәжірибесіне сәйкес өзгеріп отырады. Бұл жағдайда көптеген мақалдар өздерінің тура мағынасы-

нан алшақтап, тек ауыспалы мағыналарда ғана қолданылатын болып, жалпылай қорытушылық ерекшелігін күшейте түседі.

Мақалдың көмегімен айтайын деген ойыңды ұнамды да ұтымды жеткізуге болады. Сондықтан да мақал-мәтелдердің өн бойынан поэзияға тән жинақылық, үнділік, саздылық, ұйқас ырғақты кездестіреміз. Сөздер көркем ұйқаса, сөйлемдері ықшам, басы артық сөз болмайды. Мақал-мәтел сөз мәйегі, сөз атасы. Олардың қайсысынан болсын проза, поэзияға тән ырғақ, үйлесім, сөз, интонация барлығы бар. Негізінен мақал-мәтелдер дыбыс үндестігіне негізделіп жазылған және ойды кейіптеу, теңеу арқылы жақсы беріледі. Оларда көп қолданылатын көркем өрнек – синтаксистік параллелизм. Мақал-мәтелдердің өзара айырмашылығы бар. Бұл айырмашылық түйіндеу, құрылысы жағынан байқалады. Мақалда бір-бірімен қарама-қарсы ұтымдар мен нәрселерді салыстыру арқылы ой-пікірді айқындай түсу басым келеді. Мақал шендестіруге құралады, дәлелдеу мен қорытынды пікір бірдей жүріп отырады.

Барымен базар, жоқты қайдан қазар. Жақсының өзі өлгенмен, ісі өлмейді және т.б. Ал мәтелдерде ой-пікір, топшылау мақалдардағыдай, тікелей кесіп айтылмайды да образды түрде жанамалай айтылған ишара болады. Мысалы: Айдағаның екі-ақ ешкі, дысқырығың жер жарады. Қызым саған айтам, келін сен тында және т.б. [2, 36-б.].

Мақал-мәтелдердің тақырыптары әр алуан. Ол халықтың әлеуметтік, шаруашылық, рухани өмірін түгел қамтиды. Негізгі тақырыбы: еңбек пен ерлік, достық пен қастық, ақыл мен өнер-білім, ынтымақ пен бірлік, отан туралы болып келеді. Мақал-мәтелдердің тура және ауыспалы мағынасы болады. Кейбір мақал-мәтелдерде ауыспалы мағына жоқ, кейбіреуінде тура мағынасынан гөрі жанама мағынасы басым. Қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі мақал-мәтелдердің мағынасы жағынан өзара бір үндестік, айырмашылық болады. Егер біз бір тақырыпта үш түрлі тілде үш мақал тапсақ, 3 мақалдың түпкі мағынасы, айтылайын деген ойы бір. Қазақ, орыс, ағылшын тілдеріндегі мақал-мәтелдерді салыстыра отырып, олардағы әр халықтың дүниетанымы мен өмірлік тәжірибеде қалыптасқан түсініктерін ашып, ұлттық және танымдық сипатын айқындауға талпыныс жасалды және сөзбе-сөз қайталанатыны, түрлі сөздермен берілсе де, мағыналары ұқсас болып келетіндігі айқындалды.

Басқа тілдегі мақал-мәтелдерді біліп, түсіну – бұл тілді жақсы меңгеруіне көмектесіп қана қоймай, сонымен қатар басқа халықтың ой-бейнесін және мінез-құлқын түсінуіне көп үлес қосады. Мақал-мәтел, нақыл сөздер тілімізді байыта түсетін халықтық асыл қор. Оның жұртшылық үшін пайдасы мен рөлі зор. Шетел тілдерін меңгеруде сол тілдердегі нақыл сөздерді, мақал-мәтелдерді салыстырып шет тілін үйрету арқылы оқушының практикалық дағдыларын қалыптастыру әдісі белгілі нәтижелерге жеткізеді.

Олай болса, ағылшын тілі сабақтарында ағылшын халқының мақал-мәтелдерін тіпті мағынасы бірдей қазақ және орыс мақал-мәтелдерімен

салыстыру арқылы ағылшын тілін меңгерту тиімді нәтиже берері хақ. Қай елдің мақал-мәтелдерін алмасақ та, барлығының ең басты ерекшелігі – тәрбиелік маңыздылығы. Ағылшын тіліндегі мақал-мәтелдерді үйрету негізінде біз оқушыларды тек ағылшын халқының көп ғасырлық өмірлік тәжірибесімен, әлеуметтік, этикалық және эстетикалық көзқарастары мен дүниетанымымен таныстырып қана қоймай, ең бастысы сол нақыл сөздер мен мақал-мәтелдердің тәрбиелік мәнін түсіндіріп, сөздік қорын байытамыз. Үш тілдегі мақал-мәтелдердегі немесе нақыл сөздердегі мағыналық реңктің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын ұғыну ағылшын тілін үйренуіне елеулі көмек көрсетеді. Қазақ, орыс, ағылшын тілдеріндегі мақал-мәтелдер жан-жақты қарастырылып талданды. Мәселен:

1. Қазақ, орыс, ағылшын тілдеріндегі мақал-мәтелдер жеке тақырыптар бойынша сараланды;

- а) Адам және оның қасиеті;
- ә) Еңбек және кәсіп;
- б) Ғылым-білім, т.б.

2. Мақал-мәтелдер мағыналарына қарай сарапанды;

а) Мақал-мәтелдердің 3 (қазақ, орыс, ағылшын) тілде сөздік баламасының әр түрлі мағыналарының бірдей болуы;

ә) Мақал-мәтелдердің 3 (қазақ, орыс, ағылшын) тілде сөздік баламасының дәл келуі.

Мысалы:

Білім – қуат.

Знание – сила [3, 48-б.].

Knowledge is power

Бұл мәтелде үш тілдегі сөздің баламасы да және мағынасы да дәл келіп тұр. Бұл синонимикалық мәтелдер, яғни сөзбе-сөз аудару арқылы берілген, мағыналары да, сөздері де бірдей. Бұндай ұқсас синонимикалық мақал-мәтелдерді шетел тілін меңгеруде қолдану өте қолайлы.

Екінші мысал:

Бір қарын майды бір құмалақ шірігеді.

Паршивая овца всё стадо портит.

One scabbled sheep infects the whole flock.

Ал бұл мәтелде үш тілдегі сөздік баламасы әр түрлі, бірақ мағынасы бір.

Мысалы:

Оқусыз білім жоқ,

Білімсіз күнің жоқ.

Век живи – век учись.

Live and learn.

Бұл мақалда бір-ақ ой айтылған, яғни ол өмірде оқу, білімнің маңыздылығын көрсетеді. Кейбір кездерде қазақша және ағылшын мақал-мәтел бір-біріне көбірек ұқсас, бір-бірінің тура аудармасы. Мысалы:

Мазарға барғанның бәрі ишан емес. Не всяк праведник, кто ходит в церковь.

All are not saints that go to church.

Жеке тақырыптарға арналған мақал-мәтелдер. Мысалы:

1. HUMAN BEING and HUMAN NATURE .

1) Әр елдің салты басқалықтері қара қасқа. Сколько стран, столько обычаев. So many countries, so many customs.

2) Жылтырағанның бәрі алтын емес. Наружность обманчива. Appearances are deceptive.

2. WORK. LABOUR. PREFESSION.

1) Іске уақыт, ермекке сағат. Делу время, потехе час. Business before pleasure.

2) Еңбек түбі – қуаныш. Конец – делу венец. The end crowns the work.

3) Қыс арбанды сайла, жаз шананды сайла. Любишь кататься, люби и саночки возить.

4) Тамшы тама берсе тас жарады. Капля камень точит. Little stokes fell great oaks.

3. LIFE. DEATH. FATE.

1. Қажеттілік керекті затты тудырады. Необходимость – мать изобретательности. Necessity is the mother of invention.

4. DIFFICULTIES. HOPE. ADVICE.

1) Игіліктің ерте кеші жоқ, ештен кеш жақсы. Лучше поздно, чем никогда. Better late than never.

2) Екі кемеңің басын ұстаған суға кетер. Много жалеть, добра не видать. All covet, all lose.

5. KNOWLEDGE

1) Білім – қуат. Знание – сила. Knowledge is power.

2) Өмір бойы үйрен. Век живи – век учись. Live and learn.

6. HEALTH

1) Денсаулық – зор байлық. Здоровье дороже богатства. Health is above the wealth.

2) Демі бардың емі бар. Чем ушибся, тем и лечись. Take a hair of the dog that bit you.

3) Алдын алу ауруды жеңу. Предупреждение лучше лечение. Prevention is better than cure.

7. FRIENDSHIP

1) Досыңды қиналғанда бір сына, Қуанғанда бір сына. Друзья познаются в беде; друг познается в несчастье. A friend in need is a friend indeed; a friend is never known till a man have need.

2) Жүз сомың болғанша, жүз досың болсын. Хороший друг дороже денег; не имей сто рублей, а имей сто друзей. A friend in court is better than a penny in purse [4, 57].

Үш тілдің мақал-мәтелдерін салыстыра талдау арқылы олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын көруге болады. Мақалдарды бірнеше тілде білу өзімізге де пайдалы. Олар да түрлі тарихи жағдайларда құрылған, бірақ сонда да халықтың арманын, мақсатын көрсетеді. Мақал-мәтел қай халықтың болсын жан дүниесінің, мінез-бітімінің, тыныс-тіршілігінің айнасы, ол сол халықтың сөздік қорының байлығын танытады. Өйткені тіл және сөз өзгерсе де мақалдың түпкі мағынасы, айғайын деген ойы өзгермейді. Мақал – келелі ой, кең мазмұнды бір-ақ ауыз сөзбен айтып, қорытынды жасаудың тамаша үлгісі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. *Тұрманжанов Ө.* Қазақ мақал-мәтелдері. – Алматы: Ана тілі, 2002. – 28 б.
2. *Аккозин М.* Қазақ мақал-мәтелдері. Казахские пословицы и поговорки. – Алматы: Қазақстан, 2000. – 36 б.
3. *Фелицына В.П., Прохоров Ю.Е.* Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения. – Москва: Русский язык, 2009. – 48 б.
4. *Баймахан Т.* Английские пословицы и поговорки. – 2012. – 57 б.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается познавательное и сравнительное описание пословиц и поговорок в казахском, русском и английском языках.

(Каракулова У.Е. Эффективность языковых сравнений пословиц и поговорок на уроках английского языка)

RESUME

The article deals with cognitive and comparative descriptions of proverbs and sayings in the Kazakh, Russian and English languages.

(Karakulova U.E. The effective ways of teaching through comparing proverbs and sayings in English classes)

U.D.C. 421.04

T.M.БАЙМАХАН

Candidate of philological Sciences,
Professor of the H.A. Yasawi IKTU

T.M.ABDUKHOZHAYEV

Magistrate of the H.A. Yasawi IKTU

ENGLISH IDIOMS AND THEIR EQUIVALENTS IN KAZAKH

***Abstract.** The article is concerned with meanings and usage of English idioms. Idioms have been compared with metaphors and their differences have also been shown. Kazakh equivalents have been given to some English idioms. According to these comparative analyses of some idioms showed that there are some common and specific (similar and half similar) features in two languages. The similarities and differences between English and Kazakh are commented on, and moreover, the native speaker's familiarity with the English idioms used in the present article is considered and provided with a commentary.*

Key words: idioms, multiword, phrase, metaphor, figurative, expression, literal.

Кілт сөздері: фразеологизмдер, көпсөзділік, фраза, метафора, бейнелі сөз, сөзбе-сөз.

Ключевые слова: идиомы, многословие, фраза, метафора, образное выражение, буквально.

Anahtar kelimeler: deyimler, sözü uzatma, ifade, metafor, mecaz, harfi harfine.

Idioms and their usage are most often seen as an integral part of colloquial speech and they are to a considerably high extent reflected in people's everyday conversation and communication. On the one hand, idioms may be regarded as expressions which bring a certain degree of vividness and playfulness into language, on the other hand, idioms show features of conventionality and stability as they become gradually rooted in people's communication.

The theory and research in the field of idiomatic both semantic and grammatical on what an idiom is and how it is recognized and comprehended. Never linguists have not reached any solution in form of a unified approach and view so far.

An idiom is a multiword construction that is a semantic unit whose meaning cannot be deduced from the meanings of its constituents, and has a non-productive syntactic structure. An idiom is also a multiword expression. Individual

components of an idiom can often be inflected in the same way as individual words in a phrase can be inflected.

This inflection usually follows the same pattern of inflection as the idioms literal counterpart.

Example: to have a bee in one's bonnet – елес, көрініс, жабысқақ ой, қыр соңынан қалмайтын ой.

Diana's been talking about New York again, about getting there to live she can't be serious but you know how she is once. She gets a bee in her bonnet [1, 66-p.].

An idiom behaves as a single semantic unit. It tends to have some measure of internal cohesion such it can often be replaced by a literal counterpart that is made up of a single word.

Example: to kick the bucket – өлім, өліп қатып қалу, өліп кету, жан тапсыру.

He did not talk to them; they had already been told exactly what each of them was to do, and why was to do what in case the first choice man kicked the bucket or was otherwise out [1, 117-p.].

It resists interruption by other words whether they are semantically compatible or not. Example: pull one's leg, pull hard on one's leg, pull on one's left leg.

It resists reordering of its component parts. Example: let the cat out of the bag, the cat got left out of the bag already, Mr. Carthell and I might as well tell the whole thing now [1, 145-p.].

An idiom has a non-productive syntactic structure. Only single particular lexemes can collocate in an idiomatic construction. Substituting other words from the same generic lexical relation set will destroy the idiomatic meaning of the expression.

Example: eat one's words, eat one's sentences, swallow one words. To eat one's words – сөзін жұту; амалсыздан өз сөзін қайтарып алу; сөзін айта алмау.

Idioms contrast with the following: metaphors satisfy, the first requirement for one idiom, that their meaning be obscure, but not the second, that they may not be productive.

Example: throw in the towel, throw in the sponge. To throw in the towel – орамал немесе қамшы тасату; орамал тастап жеңілгенін мойындау.

- he left a kind of professional pride in the girl for carrying the thing off so splendidly despite Yates's line – up tricks!

- Yates! he said, don't you think you'd better throw in the towel! [1, 995-p.].

Collocates may be restricted lexical possibilities or use archaic vocabulary such that they are not productive, but their meaning is not opaque.

For example: heavy drinking, mete out [2, 92-95-p.].

An idiom (also called idiomatic expression) is an expression word, or phrase that has a figurative meaning conventionally understood by native speaker, this meaning is different from the literal meaning of the idioms individual elements. In

other words, idioms don't mean exactly what the words say. They have, however, hidden meaning.

Example: "Kick the bucket". "Spill the beans".

The meaning of these expressions is separate from the literal meaning or definition of the words of which they are made. Their meanings are however used figuratively. They mean respectively: "To die". "To tell people secret information" [3, 60-p.].

Idioms are words, phrases that cannot be taken literally. In other words, when used in everyday language, they have a meaning other than basic one you would find in the dictionary. Every language has its own idioms. Learning them makes understanding and using a language a lot easier and fun.

For example: "Break a leg" is a common idiom. Literal meaning: I command you to break a bone in your leg and you should probably go to the doctor after words to get it fixed. Idiomatic meaning: do your best and do well. Often, actors tell each other to "break a leg" before they go out on stage to perform [4, 14-p.].

A dark horse – біреу жанғақ; күдікті кісі; беймәлім құпия адам.

For example: ...the choice lay between David Bennet Hill and Grover Cleveland with a third man, senator Mr. Entee, as a dark horse [1, 493-p.].

A dark horse: a person who keeps in his true capabilities to himself till he can produce them to the best advantage, (a horse whose merits as a racer are not known to the general public).

See how the cat jumps: "See which way the wind blows"; which is the two alternatives is likely to be successful one before your any opinion of its merit or adhesion to it, either moral or otherwise (The allusion is either to the game called "tip-cat", in which you before you strike you must observe which way the "cat" has jumped up, or to the cruel sport mentioned above) [5, 116-119-p.].

Idiom is a phrase or expression whose total meaning differs from the meaning of the individual words.

For example: "to blow one's top" (get angry) and "behind the eight ball" (in trouble) are English – language idioms. Idioms come from language and generally cannot be translated literally (word for word). Foreign language speakers must learn them just as they would learn vocabulary words.

Languages belonging to different families (i.e. English belongs to Germanic languages, Kazakh-Turkish) may have similar or half similar idioms. For example:

Similar idioms:

To throw in the towel – орамал тастау, қамшы тастау.

To cut one's coat according to one's cloth – көрпесіне қарай көсілу.

To get up with one's wrong foot – сол аяғымен тұру.

To break one's heart – біреудің жүрегін жаралау.

To burst into laughter – ішек сілесі қата құлу.

To set a fire – от салу, от жіберу.

To lay the axe to the root of something – түбіне балта шабу.

To turn one's back upon somebody – теріс қарау, сырт айналу.

Half similar idioms:

To be up to the elbows in work – мұрнынан шаншылу.

To pull the wool over someone's eyes – көз бояшылық, көзге шөп салу.

To throw the dust in a person's eyes – алдау, арбау, құйтырқыға салу.

To be a drop in the bucket – теңізге тамған тамшыдай.

To be asleep at the switch – өзінің міндеттеріне ат үсті қарау.

To fish in the air – құрғақ сайдан балық аулау, болмайтын іспен айналысу.

To go up in the air – қызуланып немесе ашуланып шыға келу.

To flog a dead horse – түкке тұрғысыз іспен айналысу.

To move in great haste – екі өкпесін қолына алу.

To curse blue, swear like hell, sear like nothing on earth – жерден алып жерге салу.

To be duped, to be made of a fool – ауызы аңкию.

To foam at the mouth, to blow one's top – ауызынан ақ ит кіріп, көк ит шығу.

Thus, comparative analyses of some idioms showed that there are some common and specific (similar and half similar) features in two languages.

REFERENCES

1. *Кунин А.В.* Большой англо-русский фразеологический словарь. – Москва: Рус.яз.медиа, 2006.
2. *Prodromon L.* Idiomaticity and non-native speaker //English today, 2003, volume 19.
3. *Tomalin B., Stepleski S.* Cultural Awareness. – Oxford: Oxford University press, 1996.
4. *Morris William, Morris Mary.* Dictionary of words and phrase Origins. – New York: Harper and row, 1962.
5. *Brewer Ebenezer Cobham.* Brewer's dictionary of phrase and fable. – London: Cassel, 1953.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада ағылшын тілінде жиі қолданылатын идиомалардың қазақ тіліндегі баламалары қарастырылған.

(Баймахан Т.М., Абдухожаев Т. Ағылшын тіліндегі кейбір идиомалардың қазақ тіліндегі баламалары)

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются частоиспользуемые идиомы английского языка и их эквиваленты в казахском языке.

(Баймахан Т.М., Абдухожаев Т. Некоторые идиомы английского языка и их эквиваленты в казахском языке)

U.D.C. 372.651 101

U.KARAKULOVA

Senior teacher of the A.Yasawi IKTU

**METHODICAL WORKING OUT OF CLASSROOM
ACTIVITIES BASED ON VIDEOMATERIALS**

***Abstract.** Foreign language teaching at the university level has taken an importance and value over the last decade due to global competition between institutions of higher education. For this reason, language educators are faced with the challenge of looking for innovative teaching methods, which not only stimulate and motivate their students while encouraging language acquisition, but also add an intercultural dimension. This teaching note proposes to analyze the use and impact of video films as resource materials on English for classes designed to promote learner awareness of another culture. After an initial overview of the theoretical background, the article then provides a summary of the method, results and practical ideas.*

***Key words:** authentic language, valuable resource, language acquisition, learning environment, a prediction technique, before viewing, while viewing, after viewing activity.*

***Кілт сөздері:** түпнұсқа тілі, құнды ресурс, тілді меңгеру, қоршаған органы зерттеу, болжау әдістемесі, көруден бұрынғы, көріп жатқандағы, көріп болғаннан кейінгі әрекет.*

***Ключевые слова:** подлинный язык, ценный ресурс, овладение языком, изучение окружающей среды, методика прогнозирования, деятельность перед просмотром, при просмотре, после просмотра.*

***Anahtar kelimeler:** otantik dil, değerli bir kaynak, dil edinimi, öğrenme ortamı, izledikten sonra, izlerken izlemeden önce tahmin faaliyetleri yöntemleri.*

Video is a form of communication and it can be achieved without the help of language, since we often interact by gesture, eye contact and facial expression to convey a message. Videos allow the learner to see body rhythm and speech rhythm in second language discourse through the use of authentic language and speed of speech in various situations. In addition, video can stimulate and motivate student interest. The use of visuals overall can help learners to predict information. Videos can help manipulate language and at the same time be open to a variety of interpretations.

Video is a tool for teaching students both listening comprehension and cultural knowledge. Being a rich and valuable resource, it is well-liked by both students

and teachers. Students like it because video presentations are interesting, challenging, and stimulating to watch. Video shows them how people behave in the culture whose language they are learning by bringing into the classroom a wide range of communicative situations. Teachers like it because video helps promote comprehensions. Video is an active teaching aid, and teaching with video is exciting and stimulating. We know that deficiencies in vocabulary can make even a simple task very difficult for our students. Video makes meaning clear by illustrating relationships in a way that is not possible with words because a picture is worth a thousand words. Video can also be widely used for oral practice in English teaching.

A recent large-scale survey by Heron (1994) suggests that advanced organizers based on videos helped learners improve comprehension and aid in the retention of information. However, in recent years, some of these questions have begun to be addressed, but in limited contexts [1, p.394]. For example, Balatova (1994) suggests that unlike a student, who listened in sound only conditions, the use of video and sound conditions were more consistent in their perception of the story, in the sense that difficult and easy passages formed a pattern. The study notes that scenes where utterances were backed up by an action and/or body language and that were relatively shorter, were considered easier to understand by students [2, p.531]. Canning-Wilson (2000) finds that the students like learning language through the use of videos. One of the results of her survey shows that learners prefer action films to language films or documentaries in the classroom. She states although these films may seem to hold student interest, she believes that it could be inferred that student comprehension of the video may be due to the visual clues instead of the auditory components [3].

Heron, Hanley and Cole also hypothesize that the more meaningful an advanced organizer is the more impact it can have on comprehension. Their results of using twelve different videos with foreign language learners indicates that scores improved when advanced organizers, such as a pictures and visual stimuli, are used with the video. Perhaps the findings from these studies can be attributed to the fact that video offers contextual support and helps learners to visualize words as well as meanings [1, p.394].

Just as in many English teaching situations, the teacher plays a key role in such a video course. Adequate preparation is necessary to promote active viewing and facilitate successful language acquisition. This requires being familiar with the video materials before they are used in class. The teacher should develop a plan for each video unit and which are easy and related to the language level of your students. Active viewing is also encouraged by making a list of questions to be answered from the information. To develop creativity and self-expression, at least one follow-up activity should be designed for each lesson. In order to prepare students for active viewing, students should be told what is to be learned and what will be expected of them before, after, and during the viewing [4, p.217]. Another successful approach is to give students a viewing task of some kind that can be

done only by watching for specific things while viewing the video, a task that gets them involved in a meaningful way.

I hope the methods and activities suggested here will be of use to teachers dealing with a video course (The film "Mary Poppins" directed by Robert Stevenson, 1964).

MARY POPPINS: A Guide to Classroom Viewing:

DAY I (from the beginning until Mary Poppins, Bert and children fall into chalk pavement picture) Time: 42 min.

BEFORE VIEWING

PART I, Activity I

Divide into groups of four and then discuss the following questions. Tell the class what your group said.

1. Do you believe in Miracles? Why or why not?
2. Who were you brought up by, when you were a child? Did you have a nanny? When you have children will you employ someone to take care of them? If you do not hire someone what will you do instead?
3. Have you ever heard the name "Mary Poppins"? If yes, what do you know about her?

What do you think she usually does?

4. What does a family usually require about a nanny? How will you know which person to hire?

5. If you were a child what kind of nanny would you like? (Give specific qualities)

How long does it take you to tidy up your room?

WHILE VIEWING

PART II, Activity I, Prediction: *Stop the video just before Katie Nana leaves the house and Mrs. Banks says: "Think of the children. Think of Mr. Banks. He was just beginning to get used to you".*

1. Who is this woman?
2. What is she going to do?
3. How does she feel? Do you remember what words she is saying at this time?
4. Who are these women?
5. What is Mrs. Banks trying to do? What arguments does she use?
6. What is going to happen next?

Activity II *Stop the video and answer the following questions.*

A) According to Mr. Banks what is required in order to choose a nanny? Circle the right expressions and words: seriousness, insight, talent, patience, courage, luck, balanced, judgment, ability to read character, a sense of humor.

b) What type of nanny do their parents want?

Respectable, sweet, play games, firm, cross, dance, ordinary, pretty, give sweets, perfect.

c) What kind of nanny would Michael and Jane like to have? Which words do they use to describe the nanny they want? Circle the one they use: *witty, ugly, sweet, mean, kind, sing songs, adorable, give commands, never give us castor oil, bring sweets, never be cross, be firm, a cherry disposition, rosy cheeks.*

What other words did you hear?

AFTER VIEWING

Activity I *Answer the questions:*

1. Right at the beginning of the film, Mary Poppins is sitting on the clouds. Why do you think she is doing that? Does she live there?

2. What are the things that make Mr. Banks happy about the life he leads?

3. What things have you seen that some people might call a miracle?

4. Does Mary Poppins fill the parent's description of a good Nanny or the children's?

5. Did anything unusual happen you did not expect?

6. What do you think will happen next?

Activity II *TRUE or FALSE*

1. Mary Poppins arrived with a broom.

2. Mr. Banks asked the maid to tell the others that the position had been filled.

3. Mary Poppins is practically perfect in every way.

4. Katie Nanna left the Banks's house because of low wages.

5. Mrs. Banks is a member of the group that defends children's rights.

6. Cook works at a restaurant.

7. The suffragettes are protesting for immigrants' rights to vote.

8. The wind took away all the nannies.

9. Michael was able to tidy up the nursery with a help of a snap.

Activity III *Act out one of the following situations from the film*

a. Children have come to the parents to ask for a new nanny.

b. Mr. Banks interviews Mary Poppins in order to hire her as the children's nanny.

DAY II

(from the time they fall into the chalk pavement picture until Mr. Banks takes the children to the bank) Time: 46 min.

BEFORE VIEWING

PART I, Activity I. *Answer the following questions:*

1. Do you live in a mud-brick house? If so, how do you clean your chimney?

2. How would you clean your chimney if you lived in a two-story house?

3. Do you often laugh?

4. What makes people laugh?

5. In Uncle Albert's house Bert sings a song about how people laugh. Listen to the song and write down the words about how people laugh and then discuss your notes with the teacher. Can you show how people laugh in a way that Bert did?

WHILE VIEWING

PART II, Activity I *Pronunciation*

Figure out how the following words are pronounced in the film and try to transcribe.

1. Mistake	8. Way
2. Say	9. Afraid
3. Face	10. Favorite
4. Waiter	11. My cap
5. Place	12. Straight
6. Pavement	13. Wait
7. Day	14. Schedule

Activity II

a. Watch the video and write MP for Mary Poppins, B – Bert, OB – Old Banks, Ms. B – Mrs. Banks, Mr. B – Mr. Banks, M – Michael, H – Helen, UA – Uncle Albert.

1. cleans chimney.
2. helps them to get into the magic picture.
3. was pleased when Mary Poppins was hired.
4. wins the horse race.
5. lectures Michael about the value of investing in the Bank.
6. had two pence in his pocket.
7. invites children to have tea on the ceiling.

AFTER VIEWING

PART III, Activity I Answer the questions:

1. How did the magic picture change the children? How were they different after going inside it?
2. What famous cartoon heroes did you notice while watching the children inside the chalk picture?
3. How did the Uncle Albert go up to the ceiling? What makes him come down?
4. Why was Mary Poppins never been sacked?
5. What are the extraordinary things that happened after Mary Poppins came to the house?
6. Whose idea was it to take the children out for a walk to the bank?
7. Why does Mary Poppins want children to see a Bird Woman?

Activity II TRUE or FALSE

1. Mary Poppins is always sacked. Consequently, she goes from one place to another.
2. In order to get into a magic picture you should draw well.
3. At Uncle Albert's laughing people go up to the ceiling.
4. From the moment Mary Poppins stepped into the house, so many extraordinary things have happened.

DAY III (from the time Mr. Banks takes the children to the bank till the end)

Time: 51 min

BEFORE-VIEWING

PART I, Activity I *Divide into groups of four and then discuss the following questions. Tell the class what your group said.*

1. Do you trust banks?
2. What do banks do with your money?
3. Would you put your money in a bank?
4. What would happen if all the customers asked for their money on the same day?
5. Should fathers spend much time with their children?
6. Is it a problem when parents work a lot?
7. What is the father's role in the Kazakh family (Russian and other cultures)?
8. Did you use to fly kites when you were a child?
9. What are the kites made of?

WHILE VIEWING *Stop the video right after there was a run on the bank and discuss the following questions:*

1. What building is this?
2. What are the people doing here?
3. Why are the people crowded around the bank teller?

AFTER VIEWING

Activity I *Answer the following questions:*

1. What arguments do the bankers tell the children to assure them that they are doing right?
2. What is it called when everyone wants to take their money out of the bank at the same time?
3. Why was there a run on the bank?
4. What happened to the children when they ran away from the bank?
5. How was Mr. Banks punished by the bankers?
6. What word saved Mr. Banks from being upset with his children?
7. The bankers punished Mr. Banks because he was always late for work and always had problems with his boss.
6. Mary Poppins will find another family help with the eternal problem of parents and children.

5. Mr. Banks will no longer work at the bank.
8. Old Mr. Banks and the children's father are relatives.

Activity II *TRUE or FALSE or MAYBE*

1. Michael was not surprised when he first saw a giant of the world finance.
2. Children invested their tuppence (twopence)
3. Old Banks died laughing.
4. Mary Poppins flew away because the wind changed.
5. The whole family went kite flying.

We may conclude that watching video presentations for language-learning purposes should be an active process for students. Above suggested activities will ensure active viewing and participation of students. The output from the video is a

two-way process in which students predict and perform segments as well as try to comprehend meaning. The students adore the above activities because they are prepared for what will be presented on the screen and ready to participate effectively through active viewing.

REFERENCES

1. *Herron, C., Hanley, J. and Cole S.* "A comparison study of two advance organizers for introducing beginning foreign language students to video" //Modern Language Journal, 79:3, 1995. – 394 p.
2. *Balatova, I.* "Impact of video on the comprehension skills of core French students" //Canadian Modern Language Review, 50, 3, 1994. –531 p.
3. *Canning-Wilson, C.* Research in Visuals, Invited Paper for the Video Special Interest Group at the International TESOL Arabia 2000 Conference, Hilton Ballroom, Hilton Hotel, April 12-14, 2000.
4. *Bovey, R.* "Successful instruction methods: A cognitive information processing approach" //Educational Communication and Technology Journal, 29, 1981. –217 p.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются эффективные методы использования видеоматериалов на уроках английского языка.

(Қарақұлова Ұ. Методическая разработка упражнений на основе видеоматериалов)

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада бейнефильмдерді ағылшын тілі сабағында пайдаланудың маңызы мен тиімді әдістері туралы айтылады.

(Қарақұлова Ұ. Бейнематериалдар негізінде жасалған әдістемелік нұсқаулық)

U.D.C. 420.1

M.SHERIMBETOVA

The master-teacher of IKTU H.A.Yasawi

**ETYMOLOGICAL AND SEMANTIC RELATIONS OF
POLYSEMY AND HOMONYMY**

***Abstract.** In linguistics, a **homonym** is one of a group of words that share the same spelling or pronunciation (or both) but have different meanings. The words *stalk* which can mean both part of a plant or to follow someone around and the trio of words **to**, **too** and **two**. Though they have the same pronunciation, they actually mean “the opposite of “from”, “for the purpose of” and the numeral “2”. Some sources state that homonym meanings must be unrelated in origin (rather than just different). Thus **right** (correct) and **right** (opposed to left) would be polysemous and not be homonyms.*

Key words: homonyms, polysemantic words, lexical method, etymological criterion, semantic method, morphological method.

Кілт сөздері: омонимдер, көпмағыналы сөздер, лексикалық әдіс, этимологиялық критерий, семантикалық тәсіл, морфологиялық тәсіл.

Ключевые слова: омонимы, полисемантические слова, лексический метод, этимологический критерий, семантический метод, морфологический метод.

Anahtar kelimeler: sestesh, polysemantic kelimeler, sözcük yöntem etimolojik kriter, semantik yöntem, morfolojik yöntem.

Homonyms are words different in meaning but identical in sound or spelling, or both in sound and spelling. Homonyms can appear in the language not only as the result of the split of polysemy, but also as the result of leveling of grammar inflexions, when different parts of speech become identical in their outer aspect, e.g. “care” from “care” and “care” from “careen”. They can be also formed by means of conversion, e.g. “to slim” from “slim”, “to water” from “water”. They can be formed with the help of the same suffix from the same stem, e.g. “reader” - a person who reads and a book for reading [1, 133-134-p.].

Homonyms can also appear in the language accidentally, when two words coincide in their development, e.g. two native words can coincide in their outer aspects: “to bear” from “beran” /to carry/ and “bear” from “bera” /an animal/. A native word and a borrowing can coincide in their outer aspects, e.g. «fair» from Latin “feria” and “fair” from native “fagen” /blond/. Two borrowings can coincide e.g. “base” from the French “base” /Latin basis/ and “base” /low/ from the Latin “bas” /Italian “basso”/ [1, 23-24, 117-p.].

Homonyms can develop through shortening of different words, e.g. “cab” from “cabriolet”, “cabbage”, “cabin”.

The word “polysemy” means “plurality of meanings” it exists only in the language, not in speech. A word which has more than one meaning is called polysemy.

Different meanings of a polysemantic word may come together due to the proximity of notions which they express.

E.g. The word “blanket” has the following meanings: a woolen covering used on beds, a covering for keeping a horse warm, a covering of any kind /a blanket of snow/, covering all or most cases /used attributively/, e.g. we can say «a blanket insurance policy». There are some words in the language which are monosynaptic, such as most terms, /synonym, molecule, bronchitis, some pronouns /this, my, both/, numerals, and so like.

There are two processes of the semantic development of a word: radiation and concatenation. In cases of radiation the primary meaning stands in the centre and the secondary meanings proceed out of it like rays. Each secondary meaning can be traced to the primary meaning. E.g. in the word “face” the primary meaning denotes “the front part of the human head” Connected with the front position the meanings: the front part of a watch, the front part of a building, the front part of a playing card was formed. Connected with the word “face” itself the meanings: expression of the face, outward appearance is formed.

In cases of concatenation secondary meanings of a word develop like a chain. In such cases it is difficult to trace some meanings to the primary one. E.g. in the word “crust” the primary meaning “hard outer part of bread” developed a secondary meaning “hard part of anything /a pie, a cake/”, then the meaning “harder layer over soft snow” was developed, then “a sullen gloomy person”, then “impudence” were developed. Here the last meanings have nothing to do with the primary ones. In such cases homonyms appear in the language. It is called the split of polysemy [2, 114-p.].

In most cases in the semantic development of a word both ways of semantic development are combined.

Nowadays methods of distinction of homonymy and polysemy were worked out. This helps us to differ the meaning of the same word and homonymy which formed in a result of the complete gap of polysemy. Below let us study the methods of studying of polysemy and homonymy.

1. The lexical method of distinction of homonymy and polysemy. This method is concluded in revealing the synonymic connection of polysemy and homonymy. If consonant units are get in one synonymic row when different meanings of words remain still the semantic intimacy and, there fore, it is early to say that polysemy is transferred in to homonymy. If the consonant words are not get in one synonymic row that words are homonymy.

Homonymy and polysemy are different categories in polysemy we deal with the different meanings of the same word. In homonymy we have different words

which have their own meanings. For example, the word “man” has many meanings in Modern English:

1 – адамзат; 2 – ер адам; 3 – адвокат; 4 – батыл адам; 5 – адамшылық; 6 – қызметші; 7 – жұмысшы; 8 – күйеу; 9 – вассал [1, 121-р.].

As the all meanings are connected with the major meaning "адам". But homonyms are different words which have nothing in common between themselves.

For example the first meaning of the word “bark” – “иттің үруі” and the second meaning of “bark” – “жүзіп бара жатқан кеме”. In this example we can see that homonymy words coincide only in pronunciation and writing.

2. Some scientists say that the substitution of different meanings of words by the synonyms may help to differ the homonyms from polysemantic words. This way of distinction of polysemy and homonymy gets its name in literature as “etimological criterion”. For example the first “voice” – “sounds uttered in speaking” (sound); the second “voice” – “mode of uttering sounds in speaking” (sound); the third “voice” – “the vibration of the vocal cords in sounds uttered” (sound); the fourth “voice” – “the form of the verb that express the relation of the subject to the action”. “Voice 1” – “voice 2” – “voice 3” are not homonymic in their character although they have different meanings because of the reason that they can be substituted by the synonymic word “sound”. As far as “voice 4” is concerned as homonymic to the previous three meanings because the fourth meaning of the word “sound” cannot be substituted by the word common to the previous three meanings of the word “voice” (i.e. the analyzed meaning of the word "sound") [3, 78-p.].

3. We also use the semantic method of distinction of these occurrences. The meaning of homonyms always mutually excludes each other and the meaning of polysemantic words are formed by one sensible structure keeping the semantic intimacy: one of the meanings assumes, while the other is non-irresistible limit.

The semantic criterion implies that the difference between polysemy and homonymy is actually reduced to the differentiation between related and unrelated meanings. This semantic criterion does not seem to be reliable, firstly, because various meanings of same word and the meanings of two or more different words may be equally apprehended by speaker.

It is sometimes argued that the difference between related and unrelated polysemantic words is, as a rule, reliable. It is observed that different meanings have certain stable relationships which are not to be found between the meanings of homonymous words. A clearly perceptible connection of such semantic relationships is commonly found in the meanings of one word and is considered to be indicative to polysemy. It is also suggested that the semantic connection may be described in terms of such features.

For example, we may give the following word

1. “face” – ‘the front part of human's head’.
2. “face” – “playing card, building, watches”.

In this example we can find that meanings form one sensible structure. Another example shares the same idea:

E.g. The word “fair” which means “a person with light hairs” and “fair” which means “just, honest”. In this example the meanings except to each other and do not keep the semantic intimacy.

4. There is a fourth method of distinction of polysemy and homonymy. It is morphological method. It means that polysemy and homonymy are characterized by the various word-building. So some words which have a few meanings the new word is formed with the same suffix.

For example, for the word “park” – “place of rest” we form a new word by ending “-ed-“: “parked” while in the second word “park” – “a place of keeping automobiles” the new word is formed by “-ing-“ ending: “parking” [4, 125-p.].

ӘДБИЕТТЕР

1. *Arakin, V.D., Vigodskaya Z.S., Iljina N.N.* English-Russian Dictionary. –M.: Russky Yazyk Publishers, 2000. – P. 592.
2. *Canon G.* Historical Changes and English Word formation: New Vocabulary items. - NY: Kraus Reprint Co., 1986. – P. 274.
3. *Dubenets E.M.* Modern English Lexicology (Course of Lectures). – Moscow: Moscow State Teacher Training University Publishers, 2004. – P.195.
4. *Howard Ph.* New words for Old. – London: Penguin Classics, 1980. – P. 311.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада полисемия мен омонимияның этимологиялық және семантикалық қатынастары қарастырылады.

(Шеримбетова М. Полисемия мен омонимдердің этимологиялық және семантикалық байланысы)

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматриваются этимологические и семантические отношения полисемии и омонимии.

(Шеримбетова М. Этимологические и семантические отношения полисемии и омонимии)

U.D.C. 420.1

G.MAKENOVA

The master-teacher of IKTU H.A.Yasawi

SOME PECULIARITIES OF ENGLISH AND KAZAKH SOMATISMS

***Abstract.** Idioms have always attracted attention of linguists, literary critics, sociologists and philosophers. Enriching the literary language, representing a bright example of purity, accuracy of content and sharpness of language, idioms are of great importance in the treasury of culture and have become of genuine interest for linguists and researcher of various spheres of communication. The present article deals with semantic aspects of English idioms which have in their structure a word, denoting a part of human body (hand, leg, heart, etc). Such types of idioms in modern linguistics are called **somatisms** or **somatic constructions** (from gr. *sōma* – body).*

Key words: somatism, idiom, phraseological unit, contrastive method.

Кілт сөздері: соматизмдер, идиома, фразеологиялық бірліктер, салғастырмалы әдіс.

Ключевые слова: соматизмы, идиомы, фразеологические единицы, сопоставительный метод.

Anahtar kelimeler: somatism, deyimler, deyimsel birimleri, karşılaştırmalı yöntem.

In every language there are some phrases or sentences that cannot be understood literally. Even if we know the meaning of all the words in a phrase and understand the grammar completely, the meaning of the phrase may still be confusing. Many clichés, proverbs, slang phrases, phrasal verbs and common sayings pose this kind of problem. Phrases or sentences of this type are usually said to be idiomatic' [1, 101-p.].

English conversation in human daily speech is full of expressions or phrases that are so characteristic of the spoken and written language. These phrases make the native speaker's language richly idiomatic and it will be a matter of puzzle to many users and students of English. Also Kazakh language is full of idioms that are concentrated on country's tradition, history and understanding of objective world. Idioms are the mirror of the national culture. However, a comparative study of phraseology of two countries is relatively scarce.

Most of English and Kazakh phraseology is related to the national group 'person', they generally describe a man and his relations to the surrounding world.

Within the vast and complex theme that is phraseology, I tried to focus on somatisms: phraseological units that contain a reference to at least one part of the

body. All human beings share this common instrument to perceive reality, so it is not surprising its influence upon language. To confirm if the body is seen and treated the same way by different languages, this work will address a phraseological corpus of English and Kazakh.

«One of their most significant features is the existence of multiple analogues in different languages, analogues which are very close in their figurative meanings. It is this peculiarity that astonishingly differ body idioms from other thematic groups of phraseological units and which, in some extent, offers them a status of terms [2, 176-p.].

The main parts of body used in idioms are: *hand(s)* – қол, *hee* – өкпел, *arm* – қол (алақан), *head* – бас, *face* – бет, *eye* – көз, *ear(s)* – құлақ, *foot* – аяқ, *mouth* – ауыз, *teeth* – тіс, *heart* – жүрек, *mind* – ақыл-ой, *blood* – қан, *brain(s)* – ми, *finger* – саусақ, *toe(s)* – аяқ бауыпайлары, *lips* – ерін, *back* – арқа, *tongue* – тіл, *hair* – шаш, *shoulder* – иық, *neck* – мойын.

According to the object of denotation the whole bulk of somatic constructions is known to be divided into the following groups:

1. Somonymic lexis (gr. *sōma* – body and *onym* – name) which denotes parts of the human body (hand, head, leg, neck etc): *at hand* – алақанында ұстау; *change hands* – сатып кету; *dead from the neck up* – ақымақ; *straight from the shoulder* – тура сөйлеу; *on the face of it* – алғаш көргеннен; *from head to foot* – бастан аяқ;

2. Osteonymic lexis (gr. *osteon* – bone) which denotes parts of the skeletal system of the human organism: *a bone of content* – яблоко раздора; *skin and bones* – сүйегіне дейін; *a skeleton in the closet* – өте құпия; *to make no bones about smth* – бір нәрседен қателеспей; *a skeleton in the cupboard* – отбасы құпиясы;

3. Angionymic lexis (gr. *angeion* – vessel) which denotes parts of the circulatory system of the human organism: *too rich for smb's blood* – өте қымбат болу; *in one's blood* – қандас бауыр болу; *blue blood* – ақсүйек текті болу; *to curdle one's blood* – біреуді қорқыту;

4. Splanchnonymic lexis (gr. *splanchna* – bowels, viscera) which denotes internal organs of the human body: *at the top of one's lungs* өте қатты дауыспен; *hard to stomach* – келісу қиын; *vent on spleen* – ашуын біреуден алу; *to have the nerve* – иметь наглость; *from the bottom of the heart* – шын жүректен;

5. Sensonymic lexis (gr. *sensus* – feeling) which denotes sense organs of the human body: *to be all ears* – мұқият тыңдау; *apple in smb's eye* – сүйікті зат; *to count noses* – отырғандарды санау; *to have a good nose* – сезімтал болу; *to bite one's tongue* – тілін тістемеу;

6. General body lexis – *in the flesh*- жеке; *to press the flesh* – атағын шығару, *put flesh on smth* – бірдеңені анықтау.

Kazakh scientists don't divide somatic idioms into such parts, but they can be divided according to their meaning. Body idioms built on the basis of *blood*, *ear*,

back, neck, nose, face, bone, shoulder are considered to be less productive (41-20 units), while *throat, skin, stomach, body, abdomen, nerve, chest, rib*, etc are known to be non-productive constituents of English somatisms: *to have a sweet tooth* (тәттіге құмар адам), *off one's chest* (бірдеңеден құтылу), *set one back on one's heels* (біреуді қатты таңқалдыру) [3, 155-160-р.].

From semantical point of view English body somatisms may express: human emotions and feelings, traits of human character, features of different phenomena. Let's analyze each set of thematic groups. The examples are taken from the largest groups of our idiom set, having *hand* and *foot* as constituents.

1. Human emotions and feelings. All body idioms are very “emotional”, just a certain number of them are rather “patient”. Idioms, like people created them, are angry or sad. They laugh, cry, moan, threaten, learn – the same the people the same are the words.

A positive emotional and expressive nuance can be seen in the idioms which form a thematic group “Delight, happiness and joy”: *carry smb. of his feet* (біреудің басын айналдыру), *to rub one's hands* (қуанғаннан қолын ысқылау). An atmosphere of love and romance is rendered by the somatisms included in the thematic group “Love and passion”: *to win smb's hand* (үйленуге келісін алу), *to kiss one's hand to smb*, *to offer smb. one's hand* (өмірлік жұбайы болуды сұрау).

Some somatisms, however, are full of negative tone. For example, *My foot!* (Сайтан алғыр!) – (жалғыздық, шарасыздық, жолы болмағандық) bears a strong resentment, while a woman *wrings her hand* when being in desolation and hopelessness.

We also have to mention a thematic group of exhaustion and tiredness, which is mainly formed by the idioms, having “foot and leg” as constituents: *to be dead on one's feet* (өлердей шаршау), *smb's legs are giving away* (шаршағаннан аяғынан тік тұра алмай, аяғын баса алмау).

2. Traits of human character. It is known that the idioms' meaning is in certain way leaning on the human nature, his positive and negative features. For example, laziness is criticized by *folding one's hands* (қол қусырып отыру). Poltroonery, cowardice and dread are mocked at by such somatisms as *cold feet* (сужүрек), *to hold one's hand* (арасы көк пен жердей), while bravery, daring and self-control are expressed by *to get oneself in hand* (өз өзін қолға алу). The importance of permanent activity of a person and the ability to keep his word is highlighted by *to think on one's feet* (ойжүйрік), *a firm hand* (мықты басылылық), *a light hand* (сұғанақ).

A person feels well only in the case of his inner psychological stability, achieved by the idea of having a good “physiological” pillar, which is known to be represented by his foot/feet: *to find ones' feet* (өмірден өз орнын табу), *to be on one's feet* (тәуелді болмау).

The ability of a person to learn and to acquire special professional skills as well as his experience is rendered by such somatisms as an *old hand* (тәжірибелі

адам, *a fresh hand* (жаңадан жұмысты не оқуды бастаған адам), *all thumbs* (ебедейсіз).

3. Features of different phenomena. This set of thematic groups of English body idioms deals with cognitive approach to personal and interpersonal relationships and situations, as well as various aspects of life. For example, the notions of unity and oneness is rendered by such idioms and proverbs as *arm in arm/ hand in hand, joined at the hip, cheek by jowl*.

However, permanent peace in relationships between people and countries is something exceptional and even psychologists speak about the necessity of being at loggerheads with somebody from time to time, which leads to a kind of fight or war (in case of countries) and involves a series of concepts as:

- **challenge and concession:** *all hands to the pumps* (барлығы күреске), *every man's hand against one* (барлығы бір адамға қарсы), *gain the upper hand* (жеңіске жету), *hand it to smb* (біреудің күштілігін мойындау);

- **attempt and violence:** *to fight hand in hand* (қол күресін жүргізу), *lay violent hands on smb* (зорлық-зомбылық қолдану);

- **power and influence:** *to have long hands* (*o persoană influentă, влиятельный человек*), *to be in smb's hands* *to have long hands* (атақты адам), *to be in smb's hands* (біреудің қол астында болу), *a hidden hand* (жасырын әсер);

- **humiliation:** *to stay in smb's hand* (біреуге кедергі келтіру);

- **death:** *to have (got) one foot in the grave* (бір аяғы көрде, бір аяғы төрде болу), *feet first* (қаза табу), *to have blood on smb's hands* (қолы қанға малынған) [4, 153-р.]

By making contrastive analysis we may conclude that somatisms exist and frequently used in both languages.

Their main function is reflexive function. Within its constructive meaning somatisms contain long period experience of nations, their ethical, emotional attitude to the environment, world.

In Kazakh somatisms showing relationship between people come in different way. It shows how much that person is close to you. For example: somatic idioms such as бір кіндікті болу, ет бауыр, бел құда, бауыр басты, бауырына кірді, бауырында болды, бауыр тұтты, бел бала, бел атасы, бел қылды, бір кіндіктен express that the person is very close to you. But these idioms: жат бауыр, бауыры суыды, бүйірден бөлек біткен адамдай etc. gives information about a person who became second-division.

Also in Kazakh there are some somatisms concerning positive meaning: ақ дидар, ақ иық, ақ көкірек, ақ сақалды, сары түсті бал, алақанынан түспеді, алақанында өсті, алмас тілді, алма мойын, аршын төс, алтын басты еркек, арқаға қақты, аузына берік, аузы дуалы, аузына алды.

Kazakh somatisms show the age of person: тіс қақпаған, шөп желке, шүйке бас, сары ауыз, беттің қызылында, шаштың ұзынында etc., if he is old: кәрі

құлақ, сары табан, сары қарын әйел, көз көрген, көне көз, тіс қаққан, кәрі жілік, ақ сақал, қара сақал.

Thus, somatic constructions (built on the basis of names of body parts) as one of the ancient set expressions in the process of their language functioning acquire different (both positive and negative) semantic connotations.

Finally, it is important to say that the differences and similarities between languages come from extra linguistic cultural factors. The way we conceive reality is reflected in language, grammar and lexicon segment it and influence our way of thinking the world: language has a representative function, but also a cognitive function, as it is through language that we think. Although there are social and cultural differences between Kazakh and English, there are traditions and worldviews shared by both cultures, which reflect themselves at the language level. Concerning somatisms we can say that the two cultures see and relate themselves with the body in a very similar way [5, 120].

REFERENCES

1. *Altenberg B.* On the Phraseology of Spoken English. Oxford: Oxford University Press, 1998. –P.245.
2. *Howard Ph.* New words for Old. – London: Penguin Classics, 1980. – P. 311.
3. *Dubenets E.M.* Modern English Lexicology (Course of Lectures). – Moscow: Moscow State Teacher Training University Publishers, 2004. – P.195.
4. *Kunin A.B.* Phraseology of modern English. – Moscow, 1979. –P. 274.
5. *Болганбаев А.* Қазақ тілінің лексикологиясы. –Алматы: Мектеп, 1988. – 218 б.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада ағылшын және қазақ тілдеріндегі дене мүшелері атауларына қатысты идиомалардың ерекшеліктері қарастырылады.

(Макенова Г. Ағылшын және қазақ тілдеріндегі дене мүшелері атауларына қатысты идиомалардың ерекшеліктері)

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматриваются основные черты английских и казахских соматизмов, т.е. идиом, один из компонентов которых именует части человеческого организма.

(Макенова Г. Некоторые особенности соматизмов английского и казахского языков)

ӘОЖ 419.992.71

Ж.Е.СУЛТАНБЕКОВА

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің магистранты

**ЖАН-ЖАНУАРЛАРҒА БАЙЛАНЫСТЫ ЖҰМБАҚТАРДЫҢ
ЭТНОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ СИПАТЫ**

Аннотация. Бұл мақалада жан-жануарларға байланысты жұмбақтардың этнолингвистикалық сипатын ашу көзделді. Жұмбақталған объектіге (яғни сөзге, ұғымға) сәйкес баламаның мотивін тек ұлттық менталитет, этностық таным негізінде ғана анықтап түсіндіруге болатындығы айқындалады. Жұмбақтар этнолингвистикалық арнада тоғысатын бұлақтардың бірі болғандықтан қоғам өмірінде, адам өмір сүретін ортада, адаммен байланысты жан-жануарларға қатысты жұмбақтар іріктеліп, олардың этнолингвистикалық сипаты ашылды.

Кілт сөздері: этнолингвистика, этнос, жұмбақ, төрт түлік мал, жан-жануар, түйе, жылқы, сиыр, қой, ешкі, мүйіз.

Ключевые слова: этнолингвистика, этнос, загадка, четыре вида домашнего скота, животные, верблюд, лошадь, корова, овца, коза, рога.

Key words: ethnolinguistics, ethnos, riddle, four types of livestock, animals, camel, horse, cow, sheep, goat, horns.

Anahtar kelimeler: budun, etnosu, bilmece, Dört hayvancılık ürünleri, hayvanlar, deve, at, inek, koyun, keçi, boynuzları.

Қазақ этнолингвистикасы жайында Ә.Т.Қайдаров: «Этнолингвистика» – этностың инсандық болмысынан туындап, санасында сараланып, тарихи жадында сақталып, тіл арқылы ғасырлар бойы қалыптасып, қорланып, рухани мәдени мұра ретінде атадан балаға, әулеттен нәсілге үзілмей ауысып келе жатқан дәстүрлі мирасты жаңғыртып, жан-жақты зерттеп, танымдық мәнін ашып болашақ ұрпаққа ұсыну мақсатына байланысты дүниеге келген тіл білімінің күрделі де құнарлы саласы» [1,15-б.], - деп нақты әрі тұжырымды анықтама береді.

Яғни, қазіргі таңда тіл білімі ғылымында тілдік құбылыстарды әр түрлі бағытта қарастыру кең үрдіс алып келеді. Осы тұрғыдан алғанда, мақалада жұмбақ жанрының табиғатын, оның тілдік заңдылықтарына ғана сүйеніп емес, сонымен қатар халықтың дүниетанымына, салт-дәстүріне, ұлттық болмысына байланысты қарастыру көзделді.

Жалпы жұмбақтар жас ұрпақты тәрбиелеумен қатар, олардың бойына өз халқының игілігін дарытып, ана тілінде ойлау және мәдениетті сөйлеуіне, сауатты жазу дағдыларына барынша мол әсерін тигізеді. Сонымен қатар,

жұмбақтарды пайдалану дұрыс сөйлеуге үйретеді, логикалық ойын жетілдіреді. Жұмбақтардың тақырыптарына үңілетін болсақ, алуан түрлі. Сол тақырыптардың ішіндегі жан-жануарларға қатысты қолданылатын жұмбақтардың этнолингвистикалық сипатына тоқталамыз.

Жан-жануарлар атауларынан қалыптасқан жұмбақтарды этнолингвистикалық тұрғыдан зерттеу, яғни олардың материалдық мазмұнын, тілдік табиғатын, халықтың өзіндік дүниетанымы, салт-дәстүрі, рухани-мәдени өмірі, әдет-ғұрпы негізінде сипаттау болып саналады. Жан-жануарларға байланысты айтылатын жұмбақтарға үңілмес бұрын, жан-жануарлардың сипатына тоқталсақ, олар: төрт түлікке жататын топқа түйе, жылқы, сиыр, қой, ешкі малын қосып, «төрт түлік мал» деп ата-бабаларымыз атап кеткен. Енді бірі жеті қазынаның бірі – ит, сондай-ақ, мысық, үй құстары.

Қазақ этнолингвистикасы саласын қалыптастырып, бағыт-бағдарын айқындау, одан әрі дамыту жұмыстары академик Ә.Қайдардың есімімен тығыз байланысты екендігін жоғарыда атап өттік. Оның қазақ тіл біліміндегі жас әрі жаңа сала екенін айта келіп, мақсаты мен нысаны жөнінде: "Бұл ғылым саласының кереметтігі де, бүгінгі таңдағы ғылыми-практикалық маңызы да – оның монолиттік тұтастығында, бір-біріне етене жақын, тіпті бірінсіз бірін толық түсінуге болмайтын нысан екендігінде. Ол нысан – этнос және оның тілі. Өйткені тілсіз – этнос, этноссыз – тіл өмір сүре алмайды. Этнос пен оның тілін этнолингвистикалық тұрғыдан қарастыру деген сөз, оның сол балаң кезеңінен есейгенге дейінгі болмысы мен өмір тіршілігін, дүние тануы мен мәдени, рухани байлығын ана тілінде сақталған фактілер мен деректер негізінде зерттеп білу және оларды бүгінгі таңның игілігіне асыру болып табылады," – дейді [1, 18-б.].

Осы тұрғыдан алғанда тіліміздегі жұмбақтар халықтың тұрмыс-тіршілігі, дүниетанымы мен әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі жөнінде ақпарат көзі, яғни дүниенің тілдік бейнесі болып табылады. Тілдік бірліктерде көрініс тапқан материалдық және рухани мәдениет мәселелері, сондай-ақ, М.М.Копыленко, Е.Жанпейісов, Н.Уәлиев, Ә.Ахметов, Ж.Манкеева, С.Сәтенова, С.Смағұлова, Б.Ғабитханұлы, т.б. еңбектерінде қарастырылған. Этнолингвистика мен лингвомәдениеттанудың жалпы тіл білімінде нақты сала болып қалыптасқан тұсында жұмбақтардың тілдік сипатын сараптап қана қою жеткіліксіз, олардың ұлттық ерекшеліктерін, этнолингвистикалық сипатын ашу – бүгінгі таңдағы өзекті мәселелердің бірі.

Осы орайда жұмбақтардың этнолингвистикалық табиғатын айқындауда «Табиғат-Адам-Қоғам» деп аталған үштіккі қамтитын идеографикалық классификация тиімді тәсіл болып табылады.

Академик Ә.Қайдар көп жылдан бергі ізденуі нәтижесінде этнография мен лингвистика ғылымдарында қолданылып жүрген топтастыру принциптерін ескере отырып, қазақ тілінің өз ерекшеліктеріне сәйкес,

"Табиғат-Адам-Қоғам" деген идеографиялық классификацияны ұсынған [2, 18-б.].

Бұл топтастыру бойынша "Табиғат" бөлімі төрт тараудан (жануарлар, өсімдіктер дүниесі, аспан әлемі, т.б.), "Адам" бөлімі (адамның ішкі дүниесі мен сипаты, іс-әрекеті, т.б.) он бір тараудан, "Қоғам" бөлімі (қоғамдық қарым-қатынас, шаруашылық, кәсіп, т.б.) жиырмадан астам тараудан тұрады. Алғашқы аталған принцип қазақ тіліндегі халық санасында қалыптасқан төрт түлікке байланысты жұмбақтардың этнолингвистикалық ерекшеліктерін ашуға қолайлы.

Қазақ жұмбақтарының ата-бабамыздан қалған күрделі бір тақырыбы – мал өсіріп кәсіп еткен, оның сырын жақсы білген халық төрт түліктің өзіне тән мінезі мен қасиетін, адам баласы үшін жасайтын қызметін, келтіретін пайдасын айтып жұмбағына қосқан. Осыған байланысты жан-жануарлар тақырыбындағы жұмбақтарға мысал келтіретін болсақ:

1. “Екі кісі қарауыл қарады, бір кісі шөпшек терді” (Түйенің өркеші, ерні).

Түйенің сырын білген халқымыз оның теңеуін де таба білген. Мұндағы екі кісі, оның қызметінің қарауылға теңеп тұрғаны – өркеш болса, шөпшек теретін әрине, аузындағы мүшесі – ерні болғаны.

2. Қайырып басын тастаған,

Қайқайып қойды бастаған (Ешкі) [3, 21-б.].

Халық бұл түліктің мінезінің қандай екендігін айта отырып жасырады. Сондықтан майда мал, тұяқ дегенде атауы бар бұл топты бастап жүретін ешкі тұқымының төресі – теке болып табылады.

3. Өзі сұр, бөрі емес,

Ұзын құлақты қоян емес (Есек).

Бұл жануарды төрт-түліктің санатына кірмесе де, еті арам екендігін біле тұра, оның еңбегінің адал екендігін философиялық тұрғыда сипаттайды. Яғни, бөріге теңестіріле тұра, одан гөрі адамға жақындығы бар екендігі көрінеді. Ұзын құлағын қоянмен салыстырады.

4. Екі төлдің атынан,

Бір төлдің аты шығады (Тайлақ) [3, 18-б.].

Халқымыздың ертеден-ақ логикалық ойды дамытудың жолын біліп, жұмбақтау сырын дамытып отырғандығын байқаймыз. Себебі, тай – жылқы төлі, лақ – ешкі төлі. Осы екеуінен бір төлдің аты – түйенің төлі – тайлақ шығатынын жұмбақ арқылы айтқан.

5. Кезікті бір жануар,

Үстінде екі тауы бар.

Мойны ұзын, көзі үлкен,

Бұл не, өзің тауып ал (Түйе) [3, 15-б.]. Бұл жұмбақтың жауабын анықтап тұрған жануар үстіндегі екі тау бар екендігі, ал мойны ұзындығы керікке де ұқсайды.

6. Шапаным да тоным да,

Арқаның жүр жонында.

Атам соның соңында

Таяғы бар қолында (Қой, қойшы) [3, 15-б.].

Кисең киім, жесең ет дегендей шапан да, тон да – қой, оның жайылымдағы бағушысы – таяқ ұстаған қойшы.

7. Қоян жақты, тақыр жонды.

Төрт тұяқ, екі аяқты, екі қолды.

Салпы ерін өзі жүйрік,

Кең омырау, жуан құйрық (Ат) [3, 22-б.].

Жұмбақталған объекті екінші бір затқа теңеліп жасырылады. Бірақ оның жауабын ұлттық сипатта тану арқылы табуға болады. Яғни, жылқы малының тұрқының сипатталуы арқылы танылады.

8. Маң-маң басып барады,

Күлшесі қалып барады (Сиыр) [3, 23-б.].

“Маң-маң” деп қимылын сипаттау арқылы қай жануар екендігі жұмбақталады. Күлшесі – оның жападай тезегі. Осы жападай тезегінің өзі тұрмыстық жағдайда қажетке жарап, отын ретінде іске асатын болған.

9. Бүкір ағашқа қар жұқпас (Сиырдың мүйізі) [4, 21-б.].

Мұндағы бүкір ағаш тірек сөз болып тұр. Бүкір ағаш сиырдың бір мүшесі- мүйізі, оған қар жұқпайтыны белгілі.

10. Мәселен, әр түліктің неше айда төлдейтінін де жұмбақ арқылы білдіреді: “Он екі түйе, он жылқы, тоғыз сиыр, бес ешкі” (Малдардың төлдейтін мерзімі) [4, 20-б.] – яғни, түйенің он екі айда бір боталайтынын, жылқы он айда құлындайтынын, сиыр тоғыз айда бұзаулайтынын, ешкі бес айда лақтайтынын көрсетеді. Яғни, халықтық ұғымның сырлары тереңде жатқандығына осы жұмбақ-ақ дәлел болып тұр.

Тіліміздегі жұмбақ жанрының зерттеліп келе жатқанына біраз уақыт болса да, оның өзіндік зерттелмеген қырлары мен ашылмаған мәселелері жетерлік. Яғни, оны тек әдеби тұрғыда емес қазіргі тілдік тұрыдан этномәдени және этнолингвистикалық тұрғыдан зерттеу де маңызды. Сонымен қай тілде болмасын жұмбақ жанрының өзіндік қайнар көзі, тарихы, даму жолы бар, сыры мол тілдік қазынаға жалпыхалықтық ұлттық рухани байлыққа жатады. Олардың шығу тарихы, қалыптасу кезеңі, көмескі тапқан іздері, қыры мен сыры тек халық өмірімен байланыстыра қарастырғанда ғана айқын аңғарылады. Кейінгі кезде өрістеп келе жатқан этнолингвистиканың негізгі мақсаты осыны көздейді.

Сондықтан да, жұмбақтарды этнолингвистикалық тұрғысынан зерделеу алдағы уақыттың еншісінде.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қайдаров Ә. Этнолингвистика // Білім және еңбек, №10, қазан, 1985.

2. Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 304 б.

3. Қазақтың халық жұмбақтары /Құрастырған: Қ.Саттаров. – Ташкент: Узбекистон, 1994. – 80 б.

4. Қазақ жұмбақтары /Құрастырған: С.Аманжолов. – Алматы: Ана тілі, 2003. – 128 б.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается этнолингвистический аспект казахских загадок о животных. Проведен сравнительный анализ литературы и научных работ в данной исследуемой области.

(Султанбекова Ж.Е. Этнолингвистический аспект казахских загадок о животных)

SUMMARY

This article deals with ethnolinguistic aspects of Kazakh riddles about animals. Comparative analyses of literature and research works are given in this work.

(Sultanbekova Zh.E. Ethnolinguistic aspects of Kazakh riddles about animals)

ӘОЖ 372.4

М.А.АБИЛЬДАЕВА

Қазақстан инженерлі-педагогикалық халықтар достығы университетінің
магистр-оқытушысы

Г.Т.МҰСАБЕКОВА

педагогика ғылымдарының докторы,
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің профессоры

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ҮЛГЕРМЕЙТІН ОҚУШЫЛАРМЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН ЖҰМЫС ТҮРЛЕРІ

Аннотация. ҚР "Білім туралы" Заңында «...ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау» - деп көрсетілген. Бұл білім жүйесін жетілдіру және оны сапалы деңгейге көтеруді алға тартады. Білімнің іргетасы бастауыш мектепте қаланады. Егер үлгермеуші оқушылар болса, біз олармен жұмыс істей білуіміз керек.

Кілт сөздері: бастауыш сынып, үлгермейтін оқушы, үлгермеушілік себептері, біліміндегі олқылықтар, жұмыс түрлері, оқушылардың жас және дербес ерекшеліктері.

Ключевые слова: начальные классы, неуспевающий ученик, причины неуспеваемости, пробелы в знании, виды работ, возрастные и индивидуальные особенности учащихся.

Key words: primary grades, poor pupils, the causes of poor progress, gaps in knowledge, types of work, age and individual characteristics of students.

Anahtar kelimeler: ilkokul, fakir öğrenciler, başarısızlık nedenleri, Bilginin boşluklar, işler, yaş ve öğrencilerin bireysel özellikleri.

Үлгермеушілік сабақ барысында қалыптасады және оның алдын алуға, күресуге болады. Нашар бағаға әкеп соқтыратын оқушы үлгермеушілігінің себептері оқу-тәрбие жұмысын дұрыс ұйымдастырмауда, мектепшілік бақылаудың мерзімді жүрмеуінде, санитарлық-гигиеналық нормалардың бұзылуында жатыр. Бұлардың ішіндегі негізгілері мыналар: жекелеген мұғалімдердің жана материалды тиісінше түсіндіре алмауы, бекіту жұмысының әлсіз жүруі, оқушы білімін есепке алудың болмауы, мұғалімнің тиісті дәрежеде талап етпеуі; үй тапсырмасын орындау жұмысын дұрыс ойластырмау және тыңғылықты тексерудің болмауы; мұғалімдердің өз оқушыларын дұрыс білмеуі; жеке жұмыстың болмауы, танымдық қызығуын дамыта алмауы; мектепте үлгермеушіліктің алдын алу жөнінде жүйелі

жұмыстың болмауы, мектеп әкімшілігі мен сынып жетекшілерінің, әлеуметтік ортақ жұмыс жүргізбеуі; тәрбие жұмысындағы олқылықтар, оқушылардың сабақтағы нашар тәртібі, өз міндеттерін саналы түрде түсінбеуі, мектеп әкімшілігі тарапынан тәртіп бұзушыларға уақтылы және тиісті шара қолданбауы; бағалаудағы біржақтылық; оқыту мен тәрбие үдерісінде сабақтастықтың болмауы; сабақтан қалдыру, оқушының ауырып қалуы, т.б.

Оқушылардың үлгермеушілігінің себептерін зерттеу мақсатында мектепте педагогикалық басқосулар, семинар, тренингтер өткізуі тиіс. Олардың тақырыптары: нашар үлгеретін және үлгермейтін оқушыларға білім беру үдерісін белсендіру, үлгермеушілікті болдырмау және алдын алу жөніндегі педұжымның іс-әрекеті, т.т. Бұл шараларда оқушыны зерттеудің жалпы бағдарламасы қарастырылып, пікірлер тыңдалып, үлгермеушілік себептері айқындалуы және жеке оқушыны оқыту мен тәрбиелеуді жетілдіру шаралары қарастырылуы қажет. Бұл жұмыстар оқушы үлгермеушілігінің себептерін білуге, алдын алуға бағыт береді, көмектеседі.

Бізге мәлім, мектеп есігін алғаш ашқан балалардың жас шамасы қатар болса да, түсінуі, құбылысты қабылдау қабілеттері әр түрлі. Мысалы, біреуі сыпайы, тәртіпті, тіл алғыш, сезімтал, бір нәрсені тез меңгеріп кете алса, енді бірі самарқау, айтқанды қиын қабылдайтын, ал енді біреуі жалқау болып келеді. Өйткені олар әр жанұядан, түрлі дайындықпен келеді. Соның нәтижесінде әр сыныпта аз да болса (сабаққа ынтасы төмен) үлгермейтін оқушылар кездеседі. Мұндай оқушыларды толық үлгерімге жеткізу – мұғалімнің қиын да абыройлы міндеті. Бұл міндетті орындау үшін біріншіден, оқу сапасын арттырып, теория мен тәжірибені ұштастыра отырып, әр уақытта газет-журналдарда жарияланған әдістемелік жаңалықтарды, озат тәжірибені, жаңашыл педагогтар әдістерін өз сабағында мүмкіндігінше пайдалану қажет. Екіншіден, әр оқушының өзіндік ерекшелігін, тұрмыс жағдайын ескеріп, ата-анасымен тығыз байланыс жасау керек. Сонымен бірге, оқушыны зерттеп, олардың білімдерін есепке алу қажет. Үлгерімі төмен оқушылармен жұмыс жүргізгенде мынадай ұйымдастыру шараларының көп көмегі тиеді: топқа бөліп оқыту әдісі. Оқыған оқушылардың мінез-құлқы, ынтасы, білім деңгейі өзімізге белгілі. Сол қорытынды бойынша оқушыларды топқа бөлеміз. 1-топ – “өте жақсы”; 2-топ – “жақсы”, 3-топ – “орташа”, 4-топ – үлгерім дәрежесі төмен оқушылар. Жоғары үш топпен жүргізілетін жұмысқа тоқталмай, соңғы білім дәрежесі төмен оқушылармен жүргізілетін жұмыс түріне тоқталмақпыз. 1-сыныпта оқытудың басты міндеті – балаларды оқуға жазуға және санауға үйрету. Басқа жұмыстар осы мәселелерге негізделіп жүргізіледі. Бұл топта төрт оқушы бар. Екеуі даярлықта оқымаған. Осы төрт оқушының біреуі әліппеден де, математикадан да нашар. Мысалы, бір оқушы өткен дыбысты, санды менімен қосылып айтады, сәлден кейін сұрасам ұмытып қалады. Осы

оқушылармен сабақ үстінде, сабақтан тыс уақыттарда жұмысты төмендегіше жүргіземіз. 1. Сабақта: үлгерімі төмен оқушылардан жиі-жиі сұрау, сабақ үстінде оларға барынша мүмкіндік тудыру. Ол үшін: а) берілетін білімді түсіндіріп айту, оңтайландыру, сұраққа толық жауап алу, жазуға үйрету, жазбаша салыстыру; ә) жолдастарының берген дұрыс жауаптарын жиі қайталатып өз қателерін түзеттіру; б) Сол пәнді өте жақсы білетін жолдастарының көмегін ұйымдастыру. 2. Сабақтан тыс уақыттарда: а) өзіндік жұмыстың пайдасы көп, оқушыларға жеңілдетілген үлестірімелер, қызықты тапсырмалар беріп, көбірек сөзге, іске тартып белсенділігін арттыру. Мысалы: әліппе кезеңі – сауат ашудың негізгі кезеңі. Бұл кезеңде оқушы оқу мен жазуды жүзеге асырады. Осыған орай үлгерім дәрежесі төмен оқушыларға тапсырманы жеңілден бастап біртіндеп күрделендіру көзделеді.

Ұлы педагог К.Д.Ушинский: “Егер сіз бір сөз айтудың өзі қиын соғатын сыныпқа кірсеңіз, жұмысыңызды сурет көрсетуден бастаңыз, сонда сынып сөйлей жөнеледі”, - дейді [2]. Балаларға, әсіресе үндемейтін, тұйық оқушыға суреттің, суретті үлестірімелердің әсері зор. Суретті бала көзімен көріп, көңіліне тоқиды, сол заттардың түсін, бейнесін есіне сақтайды.

Тірек сызбасын пайдалана отырып, сөйлем құрату. Бұл оқушыны “қателесіп қаламын ба”, не “артық сөз айттым ба?” деген сезіктенуден сақтайды, балаларды дәл ойлауға бағыттайды. 1. Үлестіріме бойынша суретке қарап үш сөзден тұратын сөйлем құрайды. 2. Әр заттың бастапқы дыбысын астындағы тор көзге жазып, шыққан сөзді оқып дауысты дыбысты атау. 3. Әуелі суреттегі затты атайды. Бірінші қандай дыбыс екенін біліп, орны ауысқан дыбыстарды реттеп дұрыс құрап шығуы керек. 4. Ата-аналарымен байланыс. Ата-ана біздер үшін сарқылмас күш, олармен жиі байланыс жасап, көмекке шақыру, үлгерімі төмен оқушылардың алға басуына көмегі зор. Ата-аналардың үйлеріне барып, мектепке шақырып әңгімелесеміз. Сыныпта ата-аналар жиналысын өткізіп, балалары жөнінде оның үлгерімі, тәртібі, оның оқуына үйде қалай көмектесу керектігін түсіндіреміз. Осы сияқты жұмыстарды үзбей жүргізіп отыру, үлгерімі төмен оқушыларды қатарға қосуға және олардың тиянақты білім алуына жәрдемдеседі. Біз осы тұрғыдан үлгерімі төмен оқушылармен арнайы жұмыстар жүргізіп келеміз. Жұмыстың жоспары мен оны жүргізудің әдіс-тәсілдерін кеңінен талқылап, белгілеп аламыз. Үлгерімі төмен оқушылармен жұмыс жүргізу үшін алдымен олар арнайы зерттеледі. Оқушыны зерттеуде мына мәселелерге баса назар аударылады: ұжыммен, ортамен қарым-қатынасы; оқу-тәрбие үдерісіне жанұяның ықпалы; қоғамдық және үй жұмыстарына араласуы; үйде күн тәртібі жоспарлануы және оның орындалу барысы; денсаулығы туралы медициналық анықтамалар мен ұсыныстар; сабаққа қатысуы мен бірыңғай талапты орындауы; дара ерекшеліктері; ойлау қабілетінің деңгейі; зейіні мен

есте сақтауы; ерік-жігері; табандылығы; қызығушылығы; жеке пәндер бойынша үлгерімінің көрсеткіштері; үлгермеу себептері.

Осы мәселелер анықталғаннан кейін, баланың жеке пәндер бойынша білімі мен дағдыларын есепке ала отырып, ондағы негізгі олқылықтар анықталады. Жеке жұмыстар сол кемшіліктерді жоюға бағыттталып, оныдан қиынға қарай сатылап жүргізіледі. Зерттеу жұмыстарының қорытындыларына сәйкес алдағы уақытта жүргізілетін педагогикалық жұмыстар белгіленеді. Оқудың белгілі бір кезеңінде үлгерімі төмен болған оқушылардың жоғарыдай жұмыстар барысында едәуір жақсы нәтижелерге бастауы осы бағыттың дұрыстығын көрсетеді. Талапқа сай білім беру, сабақтың тиімді, қызықты өтуі мұғалімнің жеке оқушыны тани білуіне де байланысты. Мектепке жаңа келген шәкірттің жан дүниесіне, физиологиялық, логикалық және психологиялық дамуына, ұғу, сезу, түсіну қабілетіне үнемі зер салу – ұстаз парызы. Әсіресе, жеке жұмыс жүргізуді бастарда оқушының сөз қоры, сөйлеу дағдысы, ойын баяндай білуі, сөйлемді толық аяқтай білуі, сұраққа жауап беруі, өзін қоршаған дүниені тануы таразыдан өткізілуі керек. Бастауыш сынып мұғалімі оқушыларды таным қабілетіне қарай бірнеше топқа бөліп, қысқаша мінездеме жазып, зерттеу табеліне түсіреді. Олардың сипаттама шамасы төмендегідей: 1.Танымы жақсы жетілгендер, зейінділер. 2. Тез қабылдайтын, бірақ зейіні тұрақсыз, бұл 7-9 жастағылар арасында жиі кездеседі. 3. Қабылдауы баяу, зейіні ықтиярсыздар. 4. Зейінсіз, қабылдауы төмендер.

Мұғалім сабақ жоспарын жасаған кезде жеке оқушылармен жүргізілетін жұмыс түрлерін қоса белгілейді. Қойылатын сұрақтарды, үлестірмелер мен жазбаша тапсырмаларды алдын-ала іріктеп алу дара жұмыс жүргізу жоспарының орындалуын тексеруге мүмкіндік береді. Бұл жұмыс оқушыларды жеңілден бірте-бірте күрделіге жетелеу арқылы жүзеге асады. Оларды топқа бөліп, жеке дара жұмыс істеу мұғалімнің шеберлігіне де байланысты.

Үлгерімі жақсы оқушылармен жүргізілетін жұмыс. Осы оқушылар барлық пәннен бірдей жақсы оқи ма? Соны мұқият зерттеп алған жөн. Мәселен, бір оқушы жекелеген пәндерден озық. Сөйте тұра ауызша пайымдауға онша емес. Екінші бір оқушы керісінше ауызша мазмұндауға шебер. Енді осындай оқушылардың осалдау жерін дәл тауып жұмыс жүргізу – пән мұғалімінің міндеті. Ал өзі жақсы көретін, сүйіп оқитын пәннен үлгерімі нашар оқушыға көмектесуді тапсырып, оның қабілетін арттыруға болады. Барлық пәннен бірдей жақсы оқитын оқушылар сынып жоғарылаған сайын азая береді. Мәселен, бастауыш сыныптарда жақсы және өте жақсы оқитындар саны жоғары сыныптармен салыстырғанда көп болады. Осындай алшақтықтың негізі қайда жатыр? Әрине пән мұғалімі сабақ бере алмайды, оқу-тәрбие жұмысына жүрдім-бардым қарайды деуге болмайды. Әйткенмен де жеке оқушылармен жұмыс жүргізуде олардың ерекшеліктерін зерттеу жетіспей жатады. Сондықтан әр

сабақты шығармашылықпен, оптималды жүргізсе, іс нәтижелі болар еді. Өкінішке орай, кейбір мұғалімдеріміз оқу мен тәрбиедегі олқылықты тек бастауыш сыныптан кеткен кемшілік деп санайды. Бұл жаңсақ пікір. 7-9 жастағы оқушылардың көбісінің зейіні тұрақсыз болғанымен тез қабылдағыш келеді. Бірақ ұққанын тез ұмытып қалады. Біраз күннен кейін сұрасаң, жауап бере алмайды. Бұл зейіннің тұрақсыздығынан. Мұндай оқушымен жүргізілетін жеке жұмыс ерекше есте қалардай қызықты болуы керек. Қабылдауы баяу немесе мінезі тұйық, көп сөйлемейтін, тыныш отыратын, сабаққа ынтасыз оқушыға берілетін тапсырма оны ширату, сабақта сөзге тарту, көңілдендіру, өзге оқушының берген жауабын қайталану немесе сөзуар балалармен қабаттастыра сөйлету мақсатын көздеуі тиіс. Берген жауабын нақтылап, анықтап, өзінің өзгелерден қалмай жауап беріп тұрғанына көзін жеткізіп, белсенділік туғызу шарт. Қабылдауы нашар оқушының жауапкершілігі де төмен болады. Олар қанша қыбыр етпей тындап отырғанымен қабылдауы төмен болса, мұғалімнің 10-15 минут баяндаған әңгімесінен сөйлем құрап айта алмайды. Сондықтан үй тапсырмасын оқушылардың зейін-қабылдау мүмкіндігіне қарай жеке берген жөн. Жеке оқушылармен мінез-құлыққа байланысты жұмыс жүргізу үшін сабақтың күнделікті қызықты ұйымдастырылуына да көп көңіл болу керек. Керекті көрнекіліктер күні бұрын әзірленіп, оқушыларға берілетін жеке тапсырмалар алдын ала ойластырылса, сабақтың сапалы өтуіне тиімді әсер етеді. Баланың мінез-құлқын, жүріс-тұрысын білу, білімін ыждағатты есепке алу – үлгермеушіліктен сақтандырудың басты шарттары. Шәкірттің психологиялық ерекшеліктерін зерттеу мұғалімге жалпы тәрбие жұмысын, оның ішінде әрбір оқушымен жеке жұмысты қандай бағытта құру қажеттегіне жөн сілтейді.

Жеке оқушылармен жұмыс істеуде мына төмендегі мәселелерге үнемі көңіл бөлу керек:

1. Оқушылардың жаңа материалды сабақ үстінде қабылдауы.
2. Үй жұмысын күнделікті орындауына мұқият есеп жүргізу.
3. Оқушының сабақ оқуға ынтасын қалыптастыру.
4. Әр оқушының оқу материалын меңгеру ерекшелігін байқау.
5. Оқушының денсаулығы, жасында қандай аурумен ауырғандығы.
6. Оқу құралдарын ұстауы.
7. Оқушының сынып ұжымына, жазаға, мадақтауға қалай қарайтыны.

8. Баланың әр сабаққа бейімділігін байқау, сол бейімді ілгері дамыту мақсатында қосымша тапсырма беру. Мұнда тек үлгермеушілерге ғана емес, 5-ке оқитын оқушыларға да білімін дамыту мақсатында жеке тапсырма беріледі. Бұл айтылғандардан балаларды сыныпта ғана емес, сабақтан тыс уақыттарда да үзіліс кездерінде де, сыныптан және мектептен тыс уақыттарда да, саяхат барысында да, қоғамдық жұмыстарды орындау кездерінде де, жанұяда да, жолдастарының

ортасында болған уақыттарда да бақылау қажет деген қорытынды жасауға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. ҚР «Білім туралы» Заңы. – Астана: Дәуір, 2007.
2. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения. – Москва: Просвещение, 1989.

РЕЗЮМЕ

В статье речь идет о видах работ учителя с неуспевающими учащимися начальных классов.

(Абильдаева М.А., Мусабекова Г.Т. Виды работ с неуспевающими учащимися начальных классов)

SUMMARY

Article deals with the types of teacher's works with poor pupils of primary grades.

(Abildayeva M.A., Musabekova G.T. Types of Works with Poor Pupils of Primary Schools)

ӘОЖ 155.8

Қ.Т.АТЕМОВА

педагогика ғылымдарының докторы,
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ профессоры

А.О.КУНПЕЙСОВА

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің магистранты

ӘЛ-ФАРАБИ МҰРАЛАРЫНДАҒЫ АДАМНЫҢ ЖАНСАУЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТУРАЛЫ ИДЕЯЛАРЫ

***Аннотация.** Бүгінгі күні қоғамның қарқынды дамуы мен техниканың озық жетістіктері адам психологиясының да қатар қарқынды өзгеруіне алып келуде. Тіпті жаңа туылған балалар өсуінде де қарқындылық байқалады. Осыған сай, педагогикалық қызметтегі мамандар жұмысының қиындығы мен күрделілігі тек қана мамандық шеңберінде емес, одан тыс қызметтік қарым-қатынас аясында да психологиялық тұрғыдан әсерін тигізуде. Сондықтан, қызметтік қарым-қатынастағы бәсекелестік пен тұлғалық бәсекелестік барған сайын адамдардың жүйкесіне ықпал етуде. Біз бұл мақаламызда ата-бабаларымыз тәжірибесіндегі психологиялық жансаулықтың маңыздылығы туралы көзқарастары мен ұсыныстары туралы ойларын ортаға саламыз.*

Соның ішінде, түркі ғұламасы әл-Фараби мұраларын негізге ала отырып бабалар көзқарасына талдау жасаймыз.

Кілт сөздері: адам, психологиялық жансаулық, ұлттық мінез-құлық, дәстүр.

Ключевые слова: человек, духовное здоровье, национальное поведение, традиция.

Key words: man, Spiritual health, National Behavior, traditional.

Anahtar kelimeler: adam, ruhsal sađlık, Ulusal davranıř, gelenek.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстандық жол – 2050: Ортақ мақсат, ортақ мүдде, ортақ болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Ұлт денсаулығы – біздің жетістікті болашағымыздың негізі», – деп атап көрсетуі халқымыздың ең басты құндылығы мен байлығы оның денінің саулығы екендігін айта отырып, бүгінгі тәрбие саласында ең алдымен жастардың денсаулығына көңіл бөлуді міндеттейді [1]. Бүгінгі әлеуметтік ортадағы барлық қарым-қатынастардың салдары ең алдымен біздің психологиялық денсаулығымызға ықпал етеді.

Дені сау адам – қоғамның маңызды құндылығы. Қазақстан Республикасының егемендік алуына байланысты жарық көрген тұңғыш

тәлім-тәрбие тұжырымдамасы жас ұрпақты тәрбиелеуде ата-бабалар тәжірибесіне сүйенуді ұлы міндет етіп қойып, тәрбие мәселесін қайта қараған болатын. Сөйтіп, тәрбиедегі негізгі әрі басты міндет – дені сау адамды тәрбиелеу деп көрсетті [2]. Бұл қазақ халқының ұлттық психологиясын есепке ала отырып жасалған тұжырымдама болатын. Өйткені, қазақ халқы шын мәнінде адам тәрбиесінде денсаулықты сақтауды ең жоғары орынға қойған. "Бірінші байлық – денсаулық, екінші байлық – ақ жаулық, үшінші байлық – он саулық", сондай-ақ, "Малым – жанымның садағасы, жаным – арымның садағасы" деген пайымдаулар халқымыздың тән саулығы мен ар тазалығын тіршіліктің мәні деп ұққандығын дәлелдейді. Ар тазалығына алып барар байлық денсаулық деп ұққан халқымыз отбасы тәрбиесінде балалар денсаулығына аса үлкен мән берген.

Осы тұрғыдан келгенде денсаулықты сақтау мен нығайту ең алдымен психологиялық жансаулықпен байланысты деуімізге болады. Бұл әсіресе, бүгінгі нарық заманында өте өзекті мәселеге айналып отыр.

Ұлттық салауаттылық пен жансаулықтың негізі ретінде біз бұл мақаламызда түркі ғұламалары мұраларын негізге аламыз. Өйткені, әрбір ұлттың өз менталитетіне сай ұлттық психологиясы мен мінез-құлқы ерекшеленеді. Осы тұста түркі ғұламалары көзқарастарындағы психологиялық жансаулықтың түп тамыры мен бастау көздерінің адам денсаулығымен қаншалықты байланыстылығын сипаттауға тырысамыз. Осы себепті ұлттық идеяларды пайдалану негізінде біз тарихымыздағы ұлы тұлғалардың бірі, ислам дүниесінің ең ірі, атағы әлемге жайылған ғұлама философы әл-Фарабидің (870-950) идеяларына жүгінеміз. Ол өзінің психологиялық жан қуаттары ішімінде *«Тән жанның дамуына, оның біртіндеп қалыптасып, жетілуіне әсер етіп отырады. Жанның дамуы үшін тәннің саулығы қажет. Тәннің саулығы жоқ жерде жан саулығы да жоқ»*, - деген пайымдауларымен адам жанының саулығының тән саулығымен байланыстылығын дәлелдейді [3]. Сонымен қатар, ол өзінің "Мемлекет қайраткерлерінің нақыл сөздері" деген еңбегінде: "Дене сияқты жанда да өзіне тән саулығы және науқасы болады. Жанның саулығы сол, оның өзінің және оның бөлшектерінің жайы жақсы болуының әсерінен әрдайым ізгі қылықтар көрсетіледі, игілікті істер істеледі тамаша әрекеттер жасалады. Ал жанның науқастығы сол, оның өзінің және бөлшектерінің жайы нашар халде болуының әсерінен әрдайым жаман қылықтар көрсетіледі, азғындық істер істеледі және сорақы әрекеттер жасалады", - деп адам әрекетінің бәрі белгілі бір әсерлер жиынтығының нәтижесі екенін көрсетеді [4]. Адамның игі қылықтары мен жақсы әрекеттерін жасауға көмектесетін жан қасиеттері – ізгілікті қасиеттер, ал адамның пасық істері мен оңбаған әрекеттер жасауына себепші болатындары – сұрқиялық, кемшілік немесе опасыздық болып шығады. Сондықтан да адамның балалық шағында алған мейірімділік пен көмек қана баланы өскенде ізгілікке жетелейтін сезімдер қалыптастыра алады дегенді меңзейді. Сонымен қатар ғалым адам мінезінің бірқалыпты болып

жетілуінде отбасындағы, әлеуметтік ортадағы және мектептегі, сондай-ақ, еңбек ұжымындағы психологиялық ахуалдың рөлі ерекше екендігін ескергеді. Ондай жағдайда адамда ұстамдылық, сабырлық, байсалдылық секілді қасиеттер оның сырт көрінісінен ғана байқалмайды, оның ішкі жан дүниесі мен ойлау жүйесінде де тұрақты байсалдылық басым болады деп ой түйеді.

Өткенге көз жіберсек, салауаттылықты қалыптастыру көне түрік халықтарының ішіндегі қазақ халқында ерекше орынды алған және ол отбасын құруға дайындықтан басталған. Жеті атаға дейін үйленбеу, қалыңдықтың денсаулығы мен туған туыстарында тұқымқуалайтын аурулардың болмауына көңіл бөлу нәтижесінде қан тазалығын сақтау, ұрпақ салауаттылығын қамтамасыз ету жүзеге асырылып отырған. Жан салауаттылығын қалыптастырудың тағы бір жолы – еңбек және спорттық ойындармен шұғылдану болмақ. Бұл жөнінде қазақта ата-бабаларымыз өсиеттерінде ойларын айқын білдірген. Мысалы, халқымызда қашанда салауаттылықтың көзі еңбекте деп білген. Нақтырақ айтар болсақ, бос жүргенде бала жақсыдан гөрі жаманға үйір келеді, дене бітімі бойынша денелері салбырап, әлсіздікті сезінеді. Дене қимылының әрекеттерімен шұғылдану қашан да тәннің саулығын қамтамасыз етеді. Сондықтан да қазақта «тәні саудың – жаны сау» деп текке айтпаған [5].

Бұл пікірді өзге ұлт өкілдері де құптайды. Мысалы, И.Бехер еңбектің адам баласына пайдасын түсіндіре келе, мынадай кеңес береді: «Жабырқаған кезде жұмыс істе, ол – қайғыны сейілтудің бірден-бір жолы. Жаның жабықпау үшін жұмыс істе: еш нәрсе де жұмыстай құлазыған жабырқаулықтан құтқармайды. Тасың өрге домалап тұрған кезде жұмыс істе: «бас айналудың» жұмыстан өзге ешқандай дәрісі жоқ», - деп айта келіп, тек еңбек қана адамды жаман ойдан аулақ етіп, ізгі мұраттарға жетелейтінін ескергеді [6].

Сондықтан тән саулығы мен жан саулығының негізі еңбекте деп білген қазақ халқы баланы жастайынан еңбектің түрлеріне үйретіп, олардың жас ерекшеліктеріне қарай баулып отырған. Халқымыз «Бес жасқа дейін баланды патшандай күт, бестен он үшке дейін құлындай жұмса, он үштен кейін құрдасындай сырлас», - деп пайымдау жасай отырып, қазақ халқы бес жасқа дейін баланы еркелетіп, оның тән және жан қасиеттерінің дамуына негіз болатын дағдыларды қалыптастырумен айналысады. Онда аталар мен әжелер немерелеріне әр түрлі ертегілер айтып беру арқылы ойы мен қиялының ұшқырлығын тәрбиелеуге, өмірде өнеге болар тұлғаларын қалыптастыруға, оның мазмұны арқылы іс-әрекеттерінің мотивін қалыптастыруды көздеген.

Халқымыз бала психологиясының қалыптасуына ойын әрекеті де елеулі рөл атқаратындығын жақсы аңғарған. Ойында бөбектің ортамен қарым-қатынасы кеңейіп, таным қабілеті өсіп, мінез-құлқы қалыптаса түседі. Бала ойынының түрі де мазмұны да сан алуан. Ойын үстінде бала достыққа, жолдастыққа, тапқырлыққа, іскерлікке, адамгершілікке баулынады. Бала

табиғатынан қимыл-қозғалысқа құмар, ойын – балалық шақтың басты ерекшелігі. Мысалы, «Баланың істегені білінбес», «Баламен ойнама, шаршарсын», «Қыз – қуыршақ, ұл – құлыншақ», «Ойнай білмеген, ойлай да білмейді» деген мақал-мәтелдерде баланың ойынға аса құмар келетіндігі, ұл мен қыздың ойыны да түрліше болатындығы, ойын арқылы баланың сана-сезімі, кәсіп таңдауы, ақыл-ойы өсіп жетілетіндігі мен қалыптасатындығы көрсетілген. Осындай пайымдаулар қазақ халқының бала қалыптасуындағы *әлеуметтік ортасының* ықпалы оларды көпшілік арасында өздерін дұрыс ұстай білуге үйретеді деп ой түйгендігін дәлелдейді. Осылайша, олар өз ортасында әр түрлі психологиялық соққыларға төтеп беретін қабілетке ие болады. Мінез-құлқы қалыпты болып, өз ортасындағы мәселелерді дұрыс қабылдауға қабілетті болады.

Ғұламаның ілімі бойынша адамның рухани бет-пердесі, мінезі мен жүріс-тұрысы қоғамдық орта, тәрбиенің әсері, адамның еркі, ауру сияқты көптеген объективті және субъективті себептерге байланысты өзгереді. Сондай-ақ, Фарабидің пікірінше тәрбиеге көнбейтін, жөндеуге келмейтін, түзетуге болмайтын жас болмайды. Тек ретін тауып үйретуден, баулудан жалықпау керек. "Жаман құлық – ол жан ауруы. Бұл ауруды кетіру үшін тән ауруын емдеуші дәрігерге ұқсауымыз керек", - деп тұжырым жасайды ғұлама ғалым. Ұлы ғұлама әл-Фараби баланы жастайынан ізгі мұраттарға тәрбиелеу оның өскен шағында іс-әрекетінен көрініп тұратынын түсіндіре келе, адамның ой салауаттылығы мен мінезінің қалыпты болуы оның тәрбиесіндегі психикалық ахуалға тәуелді қалыптасады дегенді айтады.

Сондықтан, бүгінгі нарық талаптарының күшейіп тұрған заманында әрбір адамның ең алдымен психологиялық тұрғыдан жансаулығын сақтауы, оның тән саулығын қамтамасыз ететіндегін білдіреді. Жанымыз бен тәніміз салауаттылықта үйлесім тапқанда ғана тұлға ізгі істер атқаруға қабілетті әрі ынталы болмақ.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы //Егемен Қазақстан. – Астана, 2014.
2. Қазақстан Республикасының тәлім-тәрбие тұжырымдамасы //Егемен Қазақстан, 1993, 5 ақпан.
3. Әл-Фараби. Мемлекет қайраткерлерінің нақыл сөздері. Әлеуметтік-этикалық трактаттарында. – Алматы: Ғылым, 1975. – 260 б.
4. Әл-Фараби. Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары. Әлеуметтік-этикалық трактаттарында. – Алматы: Ғылым, 1975. – 305 б.
5. Қазақ мақал-мәтелдері /құрастырған: Ж.Малайсарин. – Алматы, 2004. – 184 б.
6. *Атемова Қ.Т.* Отбасында салауатты өмір салтын қалыптастыру бүгінгі ұрпақ тәрбиесінің негізгі міндеті //«Салауатты өмір салты: әлеуметтік жаңарудың көрінісі ретінде» Республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Астана, 2005. – Б.32-36.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются идеи аль-Фараби о формировании психологического и духовного здоровья и их роли во всех сферах деятельности человека, и в частности, влияние на поведение. Вместе с тем, исследуется взаимосвязь духовного и физического здоровья в казахской национальной психологии.

(Атемова К.Т., Кунпейсова А.О. Идеи формирования духовного здоровья человека в наследиях аль-Фараби)

SUMMARY

The article deals with the idea of al-Farabi about formation of psychological and spiritual health and it's role to all spheres of human activities and especially to his behavior. However, the relationship of spiritual and physical health in the Kazakh national psychology is investigated.

(Atemova K.T., Kunpeysova A.O. Ideas of formation of spiritual health of the person in heritages al-Farabi)

ӘОЖ 373.016:811.111

Л.А.БОРАМБАЕВА

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ -нің магистрі

Г.Б.МАДИЕВА

филология ғылымдарының докторы, профессор
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

А.А.МОЛДАССАНОВА

филология ғылымдарының кандидаты
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМНІҢ ҒЫЛЫМИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ СИПАТЫ

***Аннотация:** Мақалада жоғары оқу орындарында білім алып жүрген болашақ ұстаздардың ғылымға деген құштарлығын арттыру мәселелері қарастырылады. Өмірде биік деңгейлерге шығу, табысты да тамаша мансап құру ғылым арқылы жүзеге асатын жұмыстың нәтижесі. Ғылым мен білімді қатар меңгеру барысында жас маманның жас ерекшелігін, сана-сезімін, ерік-жігерін жаңа сабақты меңгеруге, қорытынды ой шығаруға бағытталған жұмыстар ескерілуі керек. Әр түрлі жайттарды шеше алу және өзін-өзі басқара білу, әр түрлі жағдайларда туындаған мәселелерді анықтау, мақсат қою, оны іске асыру жолдарын анықтау, мақсатқа қол жеткізу үдерісін жоспарлау, ақпаратты қабылдау, өз бетінше мәліметтер іздеу, сараптау, қолдану, пайданала білу, нақты өмір жағдайында өзінің міндеттерін шешу үшін ауызша және жазбаша қатынас құралдарын қолдана білу, өз ойын жеткізуге дағдыландыру керек. Қазіргі педагогика ғылымында негізгі базалық ілімдердің бірі «құзыреттілік» болып отыр. Құзыреттілік еңбек нарығында тұрақты өсіп отырған талаптармен, шапшаң технологиялық өзгертулермен, соның ішінде академиялық және еңбектегі модельдік өсуімен негізделген.*

***Кілт сөздері:** болашақ маман, білім, мұғалім, рөл, ғылым, құзыреттілік, технологиялар, қоғам.*

***Ключевые слова:** будущий специалист, знание, учитель, роль, наука, компетентность, технологии, общество.*

***Anahtar kelimeler:** gelecekteki uzmanı, bilgi, öğretmen, rol, bilim, yeterlik, Teknoloji, toplum.*

***Key words:** future specialists, knowledge, teacher, role, science, competence, technologies, society.*

Қазіргі таңда болашақ мұғалімнің маман ретіндегі кәсіби дайындығы оның құзыреттілігімен байланысты. Бұл жерде педагогикалық оқу орнының түлектері кәсіби қызметтің жаңа түрлерін практикалық жағынан меңгеру барысында қаншалықты біліммен білікке ие болды деген сұрақ туындайды. Осы меңгерген білімі мен біліктілігі жас маманның кәсіби құзыреттілігін жоғарылатуда педагогикалық қоғамда қалыптасқан нормаларға дайындығын білуде шешуші рөл атқарады. Педагогтың кәсіби құзыреттілігі дегенде пәндік-кәсіби білімдердің бірлігін, кәсіби-педагогикалық технологияларды меңгеруін, педагог қызметінің мазмұнын анықтайтын жағдайларда әрекет ету қабілетін түсінеміз. Бүгінгі күні қоғам алдымызға жоғары білімді маманды дайындауда қатал талаптар қойып отыр: ұжымда жұмыс істей білу, еңбек нарығында бейімделе білу, үздіксіз білімін жетілдіру, білім беру ұйымының даму стратегиясының өзгеруіне байланысты мамандығының бейінін өзгерту, педагогикалық технологияларды меңгеру, ақпаратпен жеке жұмыс істей білу, шешім қабылдай білу, сонымен қатар, өз қызметін жобалап, одан нәтиже алуға қабілетінің болуы [1].

Қоғамның жедел ақпараттануы мен қарқынды дамуы білім беруге қойылатын талаптарды түбегейлі өзгертті. Еліміз оқытудың «Нәтижеге бағытталған білім беру» модуліне көшті. Ал, нәтижеге бағытталған білім беру дегеніміз жеке тұлғаның құзырлығын қалыптастыру. Білім берудің басты мақсаты – білімге, білік пен дағдыға қол жеткізу ғана емес, солардың негізінде лайықты ақпаратты өзі табу, талдау және оны ұтымды пайдалану сөйтіп қарқынды дамып жатқан заманға лайықты өмір сүру болып табылады [2].

Бұл жағдайда мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін дамыту, кәсіби іс-әрекеттегі ғылым негіздерін білу, оны іс жүзінде игеру, кәсіби біліктілік пен дағдыларды меңгеру ерекше мәнге ие болып отыр. Әр түрлі жағдайларда нәтижелі шешім қабылдау, әрекет жасау қабілетін есепке алатын құзырлықты нәтижеге бағдарланған білім беру бүгінгі күннің талабы. Мұғалімнен тек өз пәнінің терең білгірі болуы ғана емес, тарихи танымдылық, педагогикалық және ақпараттық сауаттылық талап етілуде. Мұғалімнің алдында өмірге жан-жақты дайындалған ынталы, шығармашылықпен ойлайтын, іздемпаз, жүйелі қорытынды жасай білетін, дәлелді пікір айтатын, адами құндылықтарды жоғары, білімді, жеке тұлға тәрбиелеу мәселесі тұр. Бұл мәселені шешу заман талабына сай білім беруде жаңалыққа жаны құмар, шығармашылықпен жұмыс істеп, оқытудың жаңа технологиясын меңгерген жан болғанда ғана білігі мен білімі жоғары жетекші ұлағатты тұлға арқылы жүзеге асырылады.

Өмірге қажеттіні іздеп табу шығармашылық арқылы жүзеге асатын жұмыстың нәтижесі. Тақырыпты меңгеру барысында оқушының жас ерекшелігін, сана-сезімін, ерік-жігерін жаңа сабақты меңгеруге, қорытынды ой шығаруға бағытталған жұмыстар ескерілуі керек. Мәселелерді шеше алу және өзін-өзі басқара білу, әр түрлі жағдайларда туындаған мәселелерді анықтау, мақсат қою, оны іске асыру жолдарын анықтау, мақсатқа қол

жеткізу үдерісін жоспарлау, ақпаратты қабылдау, өз бетінше мәліметтер іздеу, сараптау, қолдану, пайданала білу, нақты өмір жағдайында өзінің міндеттерін шешу үшін ауызша және жазбаша қатынас құралдарын қолдана білу, өз ойын жеткізуге дағдыландыру керек.

«Мұғалім әрдайым ізденіске болса ғана шәкірт жанына нұр құя алады», - деп қазақтың кемеңгер ақыны Ахмет Байтұрсынұлы айтқандай мұғалімнің ізденісі жан-жақтылығы, құзыреттілігі арқылы айқындалады. Құзыреттілік мазмұны – жеке кәсіптік, интегралдық сипаттама ретінде төмендегі функцияларын жүзеге асыра білуімен анықталады. Олар: болжау, ұйымдастыру, бақылау, реттеу, үйлестіру, сәйкестендіру, белсенділігін арттыру және зерттеу.

Қазіргі педагогика ғылымында негізгі базалық ілімдердің бірі «құзыреттілік» болып отыр. Құзыреттілік дегеніміз – тұлғаның бойында білім, дағды, іскерлік, ерік күш-жігердің болуы. Құзыреттілік жана әлеуметтік-экономикалық жағдайда аман қалуды қамтамасыз етеді және олар бәсекеге қабілетті маманмен қамтамасыздандырады. Көптеген елдерде құзыреттілікке жаңаша мән беру, білімді жоғары дәрежеге көтергені мәлім. Құзыреттілік еңбек нарығында тұрақты өсіп отырған талаптармен, шапшаң технологиялық өзгертулермен, сосын ішінде академиялық және еңбектегі модельдік өсуімен негізделген. Құзыреттіліктің жеке компоненттерін анықтай отырып, ол адамның алдына қойған мақсаттарын орындауға көмектесетін бірден-бір құрал ретінде қарастырылады.

«Құзырлыққа бағытталған оқыту үдерісінде тәжірибелік жолыммен мәселені шешу мүмкіндігі молаяды. Осы жағдай біліктілікті арттырудағы екінші үлгіге көшірудің негізі бола алады». Тұлға құзырлығын қалыптастыру жолдары:

- білім беру жүйесіндегі жүйеге кіретін бала жүйеден шыққанда түлек болады;

- тұлғаның ұжымға енуі арқылы әлеуметтік-психологиялық сипаты көрінеді, - деп тұжырымдайды.

Батыстың дамыған елдерінде білім берудің мына міндеттері: білім алушыларда құзыреттіліктерді қалыптастыру, оларда пайда болатын интеграциялау икемділігін қалыптастыру, білімді әр түрлі өмірлік ситуацияларға көшіре білу және қолдану туралы мәселелер орын алуда [3].

«Құзыреттілік» ұғымы еңбек әлемінде және өнеркәсіп мекемелерінде пайда болды. «Түйінді құзыреттілік» термині алғаш рет 1992 жылы Еуропа Кеңесінің «Еуропадағы орта білім» жобасында пайда болды. Бұл жобаның міндеті – Еуропа одағының құрамындағы елдерге білім берудің мақсаты мен мазмұнын, оқушылардың оқу жетістіктерінің деңгейін бағалау механизмдерін талдау болды [4].

Бүгінгі күні оларда негізгі құзыреттер айқындалып, алғаш рет Еуропа Кеңесі эксперттері 1996 жылы білім беру мәселелері бойынша «Еуропалық

жобада алғаш ұсынылған түйінді құзыреттерді оқу үдерісінде қалыптастыру идеясы жүзеге асырылды».

Құзыреттілік теориясын дамытуға жоғарыда айтылған «Ключевые компетенции для Европы» [Берн, 1996] симпозиумда шешім қабылданды. Ол қазіргі уақытта Батыс Еуропа мен АҚШ мектептерінде кең қолданыс тауып отыр. Кембридж және Оксфорд университеттерінде жасалған негізгі құзыреттіліктер жүйесінің сипаттамасында олар әр түрлі іс-әрекеттерді жүзеге асыруда, мысалы оқу және кәсіби іс-әрекеттерді орындау барысында дамиды деп көрсетіледі.

Құзыреттілік теориясы қазіргі кезеңдегі білім берудің мақсаттырының жиынтығы құзыреттіліктерді дамытуды көздейді, оның негіздеріне көпмәдениетті қоғамда өмір сүруге қабілеттілік, білімді практиканың қажеттіліктерімен байланыстыру икемділігі, өмірлік жағдаятты бара-бар бағалай алу және мәселенің шешу жолдарын табу және т.б. Жоғары білім беру жағдайында аталған және басқа да негізгі құзыреттілік төмендегі шарттарды қолданғанда жүзеге асырылуы мүмкін:

- білімдік мақсаттарға барынша бара-бар келетін әдіснамасының болуы;
- әдістемелік және педагогика ғылымының қазіргі мәліметтері банкісінің болуы;

- дидактикалық тәжірибенің жетістіктері мен қорытындылары.

Білім берудегі құзыреттілік тұрғы әртүрлі құзыреттілік түрлерінің жиынтығы арқылы күтілетін нәтижені қалыптастыруды көздейді. Тек аталмыш тұрғыдан келу арқылы ғана кәсіби салада өнімді дербес және жауапты іс-әрекетке дайын маман даярлауға болады. Ресейлік және шетел ғалымдарының еңбектерінде құзыреттіліктің келесі бағыттыра қарастырылған: кәсіби еңбек нәтижелілігін анықтайтын білім мен біліктердің жиынтығы (Е.П.Тонконогая); жеке тұлғалық сапалар мен қасиеттердің үйлесімі (Л.М.Митина); кәсіби және жалпымәдени көрсеткіштердің бірлігі (Т.Г.Браже, Е.А.Соколовская).

Түйінді құзыреттіліктер жалпы орта білім беру саласында қалыптасып, қандай да бір мамандықтың іргетасын құрайтын компоненттерден тұратын базалық құзыреттілікке жататындар:

- жалпығылыми ұғымдар – табиғат, қоғам және адамның іс-әрекетінің негізгі заңдары;

- экономика мен мінез-құлықты ұйымдастырудың негізін құрайтын әлеуметтік-экономикалық;

- азаматтық-құқықтық;

- ақпараттық-коммуникациялық;

- жалпы кәсіби мамандықтар тобына қатысты.

Білім беруді жаңарту негіздерінің бірі ретінде құзыреттілік тұрғыдан келуді жақтаушылар күтілетін нәтижелер тұжырымдамасын жасауда негізгі ереже ретінде таңдау жасайды. Сонда құзыреттілікті білім мен тәрбиенің біртұтастығын сақтай отырып, жеке тұлғаның өзіндік дамуын жүзеге асырып,

өмір сүруге қажетті өзіндік бағдарын айқындауға мүмкіндік беретін құзырлылыққа жеткізуге күтілетін түпкі нәтиже деп түсінуге болады.

Қоғам өміріндегі қазіргі өзгерістер, экономиканың, саясаттың, әлеуметтік-саяси саланың дамуы қоғамдағы негізгі фактор болып табылатын жеке тұлғаның жалпы даму деңгейіне байланысты болмақ. Ал ол қоғамдағы білім беру талаптарын түбегейлі өзгертуге алып келді. Қоғамдық өмірдегі өзгерістер оқытудың жаңа педагогикалық технологияларын қолдануды, жеке тұлғаның жан-жақты шығармашылық тұрғыдан дамуына жол ашуды көздеп отыр. Бұл міндеттерді жүзеге асырушылар білім беру жүйесінің күрделі мәселелерін шешуші кәсіби-педагогикалық шеберлігі жоғары ұстаздар болмақ.

Еліміздің Білім және Ғылым министрлігінің ұсынған «ҚР жоғары педагогикалық білім тұжырымдамасы» мен «ҚР жаңа тұрпатты педагогиканың үздіксіз педагогикалық білімі тұжырымдамаларында» жаңа қоғамдағы мұғалім моделінің үлгілері көрсетіліп берілген. Жоғары кәсіби-педагогикалық құзыретті мұғалімдерге қойылатын талаптар қазіргі қоғам қажеттілігінен туындайды. Жаңа қоғам мұғалімі тек кәсіби шеберлігі жоғары адам ғана емес, рухани дамыған, шығармашыл, мәдениетті, білім құндылығын түсінетін, педагогикалық технологияларды меңгерген, ғылым мен техника жетістіктері негізінде кәсіби даярланған болуы тиіс. Ол мұғалімнің жалпы мәдени, әдіснамалық, психологиялық-педагогикалық, пәндік блоктарды өмір талабына сәйкес арттырып отыруын қамтамасыз етеді. Бірқатар зерттеушілер мұғалімнің-педагогикалық құзыреттілігін зерттей отырып, оның құрамына әдістемелік құзыреттілікті де жатқызады. Олар әдістемелік құзыреттіліктің барлық пән мұғалімдері үшін ортақ қасиеттері болып табылатын компоненттерін нақтылайды. Ал біздіңше мұғалімнің ақпараттық-логикалық құзыреттілігі кәсіби-педагогикалық құзыреттілік, әдістемелік құзыреттілік ұғымдарының анықтамасы мен құрылымына қайшы келмейтінді және ақпараттық-логикалық құзыреттілік жалпы кәсіби құзыреттіліктің негізгі құраушысы болып табылатындығын атап көрсетеміз.

Білім беруді ақпараттандыру жағдайында соңғы жылдары кәсіби-педагогикалық әдістемелік және ақпараттық-логикалық құзыреттілігін арттыруға бірден-бір себеп болады. Ақпаратты-логикалық құзыреттілік ұғымына арналған басты бағыттар дидактикалық нәтижеге жеткізетін мұғалімнің тұлғалық кәсіби шеберлігі, оқудың ақпараттық-коммуникациялық, жаңа педагогикалық технологияларын пайдалана отырып, өз пәнін оқытуға теориялық, практикалық және әдістемелік дайындықтарының үйлесімділігі деп анықтауға болады. Ал ақпараттық-логикалық құзыреттіліктің компоненттеріне тұлғалық, іс-әрекеттік, танымдық, аналитикалық синтетикалық болжау, жүйелік-іс-әрекеттік ыңғай, жобалау, модельдеу, бағдарламалау қабілеттерін жатқызуға болады.

Міне, болашақ мұғалімнің ғылыми құзыреттілігін қалыптастыратын негізгі теориялардың бірі де, бірегейі де білім жолындағы сапалы ізденіс пен

саналы тәрбие екеніне біз көз жеткізіп отырмыз. Білімнің жоғарғы шыңына жетелейтін мұғалімдер болса, сол білімді өмірлік ұстанып етіп, өз өмірлерінде қолдана білетін оқушылар болып табылады. Сондықтан, болашақ мұғалімнің ғылыми құзыреттілігі оқушылардың ғылыми білімділігіне қарай бағаланады және сараланады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. *Оспанова Ә.Ә.* Болашақ мамандарға жобалау құзыреттілігін қалыптастырудың педагогикалық шарттары //Білім берудегі менеджмент журналы, №4, 2012.
2. *Ишанғалиева А.М.* Құзыреттілік – білім мен мүмкіндіктің бірігуі //Білім берудегі менеджмент журналы, №2, 2011. – 25-29-б.
3. *Хьел Л., Зиглер Д.* Теории личности. – Спб., Москва: Луч, 1997. – 608 с.
4. *Кульневич С.М.* Педагогика личности: от концепции до технологий. – Ростов н/Д: Рассвет, 2001. – 275 с.
5. *Ляудис В.Я.* Новая парадигма психологии и практика инновационного образования //Наука России, №2, 1998. – С.88-97.

РЕЗЮМЕ

В статье охарактеризована научная компетентность будущего педагога. Описаны основы формирования данной компетентности в период профессиональной подготовки.

(Молдассанова А.А., Мадиева Г.Б., Борамбаева Л.А. Формирование научной компетенции будущего учителя)

SUMMARY

The article characterizes the bases of formation of the scientific competence during professional training.

(Moldassanova A.A., Madiyeva G.B., Borambayeva L.A. Formation of scientific competence of the future teacher)

ӘОЖ 372.651 10 44

Т.М.БАЙМАХАН

филология ғылымдарының кандидаты,
Қ.А. Ясауи атындағы ХҚТУ профессоры

Ш.ЖОЛДАСБЕКҰЛЫ

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің магистранты

ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

***Аннотация.** Мақалада педагогикалық технологияның анықтамасы, артықшылықтары, мақсаты, оған жетудің әдістері қарастырылады. Жаңа технологияның қолданысқа енгізудің алғышарттары, оқытудың инновациялық әдістемелік жүйесі, мазмұны көрсетілген. Ағылшын тілін оқыту үдерісінде жаңа технологияларды қолданудың тиімділігі мол екендігі анық. Осы орайда педагогикалық технология педагогикалық әрекеттер табысының кепілі болатыны нақтыланған.*

***Кілт сөздері:** технология, оқу, жаңа технология, инновация, талдау, синтез.*

***Ключевые слова:** технология, обучение, новая технология, инновация, анализ, синтез.*

***Anahtar kelimeler:** teknoloji, eğitim, Yeni teknoloji, yenilik, analiz, sentez.*

***Key words:** technology, education, new technology, innovation, analysis, synthesis.*

Бүгінгі күнде педагогикалық технология оқу және тәрбие аймағындағы педагогикалық міндеттердің шешілуіне байланысты орындалатын педагог іс-әрекеттерінің бірізді жүйесі ретінде танылуда. Осыған «педагогикалық технология» мәні «оқу технологиясы», «тәрбие технологиясы» ұғымдарын мәндерімен салыстырғанда терең әрі ауқымды [1, 74-б.].

Педагогикалық технология дегеніміз бұл педагогикалық әрекеттер табысына кепіл бола алатын ғылыми жоба әрі сол жобаның іске асуы.

Педагогикалық технология кешенді әрі ауқымды үдеріс. Ол үдерістің құрамына адамдар, идеялар, құрал-жабдықтар, сонымен бірге жоспарлау, қамсыздандыру, бағалау білім менгерудің барша қырлары жөніндегі мәселелер шешімін басқару кіреді.

Педагогикалық технологиялардың мынадай артықшылықтарын атап айтуға болады:

- технологияның негізгі яғни соңғы мақсатты нақты анықтау. Консервативті педагогтар мақсатты нақты қою мәселесін маңызды деп сана-

майды, ал технологияда мақсат орталық компонент ретінде қарастырылады. Ал бұл оған жету деңгейін нақты анықтауға мүмкіндік береді;

- мақсаты айқын технология оған жетудің объективті әдістерін дұрыс таңдауға жол ашады.

- технология оқушының немесе студенттердің оқу-танымдық іс-әрекетінің құрылымы мен мазмұнын анықтайтын оқу үдерісінің жобасын ұсынады. Әдістемелік сабақ жоспарын әр мұғалім өзінше негіздеп, сабақ та, оқушы іс-әрекеті де түрліше ұйымдастырылады. Ал оқушының оқу іс-әрекетін жобалау оқыту үдерісінде жоғары табыстарға әкеледі.

Технология дегеніміз өндірісік үдерісті жүргізудің әдістері мен тәсілдері жайлы білім жиынтығы [2, 13-б.].

Жаңа педагогикалық технологиялар оқушының шығармашылық қабілеттерін арттыруға көмектеседі. Жаңа технологияны қолдану төмендегідей кезеңдер арқылы іске асады: I кезең – оқып үйрену; II кезең – меңгеру; III кезең – өнімге ендіру; IV кезең – дамыту.

Жаңа технологияны қолданысқа енгізу үшін төмендегідей алғышарттар қажет:

- Оқу үдерісін интенсификациялауға жаппай қолға алу;
- Оқушылардың сабақтастығын болдырмау шараларын кешенді түрде қарастыру.

Жаңа технологияның ғылыми-әдістемелік, оқу-әдістемелік, ұйымдастырушылық себептеріне үнемі талдап, назарда ұстау, жаңа буын оқулықтарының мазмұнын зерттей білу, пәндік білім стандартымен жете танысу, білімді деңгейлеп беру технологиясын меңгеру арқылы оқушыларға білімді мемлекеттік стандарт деңгейінде игертуге қол жеткізу, оқыту үдерісін ізгілендіру мен демократияландыруды үнемі басшылыққа алу қажет [3, 11-б.].

Оқытудың инновациялық технология бойынша әдістемелік жүйесі сапалы нәтижеге жеткізуге мүмкіндік беретін танымдық іс-әрекеттер түрлерінің мазмұнымен тікелей байланысты. Сондықтан инновациялық іс-тәсілдерді оқыту үдерісінде енгізу барысында танымдық іс-әрекеттер түрлерінің мазмұны белгілі деңгейде белсенділігін көздейді. Осы екі үдерістің өзара сапалы нәтижесінде оқушының өз ісіне сенімділігін жауапкершілік сезімін, шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру мақсатын жүзеге асыруға жағдай туғызатын оқытудың инновациялық негізгі түрлері анықталады.

Оқу-тәрбие үдерісінде қолданып, айтарлық нәтиже беріп жүрген жаңа педагогикалық технологиялар мыналар: дамыға отырып оқыту әдістемесі; оза отырып оқыту; іс-әрекетті бағалау; тірек және тірек конспекттері арқылы оқыту; саралап оқыту; шоғырландырып қарқынды оқыту жүйесі; деңгейлік тапсырмалар арқылы дамыға оқыту; жобалап оқыту технологиясы.

Жаңа технологиялардың педагогикалық негізгі қағидалары: балаға ізгілік тұрғысынан қарау; оқыту мен тәрбиенің бірі; баланың танымдық күшін

қалыптастыру және дамыту; баланың өз бетімен әрекеттену әдістерін меңгеру болып табылады.

Қолдану	Жаңа мәселені шешеді, бұрынғы білімді пайдаланады
Талдау	Салыстырады, ашады, талдайды, ойлайды, т.б.
Синтез	Продуктивті, шығармашылық жұмыстарды құрастырады
Баға	Бағалайды, талдайды

Енді осы модельге түсінік бере кетейік.

1. Оқушылық деңгейде оқушы мұғалім көмегімен амал-әрекет жасайды. Алдыңғы мақсатты шешуге ұмтылады, бұрынғы білімдерін пайдаланады.

2. Алгоритмдік деңгейде мақсатпен шешуге тиісті жағдаят анық, оқушы бұрынғы жинақтаған білімін пайдалана отырып мақсатқа жету үшін өз бетімен жұмыс істейді.

3. Эвристикалық деңгейде мақсат анық, бірақ жағдаят түсініксіз, оны оқушының өзі толықтырады, табады, шешеді. Бұдан бұрынғы білім көмекке келеді. Оқушы жаңа хабарды, білімді өз ізденісімен ала алады. Бұл деңгей өнімді деңгей.

4. Шығармашылық деңгейде мақсат жалпылама, анық емес. Оқушы оны анықтайды, жаңа нәрсені табады, өз бетінше жаңа дүние әкеледі.

Шығармашылық деңгейге жету жолдары оңай емес. Қазіргі технологияда «миға шабуыл», дебат, модель, жоба жасату, қорғату, оқу, жазу арқылы оқушылардың сыни көз қарасын қалыптастыру жиі қолданылады. Дамыға оқыту тікелей баланы (субъектіні, объекті) жан-жақты дамыға отырып, (жеке басын, дүниетанымын, ойлауын, т.б.) оқытуға негізделеді.

Дамыға оқыту мақсаттары төмендегідей:

- Оқушы – субъекті, яғни, ол өзін-өзі дамыға алады, жетілдіреді, тәрбиелей алады;

- Баланың қабілетін, дарынын дамытуға ықпал жасайды (іскерлігі, машығын дамыту емес);

- Білім дайын күйінде ұсынылмайды, бала – тыңдаушы, мұғалім – ақпарат беруші емес, керісінше, бала – зерттеуші, ізденуші, жаналық ашушы. Олардың дағдысы, іскерлігі белгілі бір мәселе, жағдаятты шешу арқылы қалыптасады. Демек, мұғалім – оқушы іс-әрекетін ұйымдастырушы, бағыт беруші ғана;

- Дамыға оқытуға басты іс-әрекет – диалог, пікірлесу, пікірталас;

- Дамыға оқытуға мұғалім қызметі – диалогты ұйымдастырушы, бағыт беруші, балалардың іс-әрекетін, ынтымақтастығын бір бағыт, бір мақсатқа бағыттаушы.

Білім деңгейін шығармашылық деңгейге көтеруге шығармашылық тапсырмалардың орны ерекше. Оқушылардың сөйлеуге, өз ойларын жеткізе білуге, пікір таластыруға тек мәгіндік бақылау кезінде емес, оқыту барысында, күнделікті сабақта, тіпті сабақтан тыс жұмыстарда да (үйірме,

факультативтік сабақ, т.б.) қалыптастырып үйрету қажет. Ұстаздың рөлі тек емтихан алып, баға қоюмен шектелмейді. Мұғалімнің шеберлігі сабақты бере білу, оқушыларды еңбекке баулап тәрбиелеу және пәнге қызығушылығын арттыру арқылы айқындалады. Ал, оқушы білімнің сапасы мұғалім білімділігі мен біліктілігі, іскерлігінің айнасы. Нарық заңдылығына сүйенсек, кез келген өнімнің сапасын өндіруші емес, оны тұтынушы анықтап, бағалауы қажет. Сондықтан мұғалімнің берген білімін оның өзі емес, басқалардың бағалағаны жөн [4, 34-37-б.].

Қазіргі кезде дүние жүзінде жүргізіліп жатқан ізгілендіру үдерістері қоғамның білім беру мекемелеріне қойылатын жаңа талаптарды айқындауда. Техникалық даму мен ғылыми ақпарат көлемінің ұлғая түсуі, мектептегі білім беру мазмұнын қайта құру және оқу–тәрбие орындарының іс-әрекет қағидаларын қайта құру мұғалімнің кәсіби біліктілігі мен тұлғасына, іс-әрекет қағидаларын қайта құру мұғалімнің кәсіби біліктілігі мен тұлғасына, бүкіл педагогикалық үдерістің тұлғалық бағдарлауына қойылатын талаптарының сөзсіз арта түсуіне алып келеді. Бүгінгі таңда мектептің оқу үдерісін жетілдіру үшін инновациялық білім беру технологияларын пайдаланудың тиімділігін өмірдің өзі дәлелдеп отыр.

Білім берудегі инновациялар – қоғамның тұрақты өзгеріп отыратын мұқтаждықтарына сәйкес оның дамуының қажеттілігі және шарты. Бір жағынан құндылықтарының сақталуына ықпал етсе, екінші жағынан олар барлық екі нәрседен бас тартып, әлеуметтік қайта жасалымдардың негізін өздері алады. Осыдан келіп оқу үдерісін қазіргі деңгейінде жүргізуге талпынғандарға арналған ерекше талаптар туындайды. Инновациялық іс-әрекет – дәстүрлі іс-әрекеттен түбірлі түрде ерекшеленіп тұратын индивид қызметінің негізгі түрлерінің бірі. Ол барлық уақытта қарама-қайшылықтар болған жағдайда іске асырылады. Білім беруге инновациялар арнайы жобаланған жаңалықтар болып табылады.

Жаңа мазмұнға жаңа әдістер жүйесі қажет. Бүгінгі күні білім беру мекемелерінде оқыту үдерісінің технологияландыру өзекті мәселелердің бірі болып отыр, технология мен әдіс-тәсілдің ара-жігін ажырату да қарапайым мұғалім үшін кейде қиын болып жатады.

Ағылшын тілін оқытудың басты талабы сабақтың сапасын арттыра отырып, сабақ түрлері мен әдістерін танымдық деңгейге жеткізу. Осы мақсатта ағылшын тілі пәні мұғалімдері сабақ өту әдістерін толықтырып әрдайым баланың танымдық және шығармашылық икемділігін дамытып, әр оқушының дамуы үшін жүйелі жұмыс істеп оқу үдерісінің оқуға сезіндіруі қажет.

Білім беру саласындағы инновациялық бағыттың қажеттілігін анықтайтын себептер қазіргі таңда бүкіл халыққа белгілі болып отыр. Оларға төмендегілер кіреді.

- Білім беру жүйесінің жаңарту, яғни, жоғары оқу орындарының несиелік оқу жүйесіне көшу және орта білім беру жүйесінің 12 жылдыққа өтетіндігі;

- Білім беру мазмұнының ізгілендірілуі;

- Мұғалім мен оқушыға қойылған талаптың жаңа тұрғыдан қарастырылуы, яғни, оқушы тек білім тұтынушы ғана емес, ортақ іс-шара субъектісі де.

- Жаңа енгізілген технология немесе инновациялық технология адамның кәсіптік қызметінің бәріне де тән болғандықтан, ол табиғи түрде зерттеудің, талдаудың және тәжірибеге енгізілудің нысанасына айналуға. Инновация өздігінен пайда болмайды. Ол ғылыми ізденістердің, жекелеген мұғалімдер мен тұтас ұжымның озық педагогикалық тәжірибесі нәтижесінде пайда болады. Бұл даму өздігінен дамымайтындықтан ол басқаруды қажет етеді [5, 29-б.].

Тұтас педагогикалық үдерістің инновациялық дамуында жаңашылдылық үдерістерді тікелей алға бастайтындар ретінде мектеп директоры, мұғалімдер мен тәрбиешілердің рөлі арта түседі. Оқыту үдерісінің көп түрлілігіне қарамастан дидактикалық, компьютерлік, проблемалық, модульдік және басқа жетекші педагогикалық қызметті іске асыру мұғалімнің еншісінде қалып отыр. Оқу-тәрбие үдерісіне қазіргі заманғы технологиялардың енгізілуіне байланысты мұғалім мен тәрбиеші кеңесшінің, ағылшынның және тәрбиешінің қызметін одан әрі игеруде. Мұғалімнің кәсіптік қызметі арнаулы, пәндік білімдерімен ғана шектелмей, педагогика мен психологияның, оқыту мен тәрбие технология салаларының қазіргі заманғы білімдерін де қамтитын болғандықтан мұғалімнен арнайы психологиялық инновацияны қабылдау, бағалау және іске асыруға дайындық қалыптасады.

Мектептегі оқыту жүйесі жаңадан жазылған төл оқулықтар, жаңа бағдарламалар негізінде жүргізіліп, білімнің әлемдік стандартқа сай болуы қарастырылады.

Жаңа мазмұнда ескі әдістермен енгізуге болмайтындығы белгілі. Оқулық қанша жақсы болғанымен жұмыс жасайтын мұғалімдер оқытудың жаңа тәсілдерін меңгермеген болса, оқулықтардың негізгі идеясы, дамытушылық мәні іске аспауы мүмкін. Сол себепті бүгінгі күні мектеп мұғалімдерінен жұмыстың жаңа тәсілдерін қолдану, қатаң талап етіліп отыр.

Ағылшын тілі пәні оқытушыларының алдында тұрған негізгі мәселе оқушыларды дамыта оқыту, яғни оқушыны оқу әрекетіне дайындау, олардың оқуға деген ынтасын ояту, қызығушылығын арттыру. Осыған орай соңғы кезде дамыта оқыту жүйесінде кеңінен қолданылатын оқыту технологиялардың арнайы жобасы мен стратегиялары мектеп өміріне енгізіліп отыр.

Сонымен, қазіргі уақыттағы технологиялық жедел дамыған қоғамда жаңа оқыту технологияларын пайдалану оқушылардың (студенттердің) білім

деңгейін заман талабына сай арттырады. Жаңа технологиялардың ішіндегі ең тиімдісі модульдік оқыту технологиясы деп есептейміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. *Тұрғанбаева Б.* Дамыта оқыту технологиялары. – Алматы: Мектеп, 2000. – 106 б.
2. *Айтмамбетова Б.* Жаңашыл педагогтар идеялары мен тәжірибелері. – Алматы: Дарын, 1991. – 98 б.
3. *Қабдықайырұлы Қ., Монахов В. т.б.* Оқытудың педагогикалық жаңа технологиясы. – Алматы: РБК, 1999. – 149 б.
4. *Полат Е.С.* Метод проектов на уроках иностранного языка //ИЯШ, №36, 2000. – С.34-37.
5. *Jack C. Richards* «Methodology in Language Teaching». – Cambridge University Press, 2002. –Р.415.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается эффективность использования новых технологий в учебном процессе.

(Баймахан Т., Жолдасбекулы Ш. Эффективность использования новых технологий в учебном процессе)

SUMMARY

The article is concerned with the effectiveness of usage of new technologies in teaching process.

(Baimakhan T., Zholdasbekuly Sh. Effectiveness of usage of new technologies in teaching process)

U.D.C. 37.091.33:811.111

G.A.KOSHKAROVA

Master of Philological sciences

A.N.NAZAROVA

Master of Humanities sciences

M.Auezov South Kazakhstan State University

USING INTERACTIVE AND INNOVATIVE METHODS OF TEACHING FOR TECHNICAL SPECIALTIES

***Abstract.** In this article there are represented interactive and innovative methods of teaching for technical specialties which provide optimization of the learning process and improve its quality as well as provide theory and practice integration. Problems connected with the priority theoretical knowledge over the practice are typical for the majority of Kazakhstani universities. The main specific feature of these problems became more obvious during the teaching process for students who are studying for technical specialties.*

Likewise are considered the principles and types of teaching methods. There are take place the main kinds of methods which are used for enhance students' interests to English. Therefore there are used comparative materials between interactive and innovative teaching methods and their usage in practice.

Introducing interactive and innovative methods of teaching, the authors suggest ways of solving these problems; give a brief analysis and recommendation for each of the methods.

Key words: interactive teaching methods, innovative teaching methods, collaborative learning approaches.

Кілт сөздері: интерактивті оқыту әдістері, инновациялық оқыту әдістері, оқытудың бірлескен тәсілдері.

Ключевые слова: интерактивные методы обучения, инновационные методы обучения, совместные подходы обучения.

Anahtar kelimeler: interaktif eğitim yöntemleri, yenilikçi öğretim yöntemleri, işbirlikli öğrenme yaklaşımları.

Teaching involves an opened-minded plan for helping students meet and exceed educational goals. Teaching styles and techniques of teaching can differ from teacher to teacher. Today's teachers must develop instructional styles that work well in diverse lecture. Effective teaching methods engage gifted students, as well as slow-learning student and those with attention deficit tendencies. This is where differentiated instruction and a balanced mix of teaching styles can help reach all students in a given classroom – not just the few who respond well to one

particular style of teaching. Knowing how to engage students begin with selecting the teaching style that's right for you. And remember, even though you may prefer one teaching style over another, you must find the style that works best for your students! Teachers can choose different styles to meet different objectives, and always challenge you to find ways to reach each student.

From our practice we are teachers of technical specialties, according to the requirements of modern society we prefer using interactive and innovative methods of teaching while conducting English lesson. Teachers sometimes use interactive learning as a way to get their students engaged and awake their interest in subject matters as they are not always successful at “getting their students on board” with a typical lecture format [1]. As we know there is variety of interactive teaching and learning strategies as well as many ways to group and classify methods respectively. One option is to divide them into five basic groups: a) discussion-methods; b) role play, simulations, games; c) problem solving approaches and methods; d) collaborative learning approaches and methods; e) interactive assessment. Whereas students often lose interest during lecture-style teaching, interactive teaching styles promote an atmosphere of attention and participation. Make it interesting, exciting and fun. Telling is not teaching and listening is not learning. During the lesson we try to use these all methods in order to improve students' skills and awake their interests to the subject.

Innovative method plays important role in teaching English as well as interactive method. According to Confucius's saying «I hear and I forget. I see and I believe. I do and I understand» teachers should get rid of traditional methods and allow students to develop their self-improvement in a given subject. Innovative method of teaching is a process of learning in which we see a connection of teacher between students.

The modern higher education institutions are teaching specialties of foreign students carry out the social order of society – to train in a short time the specialist, acquiring a foreign language. As it is represented that to achieve a goal - to teach the student to discuss questions of the specialty during the limited period to an educational sphere and to understand the professional speech of native speakers. It is possible, combining the traditional principles and innovative technologies as in training, and in creation of training materials. In professional education innovative technologies increase learning efficiency and education of the personality, are directed on training of the highly qualified specialists who received fundamental and applied knowledge. Use of innovative technologies in educational process promotes improvement of quality of training of specialists and activization of a role of individual work of students [2].

In modern innovative technologies of teaching can be considered by quality of a way of the most effective realization on occupations of personal and to training activity approach in which the students realize the opportunities of educational activity as active and creative subject.

Teachers can use kinds of innovative techniques such as project method of teaching, group work and distance learning.

The project technology of teaching is a technology option of "cooperative learning" and provides the decision of learners which is centered to any problem in the form of the project. In aspect of teaching for solving an educational problem is required to the foreign learners not only knowing foreign language, but also acquiring certain knowledge of subject.

In pedagogical activity within educational process this technology is implemented in role projects (playing on class of a situation in the studied subject, for example, "In shop", "In library", or dramatization of the read text), in information projects (preparation of the message on the subject offered by the teacher, performance at high school and regional scientific student's conferences), in publishing projects (preparation of academic year projects, papers, articles, wall newspapers), in scenario projects (under preparing of out-of-class actions, etc. celebratory of actions of chair and university, visits of the museums, movie theaters with the texts of excursion developed in advance with use of Internet resources), in creative projects (composition, participation in creative and professional competitions and the Olympic Games of high school and regional levels), in development of scientific projects under guide of teachers.

The "cooperative learning" technology is based on idea of interaction of students in the course of educational activity in which they assume not only individual, but also collective responsibility for progress of each students. In the course of teaching the teacher creates conditions for co-operative activity students in the offered educational situations.

While considering the innovative form of teaching - learning in cooperation, and for the process of learning are created conditions for interaction and cooperation in system "the student - the teacher - the group" also occurs updating of the collective subject of educational activity.

First of all students learn to help to each other (as a rule, not only within higher education institution and educational process), secondly, communicate with each other and compare the accepted traditions and standards of behavior of Kazakhstan and Great Britain and, in particular, about culturally both historically significant dates and places of the state, city and higher education institution in which they are learnt, thirdly, increase personal motivation to learning foreign language, becoming responsible for all-group result, and at last, actively communicate on a target language which becomes means of collective activity.

The connection between the innovative and interactive methods that they have the interrelations with teacher – student and in a both techniques students take an active part in learning foreign languages.

Each method is realized in techniques. By a technique we mean an individual way in doing something, in gaining a certain goal in teaching-learning process. Therefore, the teacher stimulates learning and students are involved in the process

of learning. In the teaching learning process, consequently, learning is more vital, and the learners' role in the classroom should be more active than the teachers' [3].

To sum up, the choice of techniques is of great importance for effective teaching, since the techniques the teacher uses may produce poor or good effects on students learning. In choosing the techniques for each method depends mainly on the methodological principles the teacher observes. When organizing students acquisition of a new material teacher thinks of the techniques which are more suitable for his learners: he takes into consideration learners' age, their progress in language learning, their intellectual development and the conditions under which students learn.

In the concept of "21st century" interactive and innovative techniques are developed by students, building on prior research works.

REFERENCES

1. <http://www.wisegeek.com/what-is-interactive-learning.html>
2. *Крапивник Е.В.* Инновационные технологии в учебно-методическом обеспечении процесса обучения иностранных студентов-филологов: автореферат на соискание уч. степени канд. фил. наук. – Хабаровск: Тихоокеанский государственный университет, 2014.
3. *Rogova G.V.* Methods of teaching English. – М.: Просвещение, 1983. –351 с.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада техникалық мамандықтар бойынша оқу үдерісі мен сапасын оңтайландыру мақсатында, заманауи және интерактивті оқыту әдістерінің теория мен тәжірибеде қолданысы қарастырылған.

(Қошқарова Г.А., Назарова А.Н. Техникалық мамандықтарға интерактивті және заманауи оқыту әдістерін қолдану)

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются инновационные и интерактивные методы обучения для технических специальностей, которые обеспечивают оптимизацию процесса обучения, повышают его качество и способствуют интеграции теории и практики.

(Қошқарова Г.А., Назарова А.Н. Использование интерактивных и инновационных методов обучения для технических специальностей)

ӘОЖ 372.651 10 44

Т.М.БАЙМАХАН

филология ғылымдарының кандидаты,
Қ.А. Ясауи атындағы ХҚТУ профессоры

Ш. ЖОЛДАСБЕКҰЛЫ

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің магистранты

СЫН ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ – АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУ ФОРМАЛАРЫНЫҢ БІР ТҮРІ

***Аннотация.** Мақалада сын тұрғысынан ойлау технологиясын ағылшын сабағында қолдану арқылы оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын оятып, жан-жақты дамыту жолдары көрсетілген. Оқушылардың сабақтағы белсенді іс-әрекеттерін ұйымдастыру, ойлау, шығармашылық, ізденіс қабілеттерін дамыту арқылы білім сапасын көтеруде жаңа технологияларды пайдаланудың маңыздылығы қарастырылады.*

***Кілт сөздері:** жаңа технология, ұйымдастыру, ойлау, шығармашылық, ізденіс, жан-жақты дамыту.*

***Key words:** new technology, organizing, thinking, creative, searching, extensive development.*

***Anahtar kelimeler:** yeni teknoloji, düşünlemek, yaratılış, arastirma, çeşitlendirilme.*

***Ключевые слова:** новая технология, организация, мышление, творчество, научные исследования, разностороннее развитие.*

Қазіргі қоғам сұранысына сай білімді, шығармашылықпен жұмыс жасайтын, өзін-өзі дамытып жетілдіре алатын жеке тұлға тәрбиелеуге аса назар аударылуда. Әлемнің бірнеше елінде сынақтан өткізілген жаңаша оқыту төрт бағытты қамтиды. Олар мыналар: модельдік технологиясы; рейтингтік жүйе; дамыта оқыту технологиясы; сын тұрғысынан ойлау.

Әрбір технология өзіндік жаңа әдіс-тәсілдермен ерекшеленеді. Әдіс-тәсілдер мұғалімдердің ізденісі арқылы оқушы қабілетіне қабылдау деңгейіне қарай іріктеліп қолданады. Технологияларды күнделікті сабақ үдерісіне пайдалану үшін мен өзімнің алдымдағы оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, педагогтік мақсат-мүддеме сай, өзімнің шеберлігіме орай таңдап алдым.

Ұстаз тұлғаның танымдық қабілеттерін дамытып өздеріне деген сенімін арттырып, істеген іс-әрекеттерінен жағымды эмоциялар алатындай дәрежеге жеткізуі керек. К.Роджерстің пікірінше, мұғалім:

- оқушыға сенім көрсету;
- оқушыға мақсаты мен міндетін белгілеуге көмектесу;
- оқушының шет тілін оқуға деген ішкі қызығушылығына мән беру;
- оқушы қиындыққа кездескенде кеңес беретіндей тұлға болу;
- оқушыға ұялмай өз пікірін айта алуға көмектесу;
- әрбір оқушының сезімі мен көңіл толқуларын түсініп, ынғайлы жағдай жасау сияқты қағидаларды басшылыққа алуы тиіс [1].

Оқушымен жұмыстың негізгі мақсаты – оқушының шығармашылық, дарындылық қабілетін дамыту, жеке тұлғаны жетілдіру. Ал мақсатқа жету оқу бағдарламасын тереңдетіп оқыту және оқушының танымдық белсенділігін дамыту арқылы жүзеге асады. Оқушының болашақтағы мамандығына байланысты, яғни кәсіби тағдыры тек қана жақсы мұғалімге байланысты. Жаңашыл педагогтар оқушының жеке тұлғалық қасиетін барынша құрметтеп, оның шығармашылық қабілеттер мен бейімділіктерін, өздігімен ойлау қабілетін дамыта отырып, ағылшын тілін жетік меңгертуде. «Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлау» технологиясының стратегиялары сабақтарда қолданыла бастады. Сын тұрғысынан ойлау дегеніміз – ақпаратты қабылдаудан басталып шешім қабылдаумен аяқталатын ойлаудың күрделі үдерісі. Мақсаты: барлық жастағы оқушыға кез келген мазмұнға сәйкес сыни тұрғыдан қарап екі ұйғарым бір пікірдің біреуін тандап сапалы шешім қабылдап отыру. СТО – оқушылардың мәтінмен жұмыс дағдыларын дамытуға ауызша және жазбаша тілдің барлық түрін қарым-қатынас дағдыларын меңгертуге бағытталған технология [2].

Мен сабағымда ой қозғау мақсатында сұрақтар дайындадым.

1. «Ассоциация кестесі» стратегиясы. Оқушылар кестені толтырып өтілген сабақтар бойынша бұрынғы білетін материалдарын жаңа ақпараттармен толықтырады.

2. «Кубизм» стратегиясы. Оқушылар үш топқа бөлініп, кубикті айналдырып әр түрлі тапсырмалар алады.

3. «Ішіне-сыртына» стратегиясы. Оқушылар тақырыпқа байланысты сөздерді теріп ішіне, ал тақырыпқа байланысты емес сөздерді сыртына жазады.

Мен өз сабағымда проект технологиясын қолданамын. Оқушылар бұл технологияны қолданғанда өз білімдерін өздігімен ізденіс қабілеттерін дамыту арқылы білім сапасын көтеруде мәні зор. Мысалы 5, 6, 7 сыныпта оқушылар әр түрлі тақырыптарға «I like sports», «My school» т.б. эссе жаза бастады.

Мақсатқа жету оқушылар арқылы жүзеге асады. Оқушы басты тұлғаға айналады, ал мұғалім білім беруші ғана емес, танымдық іс-әрекеттерді ұйымдастырушы, баланың қабілетін, көзін ашушы тұлға. Тілді үйретудегі негізгі мақсаты – ағылшын тілінің әлемдік тіл екенін ескере отырып оқушыларды осы тілде еркін ойлап-сөйлеуге үйрету; оқушылардың сөйлеу

қабілетін жаңа технологияларды пайдалана отырып дамыту; оқушыларды өзге ұлттың мәдениетімен таныстыра отырып сөйлеу мәдениетін қалыптастыру. Оқушыларды сабақтағы белсенді іс-әрекеттерін ұйымдастыру, ойлау, шығармашылық, ізденіс қабілеттерін дамыту арқылы білім сапасын көтеруде жаңа технологияларды пайдаланудың мәні зор. Жаңа технологияны сабақта дұрыс қолдана білу керек. Санына емес сапасына назар аударған жөн. Ағылшын тілі сабағында жаңа технологияны пайдалану арқылы оқушының құзыреттілігі дамиды. Құзыреттілік – оқу нәтижесінде өзгермелі жағдайда меңгерген білім, дағдыны тәжірибеде қолдана білу, мәселені шешу, дайындық сапасының құрылымдық сипатын анықтайтын жаңа сапа. Жаңа білім жүйесіндегі басты назар аударылатын мәселелердің бірі әр оқушының құзыреттіліктер жиынтығы білім нәтижелері ретінде игеруіне бағдарланған. Тиімді қолданылған кез келген технология білім сапасын арттыратыны ақиқат [3].

Ағылшын тілі сабағында жаңа технологияларды пайдалана отырып, оқушылардың сөздік қорын молайту, сөйлеу тілінің грамматикасын қалыптастыру, дыбыстарды дұрыс айту, диалогтік сөйлеудің қалыптасуы, түсінгенін айта білу, сауатты жазуға дағдыландыру, дүниетанымын, ой-өрісін кеңейту, өмірге деген көзқарасын жан-жақты дамытып, шығармашылық қабілетіне жол ашу.

Жаңа технологияны ағылшын тілі сабағында қолданғанда күтілетін нәтижелер:

- үлгерімі төмен оқушыларға көмектеседі;
- оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын арттырады;
- сабақта пайдаланылатын көрнекіліктердің санын арттырады;
- оқушылардың шығармашылығын арттырады;
- оқушыларды жеке жұмыс істеуге үйретеді;
- грамматикалық құрылымдарды оңай түсінуге көмектеседі;
- оқушылардың есте сақтау, есту, көру, сөйлеу, ойлау қабілеттерін дамытады;
- пікірталас, талдау, анализ жасау мүмкіндіктерін арттырады [4].

Қорыта келгенде ағылшын тілі сабағында компьютер және т.б. жаңа технологияны пайдалану заман талабы. Жаңа замандағы - Жаңа Қазақстанымыздың дамып келе жатқан қадамында оқу үдерісіне жаңа технологияларды енгізілуі де, келешекте компьютер заманы болатынына көз жеткізеді.

Шетел тілін оқытудың басты мақсаты – оқушыларға шетел тілінде қарым-қатынас жасауды базалық деңгейде игерту. Осыған сәйкес оқыту мазмұнына қарапайым коммуникативтік біліктілікті, қажетті жағдайда ауызша және жазбаша өзара мәдени қарым-қатынас үдерісінде қолдана алу қабілеттілігі мен дайындығын қалыптастыруды қамтамасыз ететін тілдік, сөздік, әлеуметтік-мәдени білім, білік дағдылар енеді.

Жаңа технологиялармен қатар, өз сабағымда интербелсенді оқытуды пайдалана отырып, ойын әдіс-тәсілін қолданамын. Ойын арқылы ұстаз қойған мақсаттарына жетеді деп ойлаймын. Ойынға қатысушы оқушылар мұғалімдермен өзара қарым-қатынастарын көтереді, әрі өздерінің қабілеттерін тексеруге мүмкіндік тудырады, сонымен қатар ұйымдастыру қабілеттерін арттыра отырып сабақ кезінде қуаныш сезімін оятады. Оқу үдерісінде тиімді ойындардың бірі төмендегідей:

1. Рөлдік ойындар.

2. Іскерлік ойындар.

А) Іскерлік оқу ойындары: саяхат ойындар, блиц ойындары; Ә) Өндірістік ойындар.

Рөлдік ойындар – интербелсенді әдістердің тиімді бір түрі. Рөлдік ойындар екіге бөлінеді:

1. Әрбір оқушы рөлде ойнайды;

2. Оқушылардың шағын топтары рөлде ойнайды [5].

Іскерлік оқу ойындарға келсек, мысалы, сабақ тақырыбы бойынша жазылған сценарийлерге қысқа жағдаяттар ойнау. Ал саяхат ойындарында оқушылар күнделік жүргізеді немесе достары мен туыстарына хат жазады, фотосуреттерді баяндау (отбасы мүшелерін, достарын, өз үйінді, бөлменді), сұхбат алу (мерекелер тақырыбы бойынша), шындық детекторы (дұрыс, қате), т.б. Өндірістік ойындарда әлеуметтік және экономикалық маңызы бар күрделі мәселелерді шешуге болады. Мысалы, «Қоршаған орта немесе қокысты қайта жіберуге болады» деген тақырыптарда. Мектептегі шетел тілін оқыту әдістемесі бойынша ойындарды екі түрге бөлуге болады. Олар: дайындық ойындары және шығармашылық ойындары. Дайындық ойындарына грамматикалық, лексикалық, фонетикалық және орфографиялық ойындар жатады. Грамматикалық құрылымдарды есте сақтау қиындау және оқушыны жалықтырып жібереді. Сол себептен ойын бұл тапсырманы жеңілдетеді. Мысалы, затты тығып қойып, ағылшын тілінде «Менің көзілдірігім қайда?» немесе «Мынау не?» деп сұрақ қою. Сөз орын да есте сақтау оңай емес болғандықтан, ойын ойнатқан жөн деп есептеймін. Мысалы, «Домино», «Бинго» ойындары, қызықты геометриялық фигураларды сызып, оның әр бұрышына сандарды немесе әріптерді эстетикаға сай, ретсіз жазып қойып, атап беру. Фонетикалық ойындар сөзді дұрыс айтуға арналған. Ал орфографиялық ойындардың мақсаты сөзді қатесіз жазу.

Әдеттегідей ойында оқушылар 2-3 топқа бөлінеді. Бұл ойындарға дайындықтың қажеті жоқ, тек қана оқушыларды ойынның шарттарымен таныстырамын. Бұл ойындарды шығармашылық ойындардың қатарына қосуға болады. Сонымен қатар әр түрлі викториналар, жағдаяттар, брейн ринг, рөл ойындарын, мысалы, «Жұлдызды сәт», «Таңғажайып алаңында», «XXI ғасыр көшбасшысы» ойындарын өткіземін. Бұл ойындардың бәрі дамыту ойындарына жатады.

Мектептерде ағылшын тілін оқытудың негізгі элементтерінің бірі – сөздік жұмысын жүргізу. Ол оқушылардың сөздік қорын байытуда ерекше орын алады. Оқушының сөздік қорын тексеру әдістері бар. Олар мыналар: 1. Әңгімелесу, әңгіме құрату – өзін қоршаған орта туралы: үй іші, мектебі, сыныбы, ата-анасы, оқу-құралдары, т.б.

2. Оқушының күнделікті жиі пайдаланатын заттарын көрсету арқылы оны атату (киім-кешек, ыдыс-аяқ, үй жиһаздары, т.б.).

3. Сөзді түсініп айту дәрежесін тексеру (таныс емес заттарды көрсету, т.б.). Сөздік жұмысын ұйымдастырудың басты қағидасы – оқушының лексикалық материалды белсенді түрде меңгеріп, сөйлеу тілінде оларды бекітіп, сөйлеуде белсенді түрде қолдана білуге үйрету негізінде қалыптастыруды жүзеге асырамын.

Сөздік жұмысын ұйымдастырудың қағидаларын біліп алу қажет. Олар игерілуге, білуге қажетті сөздер, жиілік, ахуалдың – тақырыптық негізінде сөз ірігіледі. Ағылшын тіліндегі сөздер тек лексикалық түрінде ғана оқушыға меңгеріп қоймай, ол лексика-грамматикалық бірлікте іске асырылу қажет. Мысалы, «оқушы, оқы, кітап» деген сөздерді жеке бермей, оны сөз тіркесімен берген жөн.

Қазіргі кезде жалпы орта білім беретін мектептерде оқу-тәрбие үдерісінде ақпараттық технологияның бірі – интерактивті тақтаны қолдану. Интерактивті тақта арқылы жұмыс жасау қазіргі заман талабы. Интерактивті тақта компьютерге қосылған, оны экраннан алыстамай басқаруға болады. Онда компьютерде жасайтын жұмыстарды: видеофильмдер мен слайдтар, анимациялық роликтер көрсете аласыз, веб-сайттар және басқа да ресурстар қолдану арқылы материалды түсінікті, әсерлі етіп жеткізе аласыз. Үлкен коллекциялы суреттер ұсына отырып, экран клавиатурасының көмегімен жазбаны қосуға, аудио-видео жазбалармен, мәтіндермен, объектілермен жұмыс жасауға мүмкіндік береді. Бұл әсіресе тіл үйренуде тиімді және бір уақытта оқып тыңдап үйренуге ыңғайлы. Сонымен қатар оқу-тәрбие үдерісінде мұғалім тақта алдында тұрып бір мезетте мәтіндік, аудио, бейне құжаттарды ОУВ, СБ-КОМ және интернет ресурстарын қолдана алады. Мұғалімдер қандай да бір материалдарды тартымды және динамикалы түрде жеткізу үшін тақтаны пайдалана алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қабдықайырұлы Қ., Монахов В., т.б. Оқытудың педагогикалық жаңа технологиясы. – Алматы: РБК, 1999. – 149 б.
2. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка //М., ИЯШ, №36, 2000. – С.34-37.
3. Jack C. Richards «Methodology in Language Teaching». – Cambridge University Press, 2002. –Р.415.
4. Тұрғанбаева Б. Дамыта оқыту технологиялары. – Алматы: Мектеп, 2000, 106 б.

5. *Айтмамбетова Б.* Жаңашыл педагогтар идеялары мен тәжірибелері. – Алматы: Дарын, 1991. – 98 б.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается эффективность использования технологии критического мышления в учебном процессе.

(Жолдасбекулы Ш. Эффективность использования технологии критического мышления в учебном процессе)

SUMMARY

The article is concerned with the effectiveness of usage of critical thinking technology in teaching process.

(Zholdasbekuly S. Effectiveness of usage of critical thinking technology in teaching process)

ӘОЖ 956.1

Э.ЗҰЛПЫХАРОВА

тарих ғылымдарының кандидаты, доцент
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ

М.КЕЛЕШ

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің магистранты

**НИЗАМ ӘЛ-МҮЛІКТІҢ ЕҢ ӘЙГІЛІ ШЫҒАРМАСЫ
«СИЯСЕТ-НАМЕ»**

Аннотация. «Сиясет-наме» немесе «Сират ал-мулук» деп аталатын шығарма Низам әл-Мүліктің ұлы Селжұқ мемлекеті дәуірінде жазған ең негізгі шығармаларының бірі болып табылады. Низам әл-Мүліктің бұл «Сиясет-наме» атты шығармасы әлемге кең тараған әрі мазмұны жағынан ауқымды шығарма болып табылады. Низам әл-Мүлік өзінің өте қарапайым әрі жеңіл тілмен жазылған бұл шығармасында тек насихат сөздермен ғана шектелмеген, сонымен бірге өз заманындағы кейбір жағдайларды да тілге тиек еткен. Мазмұны жағынан алғанда оның бұл еңбегінде Селжұқ мемлекетінің құрылымы, бюрократиядағы (басқару жүйесі) кемшіліктер және осы кемшіліктерге қатысты сақтық шаралары, саяси ұйымдар мен атақ-мансаптар, басшылар мен халық арасындағы байланыстар, сондай-ақ басшылыққа қарсы наразылық білдірген қозғалыстар жайлы мәселелер қамтылған.

Кілт сөздері: Низам әл-Мүлік, Сиясет-наме, Селжұқ мемлекеті, Сират ал-мулук.

Ключевые слова: Низам аль-Мульк, Сиасет-наме, Государство Сельджуков, Сират ал-мулук.

Anahtar kelimeler: Nizam ül-mülk, Siaset-name, Selçuklu Devleti, Sırat el-Muluk.

Key words: Nizam ul-mulk, Siaset-name, Seljuk State, Sırat el-Muluk.

Ұлы уәзір өзінің «Сиясет-наме» атты шығармасын Меликшах сұлтанның сұрауы бойынша жазған [1]. 1086 жылы Меликшах сұлтан өзінің қол астындағы Низам әл-Мүлік, Шәрафу-л Мүлк, Тажу-л Мүлк және Мәжду-л Мүлк сияқты мемлекет қайраткерлеріне: «Іштеріндегі әрқайсысы мемлекетіміздің жағдайы туралы ойлансын, қазіргі кезде ненің жақсы екендігін ойлансын, ғимарат-шатырымыз бен кеңесімізде бұл шарттардың (жұмыстардың) орындалмау себептерін немесе бұларды бізден жасыру себептерін анықтасын, бұрынғы падишахтардың (патшалардың) атқарып, ал

біздің атқара алмай жатқан қандай жұмыстардың бар екендігін бақылап қарасын. Бұрынғы әміршілердің, сондай-ақ Селжұқ сұлтандары мен өзге де падишахтардың жүргізген заңдары мен шұғылданған мәселелерін қарастырсын. Бұларды бізге жазып көрсетсін. Біз де діни және дүниелік жұмыстардың өз заң-ережелеріне қарай қалай жүргізілгендігін көріп, соған қарай жұмыстарды тапсырайық. Арғы дүниеде азап тартпауымыз үшін жақсылық пен жамандықтың не екендігін білейік. Осыған орай Ұлы Аллах Тағаланың әмірлерін орындауға тырысайық. Өйткені, бізге бұл дүниеде падишах болуды нәсіп еткен Аллах Тағала бізді өзінің ризық-нығметтерін бөлеп, ал дұшпандарымызды лағынеттеді. Бұдан кейін мемлекетімізде Аллаһтың әміріне немесе заңдарына қайшы келетін, бұларға зиянын тигізетін жағдайлар мен іс-әрекеттер болмауы керек» [2] - деп, оларға саясат туралы кітап жазуларын бұйырды. Осыған орай ұйымдастырылған жарыстың нәтижесінде Низам әл-Мүліктің шығармасы ең озық шығарма ретінде таңдалып алынып, Меликшах сұлтанға ұсынылды. Низам әл-Мүлік Меликшах сұлтанның айтқанындай мемлекетті қалай дұрыс басқару керектігі, діни және дүниелік істерге қатысты сақтық шараларының алынуы, өмір сүру ережелері, саяси және діни істердің жүргізілуі туралы кітап жазды. Бір ауыз сөзбен айтқанда, Низам әл-Мүліктің «Сиясет-наме» атты еңбегі падишахтың ойынан шыққан, оның талап-сұранысын қанағаттандырған шығарма болып саналды.

Бұл шығарманың мазмұнынан байқалатындай, Низам әл-Мүліктің негізгі мақсаты Селжұқ мемлекетінің басқару механизмін қалай болса дәл солай түсіну (қабылдау) емес. Ол, өзінің бұл еңбегінде өз заманындағы діни сенімдер мен түсініктерге қарай жұмыс жүргізетін мемлекеттік қызметкердің (маман) қандай болатындығын, сондай-ақ жетістікке қол жеткізетін іскер басшының қандай жұмыстар атқаруы керектігін түсіндіруге тырысқан. Ұлы уәзір кітабын жазып бітіргеннен кейін Меликшахтың артынан Бағдатқа барады. Келеңсіз бір жағдайға тап болып қалармын деген ойдан қауіптеніп кітабын падишахқа беру үшін жеке хатшысы Мухаммед Мағрибиге аманат етіп береді. Мағриби батинилердің көтерілісіне мемлекет әскері тойтарыс бергеннен кейін кітапты Меликшах сұлтанға береді. Бұл уақыт орта ғасырда өмір сүрген әйгілі Ислам ойшылы Имам Ғазали қайтыс болған 1111 жылға дейінгі кезең еді. Өйткені Ғазали бұл кітап туралы естіп, өзі де осы кітаптан пайдаланған. Нәтижеде, «Сиясет-наме» шығармасы толық кітап ретінде 1098-1111 жылдар аралығында жазылған [3].

«Сиясет-наме» шығармасы мен оның авторы кейінгі дәуірлерде көптеген мақтауларға ие болғанымен, кейбір жазушылар тарапынан сынға алынған. Низам әл-Мүлік діни білімі мен ғылыми ойлары басым болған мемлекеттік қайраткер болғандықтан, оған көбінесе осы жағынан сын айтқан. Өйткені, оның «Сиясет-наме» шығармасының 30-шы тарауы түгел дерлік Исламға қайшы келетін «шарап кеңесінің құрылуы мен оның шарттарына» арналған [4]. Яғни, көріп отырғанымыздай ұлы уәзір бұл мәселеде Исламның ереже-

заңдарын еш білмейтін адам сияқты әрекет етіп, шарап кеңесін әдеттегі «ресми кеңеске» ұқсатып жазған. Ислам заңдары тұрғысынан сынға алынған бұл тарау, негізінде Селжұқтықтардың патша сарайындағы өмірі мен сарай мәдениетінің ішкі жағын суреттеген қызықты да маңызды тарау болып саналады. Бұл жерден сарай мәдениетінде өткен дәуірлерге тән ерекшелік ретінде ескі түрік әдет-ғұрыптарының да сақталғандығын көре аламыз. Низам әл-Мүліктің бұл әйгілі шығармасы парсы тілінде жазылған және 51 тараудан құралған. Бұл шығарманы зерттеп қарағанымызда кейбір тараулардың өте қысқа, ал кейбір тараулардың ұзақ екендігін көреміз. Сондай-ақ автор бұл еңбегінің оқырман қауымға ауыр болмасын жеңіл оқылсын деп, кітабында әртүрлі хикаялар мен Құран аяттарын да жазып кеткен.

Оның бұл шығармасын зерттеп қарағанымызда, Низам әл-Мүлік өзінің бұл еңбегінің құнды шығарма екендігін атап көрсеткен. Оның пікірі бойынша, «Ешбір падишах және әміршінің бұл кітапқа ие болуынан және оның ішіндегілерді білуінен басқа амалы жоқ. Әсіресе, өмір сүріп жатқан осы замандағы адамдар бұл кітапты міндетті түрде оқуы керек. Оны шын ықыласпен зейін қойып оқып шықса, олардың діни және дүниелік істер туралы білімі арта түсіп, дос пен дұшпанның жағдайын жақсы ажырататын болады. Өйткені бұл жерде жазылған мағлұматтар арқылы үкімет, мәжіліс, кеңес, мал-мүлік, салық, сондай-ақ халық және әскердің жағдайы туралы мәселелерді біледі» [5].

Бұл шығарманы құрайтын елу бір тарауды қарастырғанымызда Низам әл-Мүліктің бұл тарауларды белгілі бір ретпен, жүйемен жазбағандығын, ойына келген кезде жазғандығын көреміз. Бірақ, барлық тараулардағы мәселелердің бір-бірімен байланысты екендігі көрінеді. Шығарманы белгілі бір тақырыптарға бөліп қарастырсақ, оны оқып түсіну жеңіл болады.

1) Басшы (билеуші) мен үкіметке қатысты тараулар:

1-тарау: Сұлтанды (патша) мақтау-мадақтау, халықтың және дүниенің жағдайы туралы;

12-тарау: Падишах және әміршілердің Аллаһ Тағаланың нығметін мойындауы туралы;

2-тарау: Падишахтың өз заманындағы әділетсіздікті жойып, әділдікті орнатуы туралы;

8-тарау: Дін және діни заңдарды зерттеп, бақылау туралы;

11-тарау: Падишахтың жазған жарлықтарына және айтқан мәселелеріне құрмет көрсету туралы;

17-тарау: Падишахтың туыстарының жұмыстарының қалай атқарылатындығы туралы;

18-тарау: Падишахтардың мемлекеттің жұмыстары үшін ғалымдармен кеңесуі туралы;

20-тарау: Падишахтың бөлмесінің дайындалуы, безендірілуі және әр түрлі қарулардың жасалуы туралы;

30-тарау: Шарап кеңесінің құрылуы және оның шарттары (ереже) туралы;

31-тарау: Падишахтың алдында құлдар мен қызметшілердің тұратын жері туралы;

35-тарау: Сарай күзетшілері, қарауылдар мен сақшылар туралы;

36-тарау: Құлдар мен қызметшілердің құқығын қорғау туралы;

37-тарау: Падишахтың дастарханының қалай әзірленуі, қызметшілерінің кімдер болуы керектігі туралы;

39-тарау: Падишах міндетін атқарғанда ойланып шешім қабылдау туралы;

40-тарау: Жазаны орындау әмірлері мен жазаға тарту құралдары туралы;

41-тарау: Падишахтың Алланың құлдарына мейірімді болуы, сый-құрмет көрсетуі/атақ-дәрежелері туралы;

42-тарау: Екі жұмысты бір адамға тапсырмау, жұмыссыздарға жұмыс беру және оларды жұмыссыз қалдырмау, жұмысты діндар және қабілетті адамдарға беру, дінсіздерге жұмыс бермей оларды айналасынан қуу туралы;

43-тарау: Әскер қолбасшыларының атақ-даңқтарының қорғалуы және өнерпаздар туралы;

44-тарау: Мемлекеттің және діннің дұшпандарын, дінсіздер мен Харижиттердің іс-әрекеттерін қадағалау туралы;

49-тарау: Падишахтың қазынаға ие болуы және оны ретке келтіру туралы;

50-тарау: Әділдікті талап еткендердің санын азайту, оларға тез жауап беру, ақысын беру туралы;

51-тарау: Аудандардан есеп алу және мұны бір жүйеге қою туралы.

2) Үкімет қызметкерлеріне қатысты тараулар:

4-тарау: Ғалымдар, уәзірлер мен құлдардан үнемі есеп алу туралы;

5-тарау: Олардың халықпен қалай қарым-қатынас жасайтындығын тексеру мәселесі туралы;

6-тарау: Қазы (сот), би-шешен және қауіпсіздік қызметкерлерінің жұмыстары туралы;

7-тарау: Салық қызметкері, қазы (сот), қауіпсіздік істері басшысының аудан басшысының жағдайын тексеру және мұның саяси шарттары туралы;

9-тарау: Мемлекеттің алдыңғы қатарлы өкілдері және олардың күнкөріс жағдайы туралы;

19-тарау: Жалғыз бастылардың күнкөріс жағдайы және оларға жұмыс беру туралы;

34-тарау: Қателіктер жасағанда мемлекеттік қайраткерлерді жазаға тарту туралы;

38-тарау: Халықтың іс-әрекеттері жайында абай болу.

3) Елшілер және қауіпсіздік мәселелері туралы тараулар

10-тарау: Тілшілер мен пошташылардың мемлекеттің жұмыстарына қатысты мәселелерде сақ болуы туралы;

13-тарау: Мемлекет пен халықтың игілігі үшін тыңшылар жіберу және сақтық шараларын алу туралы;

14-тарау: Әрқашан бейбітшілік пен татулықтың болуы үшін елшілер мен хабаршылар жіберу туралы;

15-тарау: Елшілердің мас кезінде және сау кезінде абай болулары туралы;

21-тарау: Елшілердің іс-әрекеттері туралы.

4) Халық және құлдарға қатысты тараулар

11-тарау: Маңызды істер үшін падишахқа құл жіберу;

26-тарау: Түрікмен құлдарды түріктердің басшылық және басқа да қызметтерінде пайдалану;

27-тарау: Құлдардың атқаратын жұмыстары және оларды жұмыстарын істегенде әуре-сарсаңға салмау туралы;

28-тарау: Сарайдағы құлдардың міндеттері туралы;

29-тарау: Халықтың және зиялы қауым өкілдерінің келуіне рұқсат беру.

5) Әскери құрылымға қатысты тараулар

22-тарау: Әскер тұрақтайтын жердегі жайылымды жерлер туралы;

23-тарау: Падишахтың барлық әскерінің мал-мүліктерін анықтап алу туралы;

24-тарау: Әскерге әр ұлт пен қауымнан сарбаз алу туралы;

25-тарау: Падишахтың сарайында әр ұлт өкілінен әскери сарбаздың болуы және олардың тамақ, жатын орын мәселелерінің қамтамасыз етілуі туралы;

32-тарау: Әскердің қажеттіліктері мен талаптары, штаб қызметтері туралы;

33-тарау: Қару-жарак, соғыс құралдарын білу туралы;

44-тарау: Мемлекеттің және діннің дұшпандарын, дінсіздер мен Харижиттердің іс-әрекеттерін қадағалау туралы;

45-тарау: Маздектің (маздеизм) бас көтеруі, оның діні және әділ Нушиверан тарапынан өлтірілуі туралы;

46-тарау: Отқа табынушы Синдбадтың пайда болуы және Нишапурда мұсылмандарға қарсы бас көтеруі;

47-тарау: Карматилер мен Батинилердің Кухистан, Ирак және Хорасанда пайда болуы [6].

Қорыта айтқанда, артынан өшпес із қалдырған Селжұқ мәдениетінің дамуына зор үлес қосқан уәзір Низам әл-Мүлік, оның атқарған істері мен қызметтері, Селжұқ мемлекеті мен халқына сіңірген еңбектері, өзінен кейінгі мемлекет қайраткерлеріне жазып кеткен насихат кітабы – «Сиясет-наме» атты еңбегі тек түрік-Ислам тарихында ғана емес, сонымен бірге барлық халыққа жол көрсететін шығарма ретінде ерекше орын алады. Ұлы империялық басқару дәуірінде мемлекеттің екінші адамы болған Низам әл-Мүлік, өзінің баршаға үлгі боларлықтай адамгершілік қасиеттерімен, мемлекет пен халық үшін жасаған істерімен, қызметтерімен көпшіліктің мақтауы мен алғысына бөленген.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. http://tr.wikipedia.org/wiki/siy%C3%A2setn%C3%2me_%28Nizam%C3%BClm%C3%BClk%29.
2. Nizamü'l-Mülk, Siyerül-Mülük veya Siyasetname, nşr. Mehmet Altay Köymen, Ankara 1976, s. 1-2, Başlangıç Fash.
3. Kadir CANATAN “*Geleneksel Siyaset Ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak “Siyasetname” - Büyük Devlet Adamı Nizamülmülk’ün Devlet Ve Siyaset Anlayışı Üzerine*” //Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic: Volume 4/7 Fall 2009.
4. NİZAMÜLMÜLK, Siyasetname, Çeviri: Nurettin Bayburtlugil, Dergâh Yayınları, İstanbul.
5. NİZAMÜLMÜLK, Siyasetname, Farsça Aslından Çeviren: Mehmet Taha Ayar Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisî Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 1799 s.3 Başlangıç fash.
6. <http://sakligezegen.blogcu.com/siyasetname-nizamulmuluk/3272863> 02.01.2015 21:04.

РЕЗИЮМЕ

В этой статье рассматривается всемирно известное произведение Низам аль-Мульк – Сиасет-наме.
(Зулпыхарова Э., Келеш М. «Сиасет-наме» – самое популярное произведение Низам аль-Мульк)

SUMMARY

In this article Nizam al-Mulk's world-famous work of Siyasetname is considered.
(Zulpiharova E., Kelesh M. "Siyaset-name" is the most popular work of Nizam al-Mulk)

ÜOS 327.7

A.A.AMİRBEK

PhD, Sosyal Bilimler Fakültesi Dekan Yardımcısı
Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

K.S.YDYRYS

Gazi Üniversitesi, Doktora Öğrencisi

ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN DENİZLERİN SINIRLANDIRILMASI

Özet. Devletin ülkesi denilince anlaşılacak şey kara, hava ve deniz ülkesinden oluşan üç boyutlu, sınırları belirli, dünya üzerinde belirli bir yer işgal eden ve devletin burada bulunan kişi, şey ve olaylar üzerinde münhasıran yetkisini kullandığı fiziki bir alandır. Devletin deniz ülkesi ile kara ülkesi coğrafi olarak farklı olmakla ve birbirleri ile kesişmemekle birlikte hava ülkesi bu iki alanın da üzerinde yer almakta ve bu iki alanı birleşmektedir. Devletin hava ülkesi ve kara ülkesinde egemenliği uluslararası hukukun yer ve kişiler bakımından getirdiği bazı istisnalar dışında tamdır. Ancak iki veya daha fazla devletin kıyıdaş bulunduğu denizlerde sınırların tespiti bakımından birçok sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Birkaç devletin kıyıdaş olduğu denizlerde sınırlar 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) ile çözüme kavuşturma ve uyumsuzluğu çözme mümkündür. Bu bağlamda araştırmada uluslararası hukuk açısından denizlerin ayırımına değinilerek, denizlerin sınırlandırılmasında kullanılan teknik terimler açıklanmaya özen gösterildi.

Anahtar Kelimeler: 1982 BMDHS, Deniz, Karasuları, Bitişik bölge, Kıta sahanlığı, Münhasır ekonomik bölge, Açık deniz, Uluslararası deniz yatağı.

Кілт сөздері: 1982 ж. Теңіз құқығы бойынша БҰҰ Конвенциясы, теңіз, аумақтық сулар, іргелес аймақтар, қайраң, ерекше экономикалық аймақ, теңіздік, халықаралық теңіз түбі.

Ключевые слова: Конвенция ООН по морскому праву 1982 г., море, территориальные воды, прилегающая зона, шельф, исключительная экономическая зона, морской, международное морское дно.

Key words: United Nations Convention on the Law of the Sea 1982, Sea, Territorial waters, Contiguous zone, Continental shelf, Exclusive economic zone, Offshore, International seabed.

Uygulanan uluslararası hukuk bakımından deniz iki niteliğine bağlı olarak belirlenmektedir: a) Tuzlu su alanı olma; b) Tüm dünya yüzeyinde doğal bir ulaşım – iletişim alanı oluşturma [1]. Bugünkü uygulanan uluslararası hukuka göre

devletlerin denize kıyısı olması özelliğine göre deniz alanları karasuları, bitişik bölge, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgeler dikkate alınarak sınırlanmaktadır. Bu sayılanların dışında kalan deniz alanı ise açık deniz olarak adlandırılmaktadır. Açık deniz bu özellikleri ile hiçbir devletin ülkesine girmeyen bir uluslararası deniz alanını oluşturmaktadır. Bu çerçevede açık deniz bütün devletlerin – kıyı devleti ya da denize kıyısı olmayan devlet olsun – yararlanmasına açık bir deniz alanı olup, burada temel ilke serbestlik ilkesidir.

1. Karasuları (Territorial sea or Territorial water): Karasuları, bir kıyı devletin kara ülkesini çevreleyen ve uluslararası hukuka uygun olarak açıklara doğru belirli bir genişliğe kadar uzanan kıyı devletine ait deniz kuşağına verilen addır. Karasuları, kıyıların herhangi bir özellik göstermediği durumlarda, olağan esas çizgiyi oluşturan en düşük su düzeyindeki kıyı çizgisinden başlamaktadır. Kıyıların içsular alanlarına yer vermesi durumunda ise, karasular içsuların dış sınırını oluşturan düz esas çizgilerden başlamaktadır [2].

Karasuların genişliği 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) ile alınabilmektedir. BMDHS'nin "Karasuları genişliği" başlığı taşıyan 3.maddesi aynen şöyle kaleme alınmıştır:

"Her devlet karasularının genişliğini, işbu sözleşmeye uygun olarak belirlenen esas çizgilerden başlayarak, 12 deniz milini geçmeyecek bir sınıra kadar saptamak hakkına sahiptir".

Görülebileceği gibi, 1982 BMDHS ile kıyı devletlerine 12 mile kadar varan bir karasuyuna sahip olma hakkı, ilke olarak, tanınmaktadır. Ancak, kıyı devletine tanınan bu takdir hakkının, coğrafi ve hukuksal nedenlere bağlı olarak, birtakım kısıtlamalara uğraması olasılığı da her zaman vardır. Zira anılan hüküm, örneğin karşılıklı kıyıların uzaklığı 18 mil olan iki komşu devletten biri 6 millik karasuyu ilan etmişse, ötekinin geriye kalan 12 milin tümüne sahip olma hakkı bulunduğu anlamına gelmemektedir. Böyle bir durumda, coğrafi olanaksızlar nedeniyle, aynı sözleşmenin 15. maddesinde karasuları sınırlandırılması konusunda kabul edilen olağan kurallara uygun olarak, özel koşullar dışında, bir kıyı devletin kıyıları arasındaki eşit uzaklık çizgisinden öteye geçme hakkı yoktur. Yine, örneğin bir kıyı devletin öteki kıyıdaş devletlere ait olan bir deniz alanını, karasularını 12 mile kadar çıkarmada takdir hakkı bulunduğu gerekçesiyle ele geçirmesi aynı sözleşmenin 3. maddesinde kıyı devletlerinin 12 mile kadar karasuyu genişliği saptamak haklarının bulunduğu bildirilmesi, böyle bir hakkın kullanımının tümüyle ilgili kıyı devletin egemenlik hakları içinde bulunduğu anlamına gelmemektedir.

Bu bağlamda 1982 BMDHS, 3. madde hükmü ile açıkça her devlete karasularının genişliği 12 mili aşmayacak şekilde saptama hakkı bahsetmektedir. Ne var ki, yukarıda da belirtildiği gibi, bu hakkın herhangi bir şekilde kötüye kullanılması Sözleşmenin genel hükümlerinden birisi olan 300. madde hükmü ile önlenmektedir. Devletlere, karasularının genişliğini 12 mile kadar saptayabilme konusunda bahsedilen takdir hakkı sınırsız bir takdir hakkı değildir [3].

Sözleşmeyle getirilen genel hükümlerle uluslararası hukuka göre sınırlandırılmış bir haktır. Dolayısıyla hiçbir devlet karasuları üzerinde yetki kullanacağı alanın genişliğini saptarken, kıyıların genel durumunu, bölgenin coğrafi özelliklerini, uygulanacak genişliğin tüm uluslararası toplumun yararlandığı açık deniz alanlarında önemli bir azalma meydana getirip getirmediğini komşu devletlerin deniz alanlarından yararlanmalarını hakkaniyete aykırı bir şekilde engellenip engellenmediğini göz ardı edemeyecektir. Yani bu takdir hakkı keyfi olarak kullanılabilir bir hak olmayıp objektif kriterlere göre, özellikle uluslararası toplumun menfaatlerini herhangi bir şekilde kısıtlamaya uğratmayacak şekilde kullanılması gereken bir haktır.

Devletlerin karasuları genişliği konusunda bugünkü uygulamalarına gelince, günümüzde yaklaşık 130 devletin 12 millik karasularına sahip olduğu görülmektedir. Karasularının komşu devletlerarasında sınırlandırılmasına gelince, bu karşılıklı ya da yan sınırların belirlenmesi biçiminde olabilmektedir. 1958 Cenevre K.B.B.S.'ne kadar, uygulanan uluslararası hukukta, bu konuda bir kurallaşmadan söz etmek olanağı yoktur. 1982 BMDHS 15. madde ile öngörülen ve dolayısıyla bugün aynı zamanda yapılageliş/örf ve adet değeri olduğu genellikle kabul edilen hükümlere göre ise, karasularının sınırlandırma kurallarını şöyle özetlemek olanağı vardır: a) taraflar anlaşabilirlerse sınırlandırma antlaşma ile gerçekleştirilecektir; b) antlaşma olmadığı zaman, tarihsel haklar ya da öteki özel durumlar başka türlü bir sınırlandırma gerektirmiyorsa, karasuları sınırlandırması eşit uzaklık yöntemine göre yapılacaktır [4].

Karasuları aynı zamanda kıta devletinin deniz ülkesini oluşturmaktadır. Nitekim BMDHS'nin 2. maddesinin 1. fıkrası da bunu doğrulamaktadır. Böylece, karasuları kıyı devletinin ülkesinin bir parçası niteliğinde bu devletin, ilke olarak, egemenliği altında bulunmaktadır. Karasularının ülke parçası oluşturmasının bir sonucu olarak, uygulanan uluslararası hukuk, ayrıca, karasularının üstünde yer alan hava sahası ile altında yer alan deniz yatağı ve toprak altının da kıyı devletinin egemenliğine girdiğini kabul etmektedir [5].

2. Bitişik bölge (Contiguous zone): Karasularına bitişik olan ve kıyı devletinin belirli bir uzaklığa kadar birtakım denetleme yetkileri kullandığı deniz alanını belirtmektedir. 1958 Cenevre K.B.B.S. bitişik bölge genişliğini karasularının ölçüldüğü esas çizgiden başlayarak en çok 12 mil olarak saptamıştır. 1982 BMDHS ise, bu genişliği en çok 24 mil olarak benimsemektedir. Ancak, belirli bir bitişik bölgenin gerçek genişliğinin sözü edilen uzaklıklardan karasuları genişliği çıktıktan sonra kalan deniz şeridi olduğunu gözden kaybetmemek gerekmektedir.

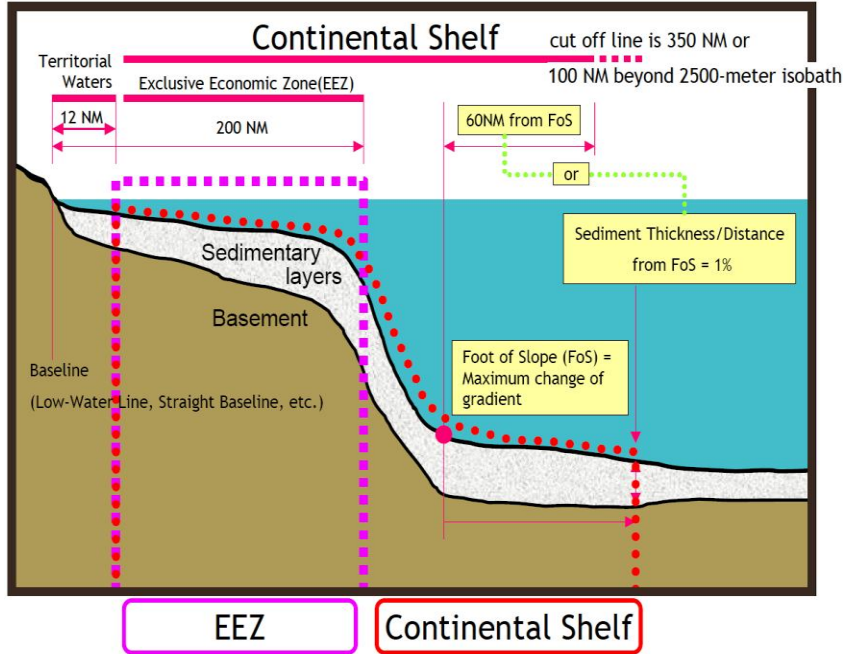
Kıyası bitişik bölge - kıyı devletlerin üzerinde egemenlik haklarının değil de gümrük, mali, sağlık amaçlı veya göç konularındaki belirli çıkarlarını koruma yetkilerinin bulunduğu karasularına bitişik açık deniz parçası. Karasularının ölçülmeye başladığı esas hattan başlayarak 12 milden öteye uzatılmayan karasularının dış sınırının ötesinden bitişik deniz alanı olarak algılanması gerekir [6].

Bir kıyı devletinin bitişik bölgeye sahip olması, ancak böyle bir bölge üzerinde yetki kullanacağına karar vermesi ve ilan etmesi ile olanaklıdır. Kıyı devletinin bitişik bölge ilan ederek belirli birtakım yetkiler kullanması günümüze kadar yalnızca denizin su tabakasını ilgilendirmekteydi. Nitekim geleneksel olarak, kıyı devleti, tartışmasız bir biçimde, yalnızca dört konuda denetleme ve cezalandırma yetkilerini kullanma hakkına sahiptir: a) gümrük, b) maliye, c) sağlık, d) göç. Uygulamada, tartışmalı olmakla birlikte, devletlerin güvenlik amacıyla bitişik bölge ilan ettikleri de sıkça rastlanılan bir durumdur. Kıyı devletinin bitişik bölgede kullanabileceği yetkiler ise, devletin ülkesinde, içsularında ya da karasularında geçerli olan ve belirtilen konulardaki mevzuatına aykırı davranılmasını daha bitişik bölgede iken önlemek, eğer anılan bu alanlarda suç işlenmişse de, bunları işleyenleri bitişik bölgede yakalayıp cezalandırmaktır.

Son yıllarda bitişik bölge kavramının kapsamının genişletilmesi girişimleri ile karşı karşıya bulunmaktadır. Nitekim BMDHS'nin 303. maddesi kıyı devletlerinin arkeolojik ve tarihsel zenginlikler konusunda bitişik bölge ilan edebileceğini kabul etmektedir. BMDHS'nde yer almasına rağmen bir yapılaşma/örf ve adet kuralı olarak geçerlilik kazanmış değildir.

3.Kıta sahanlığı (Continental shelf): Kıyı devletinin kara ülkesinin denizin altında süren doğal uzantısına verilen addır. Hukuksal anlamda kıta sahanlığı kavramı II. Dünya savaşı sonrası ortaya çıkmış olup, yerbilimin (jeoloji) bu konuda belirlediği öğeler üzerine dayanmaktadır (Bkz. Şekil 1).

Şekil 1 – Kıta sahanlığı (Continental shelf) ve Münhasır ekonomik bölge (Exclusive economic zone)

Olağan olarak deniz yatağı kara ülkesi ile okyanus tabanı arasında yukarıdan aşağıya doğru şu yerbilimsel öğeleri kapsamaktadır: a) yerbilimsel anlamda kıta sahanlığı, b) Kıta yamacı ya da şevi, c) Kıta yükselimi ya da eşiği. Ancak kimi bölgelerde kıta yükseliminin bulunmadığı ve kara ülkesinin doğal uzantısının yalnızca yerbilimsel kıta sahanlığı ve kıta yamacı ile okyanus tabanına ulaştığı da gözlenmektedir. Kara ülkesi ile okyanus tabanı arasında yer alan bu yer bilimsel öğelerin tümü kıta kenarı adını almaktadır. Kıta kenarından sonra ise okyanus tabanının ayrı nitelikler gösteren birer çökelti tabakası ile örtüldüğü gözlenmektedir [7].

Gerek 1958 Cenevre sözleşmesi (madde 2), gerek BMDH sözleşmesi (madde 77) kıta sahanlığı üzerinde kıyı devletinin egemen haklara sahip olduğunu bildirmektedir. Bu egemen hakların özelliklerine gelince ise, en başta, söz konusu hakların kıyı devletinin doğal olarak sahip olduğu hakları oluşturdukları görülmektedir. Zira kıyı devletinin bu haklara sahip olması için herhangi bir biçimde bu alanda bizzat birtakım eylemlerde bulunması ya da bu alan üzerindeki söz konusu haklarını ilan etmesi gereği yoktur. Kıyı devletinin kıta sahanlığı üzerindeki haklarının ikinci özelliği, bu hakların münhasır olarak bu kıyı devlete ait olmasıdır. Üçüncü olarak, kıyı devletinin kıta sahanlığı üzerindeki bu hakları yalnızca doğal kaynaklardan yararlanması amacına yöneliktir. Kıyı devletinin üzerinde hakkı olduğu doğal kaynakların niteliklerine gelince, bunlar iki tür kaynağı kapsamaktadır: a) madenler ve öteki cansız kaynaklar; b) deniz yatağı ve toprak altı ile sürekli fiziksel dokunma durumunda bulunan canlılar. Görüleceği gibi, kıyı devletinin üzerinde hak sahibi olduğu canlı kaynaklar ya süngerler, midyeler, mercanlar gibi tam olarak tabana yerleşik bir biçimde bulunan sabit deniz ürünlerinden, ya yengeçler, istakozlar, salyangozlar gibi tabana sürekli fiziksel dokunma içinde hareket eden sürüngenlerden, ya da deniztarakları, denizkestaneleri gibi deniz yatağının çökeltisine yerleşen canlılardan oluşmaktadır.

Bu canlı kaynaklara, ayrıca, deniz yosunları ve öteki deniz bitkileri gibi deniz tabanına yerleşik bulunan bitkileri de eklemek gerekmektedir. Madenler ve öteki cansız kaynaklara gelince, bunlar gerek deniz yatağı üzerinde çökelti tabakası içinde bulunan maden yumrularını, gerekse toprak altında bulunan her türlü madeni ve hidrokarbürleri içermektedir.

Kıyı devlete kıta sahanlığı üzerinde tanınan bu hakların kullanımı kıta sahanlığı üstünde bulunan su alanının ve onun üstünde yer alan hava sahasının rejimini hiçbir biçimde değiştirmemektedir [8]. Başka bir deyişle, kıta sahanlığı üstünde su alanı açık deniz oluşturuyorsa, açık deniz rejimi bütün koşulları ile geçerliliğini korumaktadır. Eğer, kıta sahanlığı üstünde, kıyı devlete ait bir münhasır ekonomik bölge yer alıyorsa, o zaman da bu kavram çerçevesinde söz konusu su alanı üzerinde geçerli olan rejim bütün geçerliliğini koruyacaktır. Öte yandan, üçüncü devletler bir devletin kıta sahanlığı üzerine, kıyı devletinin kimi bakımlardan isteklerini de göz önünde tutmak suretiyle, kablolar ve petrol ya da gaz taşıyan borular yerleştirme hakkına sahiptir.

Kıta sahanlığının sınırı nedir? Bir deniz alanının sınırlandırılması söz konusu olursa kuramsal düzeyde, üç tür sınırın saptanması gerekmektedir: a) iç sınır; b) dış ön sınır, c) yan sınır. Kıta sahanlığının iç sınırına ilişkin kuramsal düzeyde herhangi bir sorun yoktur. Kıta sahanlığının iç sınırı kıyı devletinin karasularının bittiği çizgi olmaktadır. Başka bir deyişle, bir kıyı devletinin kıta sahanlığı bu devlet karasularının bitiş çizgisinin deniz yatağı üzerindeki izdüşümünden başlamaktadır.

Kıta sahanlığının dış ön sınırı ile yan sınırının saptanmasına gelince, bu komşu kıyıdaş devletlerin varlığı durumunda gerekmektedir. Ancak, kimi coğrafi veriler kıyıdaş devletlerin kıyıların birbirlerine göre konumlarının bu iki ölçüte göre kesin bir biçimde ayrılmasına da her zaman olanak vermemektedir. Bu nedendir ki, önceleri dış ön sınır ile yan sınır saptanmasına ilişkin kuralların ayrı-ayrı değerlendirilmesine karşın, bugün sınırlandırma konusunda bu iki dış sınıra ilişkin kuralların bir elde düzenlenmesi yoluna gidilmektedir.

BMDHS'nin 83. maddesi bu konuda şu hükmü içermektedir;

"Sahilleri bitişik veya karşı karşıya bulunan devletler arasında kıta sahanlığının sınırlandırılması, hakkaniyete uygun bir çözüme ulaşmak amacıyla, Uluslararası Adalet Divanı Statüsününün 38. maddesinde belirtildiği şekilde, uluslararası hukuka uygun olarak anlaşma ile yapılacaktır".

Görülebileceği gibi, kıta sahanlığı sınırlandırılması kıyıdaş devletlerce anlaşma yoluyla, uluslararası hukuka uygun olarak, hakça bir sonuca varılacak biçimde gerçekleştirmek zorundadır. Bu da, gerek bir antlaşma aracılığıyla, gerek böyle bir antlaşmanın yapılmaması durumunda, barışçı yollar çerçevesinde sınırlandırmanın hakça ilkelere göre gerçekleştirilmesi gerektiğinin kabulü olmaktadır. Kıta sahanlığı sınırlandırılmasında yapılageliş kurallarının ne yolda olduğuna bakıldığında ise, uluslararası mahkeme kararları sürekli olarak sınırlandırmanın hakça ilkelere göre yapılması kuralını kabul etmektedirler.

4.Münhasır ekonomik bölge (Exclusive economic zone): Bir kıyı devletinin karasuları esas çizgisinden başlayarak 200 mile kadar varan ve karasuları dışında kalan su tabakası ile deniz yatağı ve onun toprak altında bu kıyı devlete münhasır ekonomik haklar ve yetkiler tanınan deniz alanıdır (Bkz. Şekil 1). 1982 BMDHS kıyı devletinin münhasır ekonomik bölge üzerinde, bir bölümü ekonomik nitelikte olan ve bir bölümü de bu deniz alanında kimi yetkilerin uygulanmasını içeren birtakım egemen haklara sahip olduğunu bildirmektedir [9].

Kıyı devleti münhasır ekonomik bölgesi üzerinde iki ana grupta toplayacağımız ekonomik nitelikli haklara sahiptir. Bu haklardan birinci grubu, 200 mile kadar varan gerek deniz yatağında ve toprak altında, gerekse su alanında kıyı devletinin doğal kaynaklar üzerinde münhasır olarak sahip olduğu haklara ilişkindir. İkinci grup ekonomik nitelikli haklar ise, bu deniz alanının işletilmesi ile ilgili öteki hakları içermektedir.

Kıyı devletinin münhasır ekonomik bölgede doğal kaynaklar üzerindeki egemen hakları iki tür doğal kaynağa yöneliktir: a) canlı doğal kaynaklar;

b) madenler ve cansız öteki doğal kaynaklar. Canlı doğal kaynaklar, hem su alanında hareket eden nekton türü balık ve benzeri canlılar ile balina, yunus gibi memeli canlıları, hem de deniz yatağı ve toprak altında yaşayan benthos türü sabit deniz ürünlerini içermektedir. Ayrıca, bunlara yine bitkisel nitelikli canlıları da eklemek gerekmektedir. Madenlere ve öteki cansız kaynaklara gelince, bunlar, hem suda asılı biçimde duran maden yumrularını hem de deniz yatağının toprak altında varolan maden yatakları ile hidrokarbür ceplerini kapsamaktadır. Başka bir deyişle, münhasır ekonomik bölgede kıyı devletinin doğal kaynaklar üzerinde sahip olunan haklar ile bunlara ek su tabakasında sahip olunan ekonomik hakları içermektedir. Doğal kaynaklar üzerinde sahip olunan bu haklar kıyı devletine bunları arama, işletme, koruma ve düzenleme yetkileri sağlamaktadır.

Kıyı devletinin münhasır ekonomik bölgesinde sahip olduğu ikinci grup ekonomik nitelikli haklar ise, bu deniz alanından başka amaçlarla yararlanılması ile ilgilidir. Bu bakımdan 1982 BMDHS deniz suyu, akıntı ya da rüzgârdan enerji üretilmesini açıkça belirtmektedir. Ancak, münhasır ekonomik bölge kavramı ile ters düşmeyecek ve üçüncü devletlerin haklarına zarar vermeyecek başka ekonomik nitelikli faaliyetlerin de bu çerçevede gerçekleştirilmesi olanağı vardır.

Kıyı devletinin münhasır ekonomik bölge üzerindeki hakları yalnızca ekonomik nitelikli haklarıyla sınırlı değildir. Kıyı devleti bu deniz alanında ayrıca kimi egemenlik yetkileriyle de donatılmıştır. Bu çerçevede kıyı devleti özellikle üç ana konuda yönetsel ve yargısal yetkilere sahip bulunmaktadır: a) her türlü tesis, araç-gerecin bu alana yerleştirilmesi ve kullanılması; b) bilimsel araştırma; c) çevre korunması ve düzenlenmesi.

Bir kıyı devletinin münhasır ekonomik bölgesi üzerindeki belirtilen hakları, en başta, üçüncü devletlerin bu alanda deniz ulaşımına ilişkin hakları ile kablo ve boru döşeme haklarına engel oluşturmamaktadır. Ancak, kıyı devletinin bu alan üzerindeki hakları bölge devletlerinin kimi özellikler göstermesi durumunda bu devletlere canlı doğal kaynaklardan yararlanma hakkının tanınması yoluyla da sınırlandırılabilir.

Bu haklardan yararlanma kabul edilen bölge devletlerinin ilk türünü denize kıyısı olmayan devletler oluşturmaktadır. Bu haklardan yararlanması öngörülen ikinci tür bölge devleti ise coğrafya bakımından elverişsiz devletler olmaktadır. Gerek denize kıyısı olmayan devletlerin, gerek coğrafya açısından elverişsiz devletlerin ve gerek önceden bölgede avlanan bölge devletlerinin sözünü ettiğimiz haklardan yararlanabilmelerinin hakça bir biçimde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, münhasır ekonomik bölge devleti ile anılan devletlerarasında antlaşma yapılması öngörülmektedir. Ancak, böyle bir düzenlemeye gitmesi için münhasır ekonomik bölge devletlerinin bu bölgede avlanacak canlı kaynakların kabul edilebilir av hacmini belirlemek ve bu miktar üzerinden kendisinin avlanma gücünü saptamak zorunluluğu vardır. Böylece, yalnızca münhasır ekonomik bölge devletinin avlanma gücü dışında kalan miktarlar için bu devletin öteki devletlerle söz konusu antlaşmalar yapması kabul edilmektedir.

1982 BMDHS komşu devletlerarasında münhasır ekonomik bölgenin sınırlandırılması konusunda kıta sahanlığı sınırlandırılması için kabul edilen hükmün aynını kabul etmektedir [10]. Buna göre, münhasır ekonomik bölge sınırlandırılmasında da temel ilke, bunun antlaşma yoluyla ve uluslararası hukuka uygun olarak hakça bir sonuca varılacak biçimde gerçekleştirilmesi olmaktadır. Bu çerçevede, sınırlandırma ya antlaşma yoluyla ya da antlaşma dışı yöntemlerle, fakat her haliyle hakça ilkelere uygun olarak, gerçekleştirilmek zorundadır.

КАЙНАҚÇA

1. Джунусова Д.Н. Международное морское право: учебное пособие. – Астрахань: Астраханский университет, 2012. – С. 328.
2. Güven E. Türk-Yunan uzlaşmazlığında Ege sorunlarının aşılması// 21 Yüzyıl dergisi, sayı 16, nisan, 2010. – S. 61-75.
3. Territorial waters, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/588351/territorial-waters>, Son erişim 10.01.2015.
4. Remy C.E. U.S. Territorial sea extension: Jurisdiction and international environmental protection //Fordham international law journal, volume 16, Issue 4, Article 6, 1992. – P. 1208-1252.
5. 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi madde 2/2 http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/denizhukuku.pdf, Son erişim 10.01.2015.
6. Bozkurt E. Uluslararası hukuk bakımından münhasır ekonomik Bölgekavramının ortaya çıkışı //Uluslararası hukuk ve politika, Cilt 2, No :5, 2006. – S. 51-54.
7. Hamza E. Devletler umumi hukuku el kitabı, 2. basım, Ankara, Turhan kitapevi yayımları, 1987. – S. 308.
8. 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi madde 87/1 http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/denizhukuku.pdf, Son erişim 10.01.2015.
9. 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi madde 56, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/denizhukuku.pdf, Son erişim 10.01.2015.
10. 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi madde 56/1-74, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/denizhukuku.pdf, Son erişim 10.01.2015.

ТҮЙІНДЕМЕ

Халықаралық теңіз құқығы – халықаралық қатынастарды реттейтін қазіргі халықаралық құқықтың негізгі қағидалары мен нормаларының бірі болып табылады. Бүгінгі таңда теңіз кеңістіктерінің халықаралық-құқықтық тәртібін Женева конвенциясы (1958) мен БҰҰ конвенциясы (1982) белгілеуде. Теңіз кеңістіктерінің халықаралық-құқықтық тәртібі аумақтық сулар, іргелес аймақтар, континенталдық қайраң және ерекше экономикалық аймақ секілді ұғымдарда көрініс табады. Мақалада теңіз кеңістіктерінің халықаралық-құқықтық тәртібі 1982 жылғы теңіз құқығы бойынша БҰҰ Конвенциясының негізінде зерттелген.

(Амирбек А.А., Ыдырыс К.С. Теңіз кеңістіктерінің халықаралық-құқықтық тәртібі)

РЕЗЮМЕ

Международное морское право содержит в себе нормы международного права, регулирующего, прежде всего, межгосударственные отношения. В настоящее время

основным источником международного морского права является международный договор. В качестве примеров международных договоров в области международного морского права, можно привести следующие: Женевские конвенции (1958 г.) и Конвенция ООН по морскому праву (1982 г.). В этих конвенциях определяется правовой статус и режим морских пространств. В статье рассмотрены территориальные воды и прилегающие зоны, континентальный шельф и исключительная экономическая зона, то есть правовой режим морских пространств в рамках Конвенции ООН по морскому праву.

(Амирбек А.А., Ыдырыс К.С. Международно-правовой режим морских пространств)

ABSTRACT

The state of the country, is known apparently something that consists of three-dimensional territory of land, air and sea, with particular borders that occupy a certain place in the world and is a physical space in which state exclusively use the power on the person, things and events. The state of the sea and the country as a landlocked country are geographically different, although the weather intersection with each other in these two areas are located on and connected these two fields. The territorial sovereignty of the state on air space and land is fully recognized by international law but brought some exceptions in terms of people. However, among two or more riparian states can arise many problems with regard to the determination of boundaries in the sea. 1982 United Nations Law of the Sea Convention (UNCLOS) clarifies the possible solutions and solving disputes of the riparian states that borders in the sea. In this context, in research refers to the separation of the sea in terms of international law and explains the technical terms used in the limitation of the sea.

(Amirbek A.A., Ydyrys K.S. The international legal regime of maritime zones)

ӘОЖ 346 . 043 854 . 5

А.КУЛЬМАМЕДОВ

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің магистранты

**ЖЕР АСТЫ СУЛАРЫН ҚОРҒАУДЫ ЖӘНЕ ПАЙДАЛАНУДЫ
ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ӘДІСІ**

Аннотация. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы жер асты суларын пайдалану және қорғаудың құқықтық әдістері туралы жазылады. Су – өмір көзі. Әрбір адам табиғатқа көмектесе алады. «Судың да, - дейді қазақ, - сұрауы бар» деп О.Асқар жырлағандай, су тіршіліктің өзегі болып табылады. Соның ішінде жер асты суы да өте бағалы пайдалы қазба болып есептеледі.

XX ғасырда ұдайы өсіп келе жатқан техногендік әрекеттерге байланысты экологиялық жағдай күрт шиеленісті. Жер бетіндегі сулар ластанды. Осындай жағдайға байланысты жер асты суларының маңызы өте күшейді. Әсіресе адамзатты сапалы ауыз сумен қамтамасыз етудің маңызы зор.

Кілт сөздері: жер асты сулары, қорғау, Арал, заңды жауапкершілік, ластану.

Ключевые слова: подземные воды, защита, Арал, юридическая ответственность, загрязнение.

Key words: groundwater, protection, Aral, legal liability, pollution.

Anahtar kelimeler: yeraltısu, koruma, Aral, yasal sorumluluk, kirlilik.

Жер асты суы – жер қыртысын құрайтын тау жыныстарының аралығындағы су.

Ерте заманнан бері тұрмыс қажеттігіне жер үсті суларымен қоса, арнайы ұңғылар орнату арқылы жерасты сулары да пайдаланылады. Біздің елімізде де, шет елдерде де мыңдаған қалалар мен елді мекендердің тұрғындары жер асты сулары арқылы қамтамасыз етіледі. Дүние жүзінің шөл және шөлейтті жерлері (Үндістан, Пәкістан, АҚШ, Австралия, Қазақстан) жерасты суларын пайдалану нәтижесінде, сусыз далалар құнарлы өлкеге айналып, бау-бақша өскен, мал шаруашылығы дамыған өңірге айналған. Сапасы және тазалығы жағынан бұл сулардың теңдесі жоқ, жердің өзі суды тазалап беретін сенімді табиғи сүзгі болып табылады.

Қазақстан жер аумағы жағынан үлкен мемлекет, бірақ сол жердің көпшілігі құрғақ шөлейт жерлер. Дегенмен, оның бір ерекшелігі жерасты суларына бай. Республика аймағында түрлі мақсаттарға сай ашылып,

зерттелінген 633 жер асты су қоры бар, олардың пайдалану қуаты тәулігіне 43384 мың текше метр. Бұл Ертістің Обь өзеніне құяр сағасындағы су көлемімен пара-пар.

Қазіргі уақытта зерттелген жерасты су кендерінің маңайында зиянды қалдықтармен ластану қаупі болса да, тұтынушыға жеткен судың сапасы мемлекеттік стандарттағы “Ауыз су” талаптарына сәйкестігін жоғалтқан жоқ, бірақ, ластандыру үдерісі жалғаса берсе, бұл сулардың сапасы төмендеп, шектелу нормативтерінен асып кетіп, осы себептен, пайдалану шебінен шығып қалулары мүмкін.

Қазақстан Республикасының жер асты суларын ұтымды пайдалану және қорғау мәселелері өзекті болып табылады. Суды пайдалану үшін құқықтық негіз 1993 жылғы 31 наурыздағы Су кодексінде анықталады. Оның басты міндеті, су ресурстарын басқару үшін ластанудан су ресурстарын қорғау, су қатынастарын реттеу болып табылады. Суды пайдалану және су қорғау ережелерін бұзу, ластағаны үшін қылмыстық және әкімшілік жауапкершілікті белгілейді.

Қазақстанда 85 мыңнан астам өзен мен уақытша су көздері бар. Олардың ішіндегі 10-ының 8-і ғана ұзындығы 800 шақырымнан асады. Бұлар: Ертіс, Есіл, Тобыл, Орал, Сырдария, Шу, Нұра, Торғай өзендері. Қазақстандағы сегіз мың өзен ғана он шақырымнан ұзын. Ірі өзендердің көпшілігі (Орал, Ертіс, Сырдария, Іле, Шу) трансшекаралық өзендер болып табылады. Және Қазақстанға шекаралас мемлекеттерден ластанған ағын әкеледі. Оңтүстік-Шығыс Қазақстан тауларында 1673, 9 шаршы шақырым ауданда мұздық бар. 30 жылдан астам бойы Арал теңізінің мәселесін зерттеу ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Табиғи ресурстар және қоршаған ортаны бақылау жөніндегі компоненттерінің бірі мемлекеттік мониторингі болып табылады. Жер асты суларының мониторингін мемлекеттік бақылау геологиялық ортаның ішкі жүйесі.

Оның негізгі мақсаты су ресурстарын бағалау үшін қажетті ақпаратты алу үшін және олармен байланысты мәселелерді шешу болып табылады.

Су ресурстарын бақылау үшін заңнамалық база:

- 9 шілде 2003 жылғы Қазақстан Республикасының Су кодексі;
- 2004-2015 жылғы Қазақстан Республикасының №1241 экологиялық қауіпсіздік тұжырымдамасы.

Су ресурстарын аймақтық пайдалану мәселесі санитарлық-гигиеналық және экономикалық маңызды болып табылады. Ауыз судың санитарлық-гигиеналық сапасына үлкен мән берілуі тиіс.

Суды пайдалану мен қорғау саласындағы құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік, қылмыстық және өзге де жауаптылық заң жүзінде белгіленген.

Бұл құқық бұзушылыққа жатады:

- суды рұқсатсыз пайдалану;

- мемлекеттік экологиялық сараптаманың қорытындысы жоқ жобаларды іске асыру;
- судың ластануы немесе су қорғау аймақтары мен су объектілерінің жағалау жолақтарын пайдалану, бұзу;
- судың ластануын болдырмау;
- белгіленген лимиттерден көп су алу;
- гидрокұрылыстарды рұқсатсыз жүргізу.

Жер үсті және жер асты су ластануы үлкен зиян тигізеді. Мұндай сулар кейде көптеген жұқпалы аурулардың көзі болып табылады [1, 47-б.].

Осыған орай, Қазақстанның су ресурстарын қорғау жөніндегі іс-шаралардың типтік тізімі беріледі:

1. Су аэрация үшін жергілікті тазарту құрылыстарын: сақтау цистерналар, септиктер, құрылымдар мен құрылыстардың бөлігі ретінде шағын резервтік қуаттардың тиімділігін арттыру бағдарламаларын жүзеге асыру, пестицидтерді ұстау экрандар және жетілдіру сарқынды суларды тазарту құрылыстарының құрылысын ұйымдастыру.

2. Шағын өзендерді реттеу, шағын өзендер мен көлдердің бассейндерінде экожүйелердің оңтайлы өмірлік функцияларының релиздерін жүзеге асыру, сондай-ақ сел болдырмау үшін басқа да шаралар жүзеге асыру, кіші өзендер мен көлдердің денсаулығын сақтау.

3. Ластануын және зиянды әсерін алдын алуға бағытталған табиғи су қоймаларына, сарқынды суларды көлемін азайту мақсатында өндірістік үдерістерді жетілдіру.

4. Су ресурстарын бігемейді, ластануын және тартылуын алдын алуға бағытталған кешенді технологиялық, гидравликалық, санитарлық және басқа да іс-шараларды жүзеге асыру.

5. Құрылыс, қайта жаңарту, тазалау және жоғары ақаба суларды тазалау үшін нысандарды жаңғырту, сұйық қалдықтар мен түбін қайта өңдеу; тазарту құрылыстары мен су жинау саласындағы, сондай-ақ ұлттық саябақтар мен курорттар мәртебесі бар аудандарда орналасқан кәсіпорындар үшін кәріз жүйелері; су қоймалары мен басқа да өндірістік мақсатты қоспағанда арнайы реттеуші резервуарлар; антропогендік ластану зардап шеккен топырақ және жер асты суларының тазалануы; қолданыстағы объектілерді белгіленген стандарттарға тасымалдау және емдеу жүйесімен тұрмыстық және өнеркәсіптік сарқынды суларды емдеу;

6. Тастанды және нашар ұңғымаларды жою;

7. Су шаруашылығы құрылыстарын және төтенше дренаж жүйелерін, құрғату және жаңбырлы су технологиялық мақсаттар үшін стандартты сапасымен қайта пайдалану, тұрмыстық және өнеркәсіптік сарқынды суларды қайта құру. Техникалық қажеттіліктері үшін ауыз су пайдалану жөніндегі іс-шараларды іске асыру [2, 16-б.].

Су ресурстарын басқаруды дамыту жолы су пайдалану және су талаптарының деңгейін бағалау, экономиканың негізгі салаларының болжа-

мына негізделген су ресурстары мен олардың сапасын қалыптастыру үдерістерін басқару дегенді білдіреді.

Осындай табиғи байлықтың иесі болған елдің алдында, оны үлкен жауапкершілікпен тиімді пайдалану мақсаты тұр. Өйткені, республиканың Солтүстік, Батыс және Орталық аймақтарында су жетіспеушілігі бар. Сөйте тұрса да, зерттеліп, дайындалған жерасты су қорларын халық шаруашылығының қажетіне игеру өте төменгі деңгейде болып келсе, кейінгі жылдарда тіпті тоқтап қалып отыр. Ауыз су және шаруашылық мұқтажы үшін зерттеліп пайдаланылған көптеген жерасты су көздері 10-15% жылдар бойы игерілмей келеді, кей жерлерде мұндай кешеуілдеу уақыты су көзінің жалпы пайдалану мерзіміне (25-30 жыл) таяп қалып отыр. Бұл деген жерасты суларының қорын пайдаланбай жатып оны пайдалану құқын қайта қарап, бекіту керек деген сөз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Программа "Охрана окружающей среды Республики Казахстан на 2008-2010 годы" Постановление Правительства РК от 19 февраля 2008 года №162. – Астана: Атамұра. 2009. – 47 с.
2. Приказ Министра охраны окружающей среды Республики Казахстан от 12 июня 2013 года №162-Ө. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 3 июля 2013 года №8559. – Астана: Гласир, 2013. – 16 с.
3. <http://adilet.zan.kz>.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются основные вопросы использования и охраны подземных вод в Республике Казахстан. Как все мы знаем вода – это источник жизни. Для решения насущных вопросов приводится перечень необходимых задач для очищения водных ресурсов, в результате которых мы сможем хоть как-то помочь природе.

(Кульмамедов А. Правовые методы регулирования использования и охраны подземных вод в РК)

SUMMARY

The article discusses the main issues of use and protection of groundwater in the Republic of Kazakhstan. As we all know the water - the source of life. To solve the pressing issues is a list of necessary tasks for the purification of water resources, as a result of which we can help in any way that nature.

(Kulmamedov A. Legal Methods of Regulation and Protection of Waters in the Republic of Kazakhstan)

УДК 324.2

Д.А.ХУСЕЙНОВА

магистрант МКТУ им. Х.А.Ясави

Р. ДЖАППАРОВА

кандидат социологических наук,
старший преподаватель МКТУ им. Х. А. Ясави

ГЛОБАЛЬНЫЕ ПРОЦЕССЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

***Аннотация.** В данной статье рассматривается формирование современного мирового порядка при глобальных процессах. Эти процессы вносят ряд существенных изменений в характер протекания и содержание социально-экономических, политических и культурных процессов в целом во всем мире и в каждом отдельном государстве. Глобализация как многоаспектный процесс устанавливает универсальные связи, охватывая все основные аспекты общественной жизни. Исходя из приведенного содержания глобализации ее можно определить как мировой процесс создания на основании экономической, политических и технической связи конкретных обществ. Такой процесс характеризуется тем, что создается единое общественное пространство – глобальное общество на Земле, и формируется сознание принадлежности этому обществу не только отдельных обществ, но и их членов. Глобальное общество, созданное в процессе глобализации, которая еще продолжается, или мировое общество, возникает с объединением конкретных обществ, которые сохраняют свою культурную идентификацию, то есть принадлежность к особым цивилизациям, и на данной основе объединяются в определенное целое с совместными экономическими и политическими характеристиками.*

***Кілт сөздері:** жаһандану, үдеріс, дүниежүзілік тәртіп, қауым, мемлекет.*

***Ключевые слова:** глобализация, процесс, мировой порядок, сообщество, государство.*

***Anahtar Kelimeler:** küreselleşme, süreç, dünya düzeni, topluluk, devlet.*

***Key words:** globalization, process, world order, community, state.*

Сегодня все мы являемся свидетелями того, как постепенно складывается новый мировой порядок. Это мировой порядок единого человечества с тесно взаимосвязанной во всех сферах жизнедеятельности общества с глобальными процессами.

Глобализация, интенсивно развернувшаяся в последней трети XX века являет собой некий порядок современных отношений в мире. Всякий же порядок предполагает организацию и невозможен без нее. Следует заметить, что глобализация объективно создает организационное оформление, это конкретная форма организации или самоорганизации.

Поскольку глобализация политики, экономики, коммуникаций, науки и культуры так или иначе затрагивает важнейшие сферы современной жизни, то и привносимые ею новые организационные вызовы, факторы, последствия наблюдаются также во всех сферах: во внутренней жизни государств, в международных отношениях и внутренней, внешней и международной среде деятельности государства. Из многообразия организационных последствий и черт глобализации предметом анализа в данной статье является лишь одна наименее важная международно-политическая, прямо и непосредственно связанная с оформлением глобализации как определенного мирового порядка.

Глобализация – процесс формирования глобального человеческого сообщества, становления единого мира, в котором глобальные системы не только скрепляют прежде разрозненные фрагменты целого, но и оказывают на них глубокое преобразующее воздействие.

Деятельность и поведение участников международных отношений регулируются принципами, нормами, институтами, признанными мировым сообществом и находящими выражение в понятии «мировой порядок».

Мировой порядок представляет собой определенное качественное состояние системы международных отношений на определенном этапе общественного развития. Применительно к современному формирующемуся многополярному миру он основывается на приоритете общечеловеческих ценностей, равной безопасности для всех народов и стран, уважении целостности и суверенитета государств, мирном разрешении споров и конфликтов.

Несмотря на то, что мировой порядок существовал всегда, столь долго, сколько существуют государства, тем не менее, в литературе, посвященной анализу международных отношений, не существует однозначного, общепринятого определения международного порядка. По мнению российского исследователя П.А.Цыганкова, понятие «мировой порядок» относится к глобальной социальной общности, образованной совокупностью различных общественных субъектов, действующих на мировой арене. Мировой порядок – это такое устройство международных (прежде всего межгосударственных) отношений, которое призвано обеспечить основные потребности государств и других институтов, создавать и поддерживать условия их существования, безопасности и развития [1, 270-с.].

В свою очередь, К.Ясперс понимал мировой порядок как «принятое всеми устройство, возникшее вследствие отказа каждого от абсолютного суверенитета», как общечеловеческие ценности, юридические нормы, как

«правовое устройство мира посредством политической формы и связывающего все этносы». Иными словами, с точки зрения философа, понятия мировой порядок и национальный суверенитет имеют между собой определенные противоречия [2, 55-с.].

Современное понимание мирового порядка обычно связывают с периодом нового времени и неотъемлемой частью глобализации. Поэтому понятие мировой порядок и глобализация связаны между собой.

Современный этап глобализации представляет собой процесс формирования единого мирового экономического, финансового, информационного и гуманитарного пространства, обуславливающий снижение роли государственных барьеров на пути движения информации, капиталов, товаров и услуг, возрастание роли наднациональных институтов регулирования экономики.

Мы знаем что, глобальная конкуренция ведется уже не столько между странами, сколько между транснациональными воспроизводственными системами, каждая из которых объединяет, с одной стороны, национальные системы образования населения, накопления капитала, организации науки соответствующих стран и, с другой – производственные и финансовые структуры, работающие в масштабах мирового рынка. Несколько таких систем, тесно связанных друг с другом, определяют глобальное экономическое развитие. Они формируют ядро мировой экономической системы (страны «золотого миллиарда»), концентрирующее интеллектуальный, научно-технический и финансовый потенциал.

Новый миропорядок призван обеспечить решение глобальных проблем. Гарантия его эффективности и надежности – взаимный учет интересов. «Миропорядок XXI века должен основываться на механизмах коллективного решения ключевых проблем, на приоритете права и широкой демократизации международных отношений» [3, 486-с.].

Главным следствием глобализации является появление мирового сообщества – объединение народов и государств мира, связанных между собой общими целями, интересами, разнообразными отношениями. Где благодаря распространению информационных потоков люди получают сведения о событиях, происходящих в других концах света.

В условиях глобализации актуализируется проблема формирования мирового порядка, основанного на политике гарантированной всеобщей безопасности, оптимального соотношения национальных и общечеловеческих интересов, приоритетности прав человека.

Как известно, международное сообщество – это сложная система многообразных связей на межгосударственном уровне: политических, военных, экономических, финансовых, информационных и др. Система в целом носит политический характер и выполняет, прежде всего, политические функции. Под «международным сообществом» понимается глобальная политическая система, элементами которой являются государ-

ства. Понятие «мировое сообщество», которое в современной научной литературе является вопросом спорным, большей частью используется для обозначения глобальной социально-экономической системы. Международное сообщество выполняет функции управляющей системы в отношении мирового сообщества, последнее же, в свою очередь, является его социально-экономической основой. Международное и мировое сообщества взаимосвязаны и выступают как подсистемы глобальной социально-политической системы, которую часто также именуют мировым сообществом. Международное и мировое сообщества как части единой системы должны находиться в определенном соответствии друг другу.

Следует заметить, что углубление взаимозависимости государств требует нового подхода к определению соотношения национальных интересов и интересов мирового сообщества. Интересы сообщества требуют наиболее полного удовлетворения интересов государств, так как от этого зависит состояние самого сообщества. По мере развития общества и роста его значения для удовлетворения потребностей индивида, по мере реализации прав и свобод человека на первый план будет выдвигаться задача обеспечения именно общих интересов.

Как особая политическая система международное сообщество обладает собственными интересами, отражающими общие интересы всех государств и человечества. Единство мирового сообщества, упрочение взаимозависимости государств требуют совместимости социально-экономических и политико-правовых систем государств и способности их взаимодействовать друг с другом, региональными системами и глобальной системой в целом в качестве ее составных частей. Взаимозависимость делает благополучие каждого члена сообщества, каждого человека зависимым от общего благополучия.

Современные глобализационные процессы развертываются, прежде всего, между промышленно развитыми странами и лишь во вторую очередь охватывают развивающиеся страны. Глобализация укрепляет позиции первой группы стран, дает им дополнительные преимущества. В то же время развертывание процессов глобализации в рамках современного международного разделения труда грозит заморозить нынешнее положение менее развитых стран так называемой мировой периферии, которые становятся скорее объектами нежели субъектами глобализации.

На рубеже третьего тысячелетия основными проблемами, стоящими перед человечеством, вне всякого сомнения, являются те, от которых зависит его существование, судьбы всех народов. Такие проблемы принято называть глобальными. Для удобства анализа их можно объединить в несколько основных групп:

1) международные социально-политические проблемы: предотвращение ядерной войны; снижение уровня гонки вооружений; урегулирование региональных, межгосударственных конфликтов; формирование ненасиль-

ственного мира на основе упрочения системы всеобщей безопасности; утверждения доверия между народами;

2) международные социально-экономические и экологические проблемы: преодоление слаборазвитости и связанной с ней нищеты и культурной отсталости; поиск путей разрешения энергетического, сырьевого и продовольственных кризисов, оптимизация демографической ситуации; освоение в мирных целях космического пространства и Мирового океана; обеспечение экологической безопасности производства (включая военное), всех природных и рукотворных условий существования человечества;

3) проблемы человека: соблюдение основных прав и свобод; обеспечение необходимых жизненных условий человеческого существования (особенно в слаборазвитых странах); демократизация общественных отношений; развитие и сохранение культуры; преодоление отчуждения человека от природы, общества, политики и международных отношений [4, 444-с.].

Деятельность по решению глобальных проблем человечества осуществляется в сложных условиях борьбы и взаимодействия между всеми субъектами мировой политики, то есть «состыковывая» или «сопрягая» в себе национальные интересы с интересами всего мирового сообщества. В силу этого на пути решения различных проблем глобального характера достигнут разный уровень результативности. Наибольшие успехи достигнуты в решении проблемы снижения угрозы мировой войны, поскольку здесь все базовые национальные интересы всех государств без исключения совпадают. В свою очередь, укрепление мира на планете содействует решению других глобальных проблем.

Как отметил наш президент Н.А.Назарбаев, «Для достижения прогресса на основе взаимосвязанных технологических цепей необходимы распределение функций по реализации инновационных прорывов между разными странами и цивилизациями и создание взаимодополняющих систем, которые обеспечат общий технологический прогресс, повышение общего технологического уровня, эффективную инновационную кооперацию и интеграцию в глобальных масштабах» [5, 31-с.].

Современный новейший этап развития мировой политической системы характеризуется комплексом взаимодействия множества суверенных государств негосударственных субъектов, объединенных разбалансированным мировым порядком, находящимся в стадии формирования.

В результате объединение разнонаправленных важнейших тенденций развития, присущих современному миру, выражает наличие объективных противоречий внутри системы международных отношений. Их наиболее общими и очевидными проявлениями принято считать проявления социально-политической интеграции и дезинтеграции – глобализации и регионализации, что проявляется сегодня практически во всех регионах мира.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Цыганкова П.А.* Международные отношения. – Москва: Новая школа, 1996. – 320 с.
2. *Ясперс К.* Истоки истории и ее цель. – Москва: Республика, 1994. – 280 с.
3. *Лукашук И.И.* Международное право: особенная часть. – Москва: Волтерс Клувер, 2005. – 544 с.
4. *Ирхин Ю.В., Зотов В.Д., Зотова Л.В.* Политология. – Москва: Юристъ, 2002. – 511 с.
5. *Назарбаев Н.* Стратегия радикального обновления глобального сообщества и партнерство цивилизаций. – Астана: ТОО АРКО, 2009. – 264 с.

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақалада қазіргі заманауи жаһандану үдерісінен туындаған саяси өзгерулер динамикасы зерттеледі. Қазіргі қоғамдағы әлемдік саяси жүйе мәселелері қарастырылады.

(Хусейнова Д.А., Джаппарова Р. Қазіргі әлемдік тәртіптің жаһандық үдерістерінің қалыптасуы)

SUMMARY

This article deals with researched a dynamic of political changes, which called of modern processes of globalization. The problems of world political system in the modern society are considered.

(Huseinova D.A., Japparova R. Global Processes of Formation of a Modern World Sequences)

УДК 327. 2

Э.Д.БЕКОВА

магистрант МКТУ им. Х.А.Ясави

О.МАЛДЫБЕКОВ

кандидат философских наук,
доцент МКТУ им. Х.А.Ясави

ГЕНДЕРНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

***Аннотация.** В статье рассматриваются вопросы гендерного равенства женщин и мужчин в различных сферах на территории автономных республик Сибири и Кавказа. Гендер – это социальный пол, определяющий поведение человека в обществе и то, как это поведение воспринимается. Слово «гендер» в переводе с английского означает пол (мужчина, женщина). Это то полоролевое поведение, которое определяет отношение с другими людьми: друзьями, коллегами, одноклассниками, родителями, случайными прохожими и т.д. Для рассмотрения вопросов гендерной политики на территории Российской Федерации приводится сравнительный анализ двух разных по своему духу и культурным ценностям территориальных единиц. Также представлены мнения разных психологов, социологов и политических критиков по вопросам «гендера» на территории России.*

Ключевые слова: гендер, равенство, обычаи, традиции, гендерная стратегия.

Кілт сөздері: гендерлік тендік, салт, дәстүр, гендерлік стратегия.

Anahtar Kelimeler: cinsiyet, eşitlik, gümrük, gelenekler, toplumsal cinsiyet stratejisi.

Key words: gender, equality, customs, traditions, gender strategy.

В последние десятилетия возникал вопрос о надобности и уместности термина гендер на территории современной России. Слово гендер для российских граждан новое. Но, несмотря на это, термин проник во все сферы общественной деятельности, не только в России, но и во всех странах.

Все мы знаем, что на Востоке считалось и считается по сей день, женщина – это хранительница домашнего очага и ей чуждо заниматься грубой физической работой. Но стоит и заметить тот факт, что в России же наоборот и в свидетельство этому отрывок стихотворения Н.Некрасова:

Коня на скаку остановит

В горящую избу войдет (...).

Он характеризует идеально-героическую женщину с богатырским характером.

Радует, что и по сей день отношение к женщине, к началу всех начал, не изменилось и даже поставлено на более высокий уровень. Женщины в целом не дискриминируемы, аборт разрешен, экономическая независимость и даже некоторое политическое представительство у женщин имеется. Также периодически наблюдался регресс в развитии институтов гендерного равенства, как официальных, так и общественных [1, 270-с.].

Вопрос о равенстве позиций мужчин и женщин никогда не был национальной идеей России, для культурных традиций народа восстанавливать мужчин и женщин друг против друга всегда было несвойственно. Российская земля богата мудрыми традициями, обычаями и обрядами, передающимися потомками из поколения в поколение. Молодые парни и девушки всегда были на виду у старшего поколения, которые могли помочь и посоветовать в трудную минуту. В настоящее время в России работает Тематическая группа по гендерным вопросам (ТГГ) при системе ООН в Российской Федерации. Группа поддерживает инициативы правительства и гражданского общества по достижению гендерного равенства и улучшению положения женщин. В работе группы участвуют представители учреждений ООН, работающих в России, включая ПРООН, ЮНЕСКО, ЮНФПА, ЮНИСЕФ, УНП ООН, УВКПЧ ООН, МОТ, МОМ, ВОЗ, ЮНЭЙДС, УВКБ ООН, Всемирный Банк, Информационный центр ООН, эксперты и национальные партнеры. Также в России существует несколько гендерных центров, которые спонсируются фондами Сороса, Макартуров, и из других источников.

В Москве существует Московский центр гендерных исследований (МЦГИ), который создали женщины-учёные в апреле 1990 года. В 2002 году МЦГИ выполнило исследовательский проект «Социально-экономические показатели гендерного равенства» по заказу и финансовой поддержке Министерства труда и социального развития РФ, который становится основой «Гендерной Стратегией Российской Федерации» [2, 55-с.].

Регулируется гендерная политика следующими нормативно-правовыми документами:

Указами Президента РФ:

- «О первоочередных задачах государственной политики в отношении женщин» (1993 год);
- «О повышении роли женщин в системе федеральных органов государственной власти и органов государственной власти субъектов Российской Федерации» (1996 год);

Постановлениями Правительства РФ:

- от 29.08.1996 №1032 «Об утверждении Национального плана действий по улучшению положения женщин и повышению их роли в обществе до 2000 года»;

▪ Концепцией ГД «Концепция законотворческой деятельности по обеспечению равных прав и равных возможностей мужчин и женщин» (1997 год);

Приказом Минздравсоцразвития РФ от 16.05.2005 №339 «О создании Координационного совета по гендерным проблемам».

В этом плане следует отметить, что за десятилетия осуществлена огромная работа по повышению духовного и творческого потенциала, а также социального статуса женщин России. Помимо работы по укреплению и развитию законодательной базы в данном направлении, активно функционируют негосударственные некоммерческие организации, обеспечивающие решение проблем гендерного равенства. Конечно, не стоит и забывать о проблемных сторонах в задаче гендера.

Если негосударственные некоммерческие организации в крупных городах ведут активную деятельность, то в сельских местностях они развиваются недостаточно быстро или не развиваются вообще. Некоторые объективные трудности отрицательно сказываются на политической, общественной и жизненной активности сельской женщины.

По моему убеждению, в повседневной жизни женщина нуждается в социальной защите, она подвергается насилию в семье, унижение как слабого пола и зачастую ее права нарушаются грубейшим образом. Причина насилия в семье кроется в отсутствии культуры поведения в социуме. И самое главное – в безнаказанности.

Повышение женской активности на сегодня остается в очаге событий, так как для большинства женщин нашей необъятной страны низкая самооценка и гендерное неравенство остается жизненной нормой. Сегодня на уровне государственной политики уделяется огромное внимание защите семьи, равноправия, здоровья женщин и детей.

Для продвижения гендерных подходов и придания гендерному равенству приоритета как региональной, так и национальной политики особое значение имеет выраженная политическая воля, способствующая упрочению гендерного равенства на государственном и региональном уровнях. В этом плане актуальными становятся документы органов власти, в которых ясно обозначена заинтересованность в обеспечении гендерного равноправия, содержащая конкретные поручения о разработке стратегий на основе гендерной перспективы. Однако правовых актов, направленных на достижение равенства полов, защиту прав и свобод женщин, учитывающих гендерные подходы, практически нет ни в одном субъекте Федерации.

Многовековые обычаи и традиционное воспитание женщин Кавказа во многом является основной причиной того, что она не может задуматься о своем положении и своих правах, как человека. Согласно опросу экспертов и анализу ученых традиционная психология горцев не в состоянии принять участие женщин в политической жизни. Но следует отметить и тот факт, что женщины могут дать фору многим мужчинам. Некоторые являются

успешными работниками в общественно-социальной среде, а другие и вовсе занимаются работой, которыми раньше могли заниматься только мужчины.

Для каждого региона России нужно выработать такую гендерную политику, которая будет направлена на повышение уровня образованности, активизации работы неправительственных женских организаций, гендерное просвещение женщин и т.д.

В мировой практике сложились несколько стратегий ликвидации гендерной асимметрии, в том числе партийное, парламентское квотирование, политическая разрядка. На уровне региональной политики, видимо, вопросы гендерной асимметрии, как чрезвычайно сложные, надо решать постепенно. Возможно создание комиссии по гендерному равноправию в администрации города и области. На муниципальном уровне можно создать систему женских советов для каждого городского района, которые должны обеспечивать участие женщин в осуществлении муниципальных программ. Хорошо бы иметь в каждой районной администрации специально подготовленного сотрудника, занятого вопросами гендерного равенства, а также муниципальный комитет для рассмотрения всех городских проектов сквозь призму гендерных проблем. Комитет должен тесно работать с местными неправительственными организациями.

Для нашего общества при равенстве юридических прав характерны традиционные социальные роли мужчин и женщин, а законопроект навязывает чуждую западную модель отношений.

Наш народ, в силу своего внутреннего целомудрия, не может принять правовые нормы, угрожающие нравственным устоям и национальному суверенитету. И если мы ещё дальше пропустим гендерную эпидемию в нашу жизнь и укрепим законодательно, выиграют лишь те, кто воспринимают нас как биомассу, не более...

ЛИТЕРАТУРА

1. *Цыганкова П.А.* Международные отношения. – Москва: Новая школа, 1996. – 320 с.
2. *Ясперс К.* Истоки истории и ее цель. – Москва: Республика, 1994. – 280 с.
3. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
4. *Путин В.В.* Приказ Минтруда России №611. – Москва: Дрофа, 2012. – 14 с.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада Ресей Федерациясындағы гендерлік теңдіктің стереотиптері қарастырылады. Гендер дегеніміз – ерлер мен әйелдердің мінез-құлқын, сондай-ақ, олардың арасындағы әлеуметтік өзара қарым-қатынасты айқындайтын олардың әлеуметтік және мәдени нормалары мен рөлдерінің жиынтығы. «Gender» сөзі ағылшын тілінен аударғанда жыныс (еркек, әйел) дегенді білдіреді. Ал, гендерлік саясат – қоғамдық өмірдің барлық салаларында ерлер мен әйелдердің теңдігіне қол жеткізуге бағытталған мемлекеттік және қоғамдық қызмет.

(Бекова Э.Д., Малдыбеков Ө. Қазіргі қоғамдағы гендерлік таптаурындар)

SUMMARY

The article deals with the issues of gender equality of women and men in different areas of the territory of the autonomous republics of the Caucasus and Siberia. To address issues of gender policy in the Russian Federation provides a comparative analysis of two different in spirit and cultural values of territorial units. Also presents the views of various psychologists, sociologists and political critics on "gender" in Russia.

(Bekova E.D., Maldibekov O. Gender Stereotypes in Modern Society)

Yunus Emre AĞIRMAN

Siyasal Bilimler Bölümü Yüksek Lisans II Sınıf Öğrencisi

Recep CENGİZ

Doç. Dr.

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

SURİYE TÜRKMENLERİNİN YAŞADIKLARI SİYASİ SORUNLAR

Özet. 2015 yıl itibarıyla Suriye’de 2 milyon civarında Türkmenler ülkenin değişik yerlerin de dağılık olarak yaşamalarını sürdürmektedirler. Türkmenlerin ülke içinde iyi derecede örgütlenemeleri, yetersizekonomik gelir, okullaşma oranının düşük olması gibi nedenlerle ana dilini unutmaya başladıklarını yada ana dillerini az derecede bildiklerini söyleyebiliriz.

Bu makale Suriye Arap Cumhuriyetinde yaşayan Türkmenlerin, devletin kurulduğu günden bu yana yaşadıkları siyasi sorunlara, hükümetlerin uyguladıkları baskılara değinmektedir. Makalede Türkmenlerin sorunları Suriye’den mülteci olarak gelen Türkmenlere yöneltilen soru-cevap metodu kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Türkmen, rejim, baskı, ayaklanma, Arap, Baas Partisi.

Kılt sözdepi: Сирия, түрікмен, тәртіп, қысым, көтеріліс, араб, Баас партиясы.

Ключевые слова: Сирия, режим, давление, восстание, арабы, политическая партия Баас.

Key words: Syria, Turkmen, regime, oppression, revolt, Arabs, BaasParty.

GİRİŞ

Suriye Türkmenleri, Suriye ile Türkiye arasında 20 Ekim 1921 yılında imzalanan Ankara İtilaf namesi belirlenen Suriye sınırları içerisinde yaşayan ve çoğunluk olarak Türkmen boylarına mensup olan Türklerden oluşmaktadır. Suriye Türkmenleri yüzyıllarca vatan olarak yaşadıkları Suriye’de çeşitli baskı politikalarına maruz kalmışlardır. Birçok araştırmacının Suriye hükümetlerinin verdikleri verilere dayanarak, Suriye’de yaklaşık 3.5 milyon Türk’ün yaşadığını söyleyebiliriz. Suriye Türkmenleri, Suriye siyasi yapısı içinde herhangi bir siyasi hak veya özgürlüklere sahip olma imkânı kazanamamışlardır. Hatta Suriye Cumhuriyetinin kuruluşundan beri Suriye’de yaşayan Türkmenler baskılar neticesinde ana dillerinden uzakta Araplaşma eğilimi göstermeye başlamışlardır.

Bu makale "sözlü tarih" metoduna bağlı kalınarak hazırlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda makalenin halen Kazakistan Cumhuriyetine göç eden Suriyeli

Türkmen bir bireyin sözlü bilgilerine dayanarak kaleme alındığını söyleyebiliriz. Çalışmanın amacı, Suriye’de yaşayan Türkmenlerin yaşadıkları sorunları açığa çıkarmaya katkıda bulunabilmektir. Ayrıca bu yazıda tarihi karşılaştırma metoduna da yer verilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Suriye Türkmenleri'nin siyasi alanda karşılaştıkları sorunlar öncelikli mesele olarak değerlendirilmiştir.

Suriye Türkmenlerinin Yaşadıkları Siyasi Sorunlar

Suriye Türkmenleri, Suriye rejimleri altında yaşadıkları zaman dilimi içerisinde herhangi bir siyasi hak veya özgürlüklere sahip olamamışlardır. Suriye rejimleri tarafından her zaman ve her koşulda etnik olarak dikkate alınmayan Suriye Türkmenleri için hukuk, adalet, seçme-seçilme hakkı gibi kavramlar neredeyse hiçgeçerli olmamaktadır. Suriye içerisinde demokrasi kavramı içerikten yoksun bir yapı arz etmektedir. Bu bağlamda dini öncelikleri bulunan Nebiyyiler veya Aleviler, ırka bağlı etnik anlamda ise Araplar üstün statüye sahip olanlardır. Bu gruplar devletin üst kademeleri de dâhil olmak üzere her türlü yöneticilik, askeri alan ve basit memurlukta dahi yükselme ve kıdem alma gibi üstünlüğe sahiptir. Aynı zamanda toplumun diğer alanlarında da bu durum geçerlidir.

Aleviler veya Araplar dışındakalan unsurlar yüksek konumlara gelememektedirler. Ayrıca Arap dışında Alevi inancında olan bireylerde yüksek pozisyonlara gelebilirler. Örneğin, Hasan Türkmen adındaki Suriyeli Suriye ordusunda kıdemli bir Türkmen idi. Ancak O Alevi inancına mensup bir birey olarak bilinmekteydi. Aynı şekilde bir Türkmen olan Rami Mahluf, Suriye’de bilinen zenginler arasında bulunmaktadır.

Sözlü tarih bağlamında görüşüne başvurduğumuz Türkmen bireyin verdiği bu bilgi, doğal olarak Arap ve dini etnisite anlamında Alevi olmayan Türkmenlerin maruz kaldıkları sosyal statülerini ve sosyal sınıflarını göstermektedir. Yani siyasi baskımanın ortaya çıkardığı sonuçları görmemize imkân sağlamakta ve sosyal sınıf sisteminin varlığını gözler önüne sermektedir: söz konusu Türkmen mültecinin anlatımına bakılırsa, "Rami Mahluf bizim köye yakın köyden idi. Biz onun bu kadar zengin olmasına ve üst düzeylere gelebilmesine çok şaşırmiştık. Çünkü Sünni olan ve Arap olmayan birisinin böyle bir yere gelmesi mümkün değildi. Rami Mahluf'un Alevi inancına mensup olduğunu daha sonra öğrendik" [1]. Yukarıda bahsedilen Hasan Türkmen ve Rami Mahluf örnekleri esas alırsak Suriye’de gerçek Alevi olduğu halde Sünnileri ikna, yönlendirme ve manipüle etme gibi bir dizi rolü yerine getirmek amacıyla kendilerini Sünni olarak belirten bir çok kripto/ gizli/ Alevilerin olduğunu söyleyebiliriz.

Siyasi baskının bir diğer çarpıcı göstergesi ise, Türkmenlerin gerek güvenlikle/ polis/ ilgili gerekse diğer devlet kurumları ile olan ilişkilerini ve işlerini en aza indirgemiş olmalarıdır. Bu durumun tipik göstergesi, Türkiye’de akrabaları veya arkadaşları olan Türkmenlerin onlar ile iletişim kurmada sık sık devlet engeline maruz kalmalarıdır. Örneğin, Türkiye ile yapılan telefon görüşmelerinin dinlemeye takılması ve Türkiye’den gelen postaların kontrolden geçirilerek rejime uygun bulunmayanların imha edilmesi, Türkmenlerin devlet ile olan ilişkilerini sınırlandırmada önemli etkenlerden bazılarıdır. Türkiye ile olabilecek hemen

hemen her türlü iletişim kesilmeye çalışılması benzer mantıksal yaklaşımla açıklanmaktadır. Suriye rejimleri, Türkmenlerin örgütlenmesine izin vermemektedir. Rejime göre Türkmenler Arap toplumunun bir parçası olsalar daonların büyük çoğunluğu Sünni'dir ve Aleviler ile sıkı sosyal ilişkileri bulunmamaktadır.

Siyasi yapı dışında dini yapıda Suriye de, Suriye Türkmenlerini bu potada eritmeyi istemektedir. Bu da rejim tarafından Türkmenlerin asimilasyonuna neden olmaktadır. Örneğin, Humus, Lazkiye, Şam gibi büyük şehirlerde kısmen iyi yerlere gelmiş olan eğitilmiş Türkmenler devletin politik söylem ve eylemlerine paralel olarak Araplaşmaya başlamış ve "Türkmen" olmayı köylülük olarak gören bireylerden oluşmaktadır [2]. Yani Türkmenler gerek devlet eliyle gerekse Arap bireylerden gelen baskı nedeniyle Araplaşmak zorunda kalmışlardır. Örneğin, devletin baskısını gözler önüne sermek için kullanılan "Suriyeliyim, gururluyum!" sloganınınun tipik bir göstergesidir. Bunun günümüze yansıyan tipik göstergesi Türkiye'de yayın yapan Kanal 7'de gösterime sunulan Şoray Suriye'de adlı programda yaşlı bir teyzenin konuşmasında "Suriyeliyim gururluyum!" refleksidir [3]. Aynı şekilde Suriyeli Türkmen çocukların başka bireyler ile sosyal ortamlarda buldukları zaman veya polis gibi devlet unsurları ile problemle karşılaştıklarında bu tür sloganları kullanmaları onların Araplaşma eğilimlerini gösteren bir aşama olarak değerlendirilebilir. Burada esas olan, Suriye içerisinde hangi millet veya inanca mensup olduğuna bakılmaksızın her şeyin Baas Partisine ve rejime karşı herhangi bir söylem ve eylem bulunulmamasının sağlanmasıdır.

Baskı politikalarının belirgin bir başka örneği, Hafız Esad döneminde gerçekleştirilen toprak reformudur. Söz konusu reform gerçek bir toprak düzenlemesi olmaktan ziyade Türklere ait toprakların devletleştirilerek Arap nüfusun iskan edilmesi projesi olarak gözükmektedir. Örneğin, Lazkiye bölgesindeki Kaynarca, Çabıtlı, Kandikik, Belveren, Çanacık, Karaağıl, Gündeli, Kasap, Çolturman, Halep bölgesindeki Zeyyatlı, Karun, Mahzenli, Yaşlı, Çatalvıran, Kurtvıran, Medene, Şeyhyahya, Camus, Vıran, Dedenoğlu, Kurudere ve Kırkmağara gibi köyler önceden Türkmenlerle yerleşik iken bugün bu köylerde Araplar oturmaktadır [4]. Aynı şekilde Türkçe olan yer isimlerinin değiştirilmesi de aynı amacı oluşturmaktadır. Örneğin; Lazkiye bölgesindeki Türkmen köylerinden İsabeyli (İseviye), Elmalı (Tuhafiye) Turunç (Ummutuyur), Kebeli (Rabia), Gebere (Ravda), Ablaklı (Beytiablak), Saldur (Samire), Ağcabayır (Elbeyda), Kolcuk (Durra), Şeren (Helve), Gökdağ (Elhadra), Halep bölgesindeki köylerden Taşatan (Mermaelhacer), Buzluca (Selce), ismini almıştır [5].

Suriye rejiminin uygulamış olduğu iskân politikalarının en canalıcı ve çarpıcı olanı Türkiye-Suriye sınırı boyunca göze çarpmaktadır. Bu durumun tipik göstergesi, sınır bölgelerindeki Türkmenlerin 10 km.'lik bir kuşak dâhilinde geri çekerek Türkiye ile ilişkileri en aza indirgeme çabalarıdır. Benzer şekilde Suriye'de uygulanan siyasi politikaların bir başka yansıması, Türkmenlerin büyükelçilik ve konsolosluklarla temaslarının kesilmesi veya asgariye indirilmeye çalışmalarıdır.

Yukarıda bahsedilen dilden diplomasiye tüm alanlarda Türkmenlerin iletişim alanlarının sınırlandırması Suriye'deki Türkmen varlığının ciddi tahribatlara uğratılarak Türkmenlerin Araplaşmasına zemin hazırlama olarak değerlendirilebilir.

Sonuçve Değerlendirme:

Suriye'de Arap Baharının etkisi ile 2011 yılında halk ayaklanmaları başlamıştır. Bu isyanlar içinde Suriye bağlamında baskı rejiminden kurtulmayı hedefleyen Türkmenleri de görmek mümkündür. Türkmenlerinin bu ayaklanmalara katılmalarının ana nedeni; halk ayaklanmasının başarı ile sonuçlanması halinde yeni kurulacak rejimde siyasi, ekonomik ve kültürel hakları elde edebilmek beklentisi öne çıkmaktadır.

Suriye'de Esad dönemleri boyunca baskıdan kurtulmak isteyen Türkmenler çatışmalı süreçte Suriye genelinde çok sayıda Türkmen hayatını kaybetmiştir. Ayrıca yüzlerce Türkmen kayıp veya tutuklanmıştır. Suriye'de iç savaşın (2014-15) hala sürmesi, önümüzdeki sürecin nasıl olacağına dair bilinmezleri muhafaza etmektedir. Ayrıca Türkiye dışında hiçbir dünya ülkesine güvenmeyen Türkmenler, Türkiye'nin yardımlarını arttırmasını ve yaşadıkları iç savaşı dünya kamuoyuna getirilmesini istemektedirler.

Suriye'de yaşayan Türkmenlerin maruz kaldıkları baskılar, onların eğitimden hukuka ekonomiden aileye geniş bir yelpazede tüm sosyal haklarının ihlal edilmesine neden olmaktadır. Suriye'de yaşanan siyasi şiddet nedeniyle Türkmenler başta olmak üzere tüm vatandaşlar köy, kasaba ve şehir yaşamının her alanında sürekli takip ediliyormuş izlemi içinde mobing vb. baskıya maruz kalmaktadırlar. Türkmenlerin Türk soylu ve çoğunluğunun İslam'ın Sünnî yorumuna mensup olmaları nedeniyle yönetimler tarafında kültürel, ekonomik ve eğitim alanlarında sürekli ötekileştirilmektedirler. Türkmenler, Eğitim-öğretim serüveni içerisinde ciddi oranlarda Araplaştırma politikasına maruz kalmaktadırlar.

KAYNAKÇA

1. ADAŞ, Ali, Suriye Türkmeni, Lazkiye Bölgesi, 24 Yaş.
2. ORSAM Rapor No: 83 ORSAM-OTAM Rapor No: 14, Kasım 2011 Suriye'de Değişimin Ortaya Çıkardığı Toplum: Suriye Türkmenleri, <http://www.orsam.org.tr/tr/OrtadoguTurkmenleri/raporgoster.aspx?ID=3760>
3. ADAŞ, Ali, Suriye Türkmeni, Lazkiye Bölgesi, 24 Yaş.
4. ORSAM Rapor No: 83 ORSAM-OTAM Rapor No: 14 Kasım 2011 Suriye'de Değişimin Ortaya Çıkardığı Toplum: Suriye Türkmenleri.
5. Fatih Kirişçioğlu, Suriye Türkleri "Turks in Syria" <https://www.academia.edu>.

ТҮЙІНДЕМЕ

2015 жылғы көрсеткіштер бойынша Сирияның әр бұрышында бытыранқы өмір сүріп жатқан 2 миллиондай түрікмен бар. Түрікмендердің одақ құрып бірігу деңгейлерінің жеткіліксіздігіне, әлеуметтік жағдайларының төмендігіне және ана

тілді мектептерінің жетімсіз болуына байланысты ана тілдерін ұмытуға айналғанын немесе оны жақсы білмейтіндіктерін айтуға болады.

(Юнус Емре АҒЫРМАН, Режеп ДЖЕНГИЗ. Сирия түрікмендерінің саяси мәселелері)

РЕЗЮМЕ

На 2015 г. в различных областях Сирии проживает около 2 миллионов туркменов. Однако из-за недостаточной организованности, отсутствия туркменских школ и низкого социального положения наблюдается факт того, что туркмены начали забывать свой родной язык либо владеют им недостаточно хорошо.

(Юнус Емре АҒЫРМАН, Режеп ДЖЕНГИЗ. Политические проблемы сирийских туркменов)

SUMMARY

As of 2015, around two million Turkmen people are settled dispersedly across the Syria. By the virtue of weak organization, low income and low schooling rate, we can say that Syrian Turkmen are about to forget or know very little of their mother tongue.

(Yunus Emre AGIRMAN, Recep JENGİZ. Political Problems And Oppressions The Syrian Turkmen)

УДК 327.2
Б 44

М.Ш.АБСАДИКОВА
магистрант МКТУ имени Х.А.Ясави

О КАТЕГОРИИ «ГЕНДЕР» В СОВРЕМЕННЫХ ГЕНДЕРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

***Аннотация:** В статье рассматривается проблема изучения категории «гендер» и различные научные подходы в исследовании гендерной политики государств, которые на сегодняшний день являются одной из актуальных проблем современности, где роль женщины и мужчины претерпевают значительные изменения. Мировое сообщество усиливает внимание к проблематике тендерного равенства в связи с развитием процесса глобализации и рядом связанных с ним политических и социально-экономических последствий как позитивного, так и негативного характера. Современная ситуация в сфере реализации прав женщин и мужчин еще более обостряется спецификой развития современного постиндустриального общества, которое, утверждая принципы свободы, не утверждает принципов равенства.*

***Ключевые слова:** гендер, пол, маскулинное начало, феминность, гендерная дифференциация, социальный статус, культурные нормы.*

***Kilt сөздері:** гендер, жыныс, маскулиндік түп, феминділік, гендерлік айырмашылық, әлеуметтік статус, мәдениет нормалары.*

***Anahtar Kelimeler:** cinsiyet, erkeksi ilkesi, kadınlık, cinsiyet farklılaşması, sosyal statü, kültürel normlar, toplumsal durum , kültürel örnek.*

***Key words:** gender, gender differentiation, social status, cultural norms, gender authentication, gender status.*

Современная социальная наука различает понятия пол и гендер. Традиционно первое из них использовалось для обозначения тех анатомо-физиологических особенностей людей, на основе которых человеческие существа определяются как мужчины или женщины. Пол (т.е. биологические особенности) человека считался фундаментом и первопричиной психологических и социальных различий между женщинами и мужчинами. По мере развития научных исследований стало ясно, что с биологической точки зрения между мужчинами и женщинами гораздо больше сходства, чем различий [1, 23-с.].

Многие исследователи даже считают, что единственное четкое и значимое биологическое различие между женщинами и мужчинами заключается в их роли в воспроизводстве потомства. Сегодня очевидно, что

такие "типичные" различия полов, как, например, высокий рост, большой вес, мускульная масса и физическая сила мужчин весьма непостоянны и гораздо меньше связаны с полом, чем было принято думать. Например, женщины из Северо-Западной Европы в целом выше ростом, чем мужчины из Юго-Восточной Азии. На рост и вес тела, а также на физическую силу существенно влияют питание и образ жизни, которые, в свою очередь, находятся под влиянием общественных взглядов на то, кому – мужчинам или женщинам – необходимо давать больше еды, кому нужнее калорийная пища, какие спортивные занятия приемлемы для тех или других.

Помимо биологических отличий между людьми существуют разделение их социальных ролей, форм деятельности, различия в поведении и эмоциональных характеристиках. Антропологи, этнографы и историки давно установили относительность представлений о "типично мужском" или "типично женском": то, что в одном обществе считается мужским занятием (поведением, чертой характера), в другом может определяться как женское. Отмечающееся в мире разнообразие социальных характеристик женщин и мужчин и принципиальное тождество биологических характеристик людей позволяют сделать вывод о том, что биологический пол не может быть объяснением различий их социальных ролей, существующих в разных обществах [2, 8-с.].

Таким образом возникло понятие гендер, означающее совокупность социальных и культурных норм, которые общество предписывает выполнять людям в зависимости от их биологического пола. Не биологический пол, а социокультурные нормы определяют, в конечном счете, психологические качества, модели поведения, виды деятельности, профессии женщин и мужчин. Быть в обществе мужчиной или женщиной означает не просто обладать теми или иными анатомическими особенностями – это означает выполнять те или иные предписанные нам гендерные роли.

Сущностью конструирования гендера являются полярность и противопоставление. Гендерная система как таковая отражает асимметричные культурные оценки и ожидания, адресуемые людям в зависимости от их пола. С определенного момента времени почти в каждом обществе, где социально предписанные характеристики имеют два гендерных типа, одному биологическому полу предписываются социальные роли, которые считаются культурно вторичными. Не имеет значения, какие это социальные роли: они могут быть различными в разных обществах, но то, что приписывается и предписывается женщинам, оценивается как вторичное (второсортное) [3, 14-с.].

Социальные нормы меняются со временем, однако гендерная асимметрия остается. Таким образом, можно сказать, что гендерная система – это социально сконструированная система неравенства по полу. Гендер, таким образом, является одним из способов социальной стратификации общества, который в сочетании с такими социально-демографическими

факторами, как раса, национальность, класс, возраст организует систему социальной иерархии.

Проведенные исследования показывают, что новорожденных мальчиков больше кормят, зато с девочками больше разговаривают. В процессе воспитания семья (в лице родителей и родственников), система образования, культура в целом внедряют в сознание детей гендерные нормы, формируют определенные правила поведения и создают представления о том, кто есть "настоящий мужчина" и какой должна быть "настоящая женщина". Впоследствии эти гендерные нормы поддерживаются с помощью различных социальных (например, право) и культурных механизмов, например, стереотипы в СМИ. Воплощая в своих действиях ожидания, связанные с их гендерным статусом, индивиды на микроуровне поддерживают (конструируют) гендерные различия и, одновременно, построенные на их основе системы господства и властвования [4, 35-с.].

Дифференциация понятий пол и гендер означала выход на новый теоретический уровень осмысления социальных процессов. В конце 80-х годов феминистские исследовательницы постепенно переходят от критики патриархата и изучения специфического женского опыта к анализу гендерной системы. Женские исследования постепенно перерастают в гендерные исследования, где на первый план выдвигаются подходы, согласно которым все аспекты человеческого общества, культуры и взаимоотношений являются гендерными. В современной науке гендерный подход к анализу социальных и культурных процессов и явлений используется очень широко. В ходе гендерных исследований рассматривается, какие роли, нормы, ценности, черты характера предписывает общество женщинам и мужчинам через системы социализации, разделения труда, культурные ценности и символы, чтобы выстроить традиционную гендерную асимметрию и иерархию власти.

Существует несколько направлений разработки гендерного подхода. К основным теориям гендера, принятым сегодня в социальных и гуманитарных науках, относятся теория социального конструирования гендера, понимание гендера как стратификационной категории и интерпретация гендера как культурного символа. Помимо этого, весьма популярным в отечественных работах остается псевдогендерный подход. Типичным примером социополового, а не гендерного подхода является традиционный вопрос социологов, адресованный только женщинам: "Хотели бы Вы сидеть дома, если бы имели такую материальную возможность?" или пресловутые опросы на тему "Может ли женщина быть политиком?" Такого рода социологам просто невдомек, что результаты их исследований уже предрешены самой методологией [2, 17-с.].

Псевдогендерными исследованиями являются также и популярные исследования по социологии труда, в которых описание "мужских и женских" профессий или рабочих мест не сопровождается анализом причин и смысла этой дифференциации.

Теория социального конструирования гендера основана на двух постулатах: 1) гендер конструируется (строится) посредством социализации, разделения труда, системой гендерных ролей, семьей, средствами массовой информации; 2) гендер конструируется и самими индивидами – на уровне их сознания (т.е. гендерной идентификации), принятия заданных обществом норм и ролей и подстраивания под них (в одежде, внешности, манере поведения и т.д.) [5, 21-с.]. Эта теория активно использует понятия гендерной идентичности, гендерной идеологии, гендерной дифференциации и гендерной роли. Гендерная идентичность означает, что человек принимает определения мужественности и женственности, существующие в рамках своей культуры. Гендерная идеология – это система идей, посредством которых гендерные различия и гендерная стратификация получают социальное оправдание, в том числе с точки зрения "естественных" различий или сверхъестественных убеждений. Гендерная дифференциация определяется как процесс, в котором биологические различия между мужчинами и женщинами наделяются социальным значением и употребляются как средства социальной классификации. Гендерная роль понимается как выполнение определенных социальных предписаний – то есть соответствующее полу поведение в виде речи, манер, одежды, жестов и прочего. Когда социальное производство гендера становится предметом исследования, обычно рассматривают, как гендер конструируется через институты социализации, разделения труда, семьи, масс-медиа. Основными темами оказываются гендерные роли и гендерные стереотипы, гендерная идентичность, проблемы гендерной стратификации и неравенства.

Гендер как стратификационная категория рассматривается в совокупности других стратификационных категорий (класс, раса, национальность, возраст). Гендерная стратификация – это процесс, посредством которого гендер становится основой социальной стратификации [4, 19-с.].

Понимание гендера как культурного символа связано с тем, что пол человека имеет не только социальную, но и культурно-символическую интерпретацию. Иными словами, биологическая половая дифференциация представлена и закреплена в культуре через символику мужского или женского начала. Это выражается в том, что многие не связанные с полом понятия и явления ассоциируются с "мужским/маскулинным" или "женским/фемининным" началом. Таким образом, возникает символический смысл "женского" и "мужского", причем "мужское" отождествляется с богом, творчеством, светом, силой, активностью, рациональностью и т.д. (и, соответственно, бог, творчество, сила и прочее символизируют маскулинность, мужское начало). "Женское" ассоциируется с противоположными понятиями и явлениями – природой, тьмой, пустотой, подчинением, слабостью, беспомощностью, хаосом, пассивностью и т.д., которые, в свою очередь, символизируют фемининность, женское начало.

Классификация мира по признаку мужское/женское и половой символизм культуры отражают и поддерживают существующую гендерную иерархию общества в широком смысле слова.

Итак, мы видим, что понятие гендер обозначает, в сущности, и сложный социокультурный процесс формирования обществом различий в мужских и женских ролях, поведении, ментальных и эмоциональных характеристиках, и сам результат – социальный конструкт гендера. Важными элементами создания гендерных различий являются противопоставление "мужского" и "женского" и подчинение женского начала мужскому началу.

Современная гендерная теория не пытается оспорить существование тех или иных биологических, социальных, психологических различий между конкретными женщинами и мужчинами. Она просто утверждает, что сам по себе факт различий не так важен, как важна их социокультурная оценка и интерпретация, а также построение властной системы на основе этих различий. Гендерный подход основан на идее о том, что важны не биологические или физические различия между мужчинами и женщинами, а то культурное и социальное значение, которое придает общество этим различиям. Основой гендерных исследований является не просто описание разницы в статусах, ролях и иных аспектах жизни мужчин и женщин, но анализ власти и доминирования, утверждаемых в обществе через гендерные роли и отношения [3, 16-с.].

Вслед за развитием женских исследований примерно с середины 80-х гг. появилось и другое направление – гендерные исследования (Gender Studies). Оно посвящено изучению практически всех вопросов взаимодействия мужчин и женщин как на уровне общества, так и в семье и личной жизни. Как междисциплинарная образовательная программа гендерные исследования получили широкое распространение в западных университетах и колледжах начиная с 80-х гг.

Появлению гендерных исследований способствовали некоторые особенности предшествовавших им женских исследований. Во-первых, женские исследования были жестко связаны с феминизмом и стали не только автономной областью знания, но и своего рода идеологически и интеллектуально замкнутой сферы. Во-вторых, исследователи поняли, что невозможно игнорировать мужчин как субъектов социальных отношений: противопоставление полов порождало свои неудобства, а женские исследования можно было обвинить в пренебрежении к опыту мужчин. Встал вопрос о том, возможно ли изучение женских проблем, отделив их от мужских, или же в исследовании нуждается проблема соотношения полов. На этом фоне гендерные исследования стали качественно новым этапом развития образовательных и научных программ предшествующих направлений [1, 18-с.].

Новизна гендерных исследований заключалась не столько в констатации мужского доминирования и призыве изучать женский опыт, сколько в

анализе того, как гендер конструируется и воспроизводится во всех социальных структурах и как это отражается на личностном развитии мужчин и женщин (Воронина, 2000). Ключевым вопросом гендерных исследований является разграничение понятий «пол» и «гендер». Этому вопросу были посвящены работы феминистских теоретиков Гейл Рубин, Роды Ангер, Адрианны Рич и других. Пол относится к универсальным биологическим свойствам женщин и мужчин. Только некоторые ролевые особенности можно отнести к сфере биологии. Один из самых авторитетных социологов современности англичанин Энтони Гидденс объясняет, что «гендер» – это не физические различия между мужчиной и женщиной, а социально формируемые особенности мужественности и женственности. Гендер, по его мнению, означает, прежде всего, социальные ожидания относительно поведения, которое соответствует представлениям о мужчине и женщине.

Введение термина «гендер» в научный оборот позволяло исследователям добиться нескольких целей:

- уйти от термина «пол» (биологический пол) при интерпретациях проблем полоролевого разделения труда;
- перевести анализ отношений между полами с биологического уровня на социальный;
- отказаться от постулата о «природном назначении полов»;
- показать, что понятие «пол» принадлежит к числу таких же смыслообразующих категорий, как «класс», «раса» [5, 51-с.].

Предмет гендерных исследований – гендерные отношения, различия и сходство полов. Это анализ сходства и отличий в восприятии действительности и в социальном поведении мужчин и женщин. Причину этих особенностей отныне видели не в мужской и женской физиологии, а в специфике воспитания, образования, в распространенных в каждой культуре представлениях о том, как следует вести себя мужчинам и женщинам.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агеев В.С. Психологические и социальные функции полоролевых стереотипов // Вопросы психологии, №2, 1987.
2. Этнические стереотипы мужского и женского поведения /Под ред. Байбурина А.К. и Кона И.С. – М.: Наука, 1991. – 320 с.
3. Гендерное измерение социальной и политической активности в переходный период. Сб. научных статей /Под ред. Здравомысловой Е., Тёмкиной А. – СПб.: ЦНСИ, 1996. Труды. – Вып. 4. – 96 с.
4. Зуйкова Е.М., Ерусланова Р.И. Феминология и гендерная политика: учебник для вузов по специальности "Социальная работа". – М.: Просвещение, 2007. – 297 с.
5. Хрестоматия к курсу "Основы гендерных исследований" / Моск. центр гендерных исслед. [Отв. ред. О.А.Воронина]. – М.: Наука, 2001. – 367 с.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада қазіргі замандағы гендерлік зерттеулердегі негізгі жаңа көзқарастары туралы сөз қозғалады. «Гендер» ұғымының әр түрлі сипаттамалары беріліп, мемлекеттің дамуына өз оңтайлы әсерін тигізетін гендерлік саясатты нығайту, әйелдердің рөлін анықтау, жаһанданудағы осы мәселенің үдерісі туралы жан-жақты қарастырылады.

(Абсадиқова М.Ш. Гендерлік зерттеулердегі «гендер» категориясы туралы)

RESUME

The article deals with the problem of studying the category of "gender" and various scientific approaches in the study of the gender policy, one of the most pressing issues of our time, where the role of women and men undergoes significant changes. The world community increases attention to the problems of gender equality because of the development of the globalization process and a number of related political and socio-economic impacts.

(Absadikova M.Sh. Category of gender and modern gender researches)

ӘОЖ 316.43

О.НҰСҚАБАЕВ

социология ғылымдарының докторы, профессор
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ

А.ТҰРСЫН

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің магистранты

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ САНАСЫН ГЕРМЕНЕВТИКАЛЫҚ ТҰРҒЫДАН ЗЕРТТЕУ

Аннотация. Қазіргі герменевтика буржуазиялық идеологияның жемісі, диалектикалық және тарихи материализм алдында есе қайыру, гуманитарлық ғылым мен жаратылыстану ғылымдарын методологиялық және гносеологиялық негізде бір-бірінен ашақтау, гуманитарлық «түсінікті» жаратылыс-ғылымдық «түсіндіруге» қарсы қою деп айдар тағылғаны белгілі. Дегенмен де, біз герменевтикалық тұрғыдан танудың бір көзі ретінде алып қарастырдық.

Бұл мақалада қазақ халқының ұлттық санасын герменевтикалық тұрғыдан зерттеу мәселелері қарастырылған.

Кілт сөздері: ұлттық сана, қазақ халқы, герменевтика, социология, философия.

Ключевые слова: национальное сознание, казахский народ, герменевтика, социология, философия.

Anahtar Kelimeler: Ulusal bilinç, Kazak halkı, hermenötik, sosyoloji, felsefe.

Key words: national consciousness, the Kazakh people, hermeneutics, sociology, philosophy.

Қазіргі әлеуметтануда ұлттық сана ұғымының әлеуметтік топтар мен ұлттардың ойлау бейнесіне, іс-қимылы мен мінез-құлықтарында кездесетін стереотиптерге, құндылықтарды қабылдау ерекшеліктеріне, өмір сүру салты мен дәстүріне байланысты көптеген құнды ойлар айтылуда. Қоғамның даму деңгейіне қарай ұлттық сана ұғымын ортағасырлық, феодалдық, кеңестік, капиталистік; саяси құндылықтардың дамуына байланысты тоталитарлық, демократиялық, құқықтық; әлеуметтік-экономикалық қатынастарға сай нарықтық; өркениет дамуына сәйкес тұрпайы, жабайы, тайпалық, батыстық, шығыстық, көшпенділік, еуразиялық деп жіктеу қалыптасқан. Көріп отырғандай сана мен ой арасындағы байланыстың тұтастығын белгілеуден шыққан ұлттық сана категориясы қоғамдық ғылымдар саласына, оның ішінде социологияға осылай ене бастады.

Қоғамдық ғылымдар тарапынан ұлттық сана ұғымын зерттеу әр салаға бөлінуде. Мәселен, тарихшылар ұжымдық ментальдық сандық тәсілмен зерттеуді қолға алса [1, 25-б.], социологтар, керісінше, жеке бастың ментальдығын сандық тәсілмен зерттеудің маңыздылығын алға тартуда [2, 75-б.]. Олардың ойынша, жеке бастың ментальдығы мынадай деңгейлерге бөлінеді: социологиялық, психофизикалық, психикалық, мәдени-тарихи, рухани-діни және космостық. Социологиялық деңгейді зерттеуде О.Конттың жеке тұлғаның әлеуметтік-психикалық құрылым моделі негізге алынса, мәдени-тарихи деңгейде квантификациялық зерттеуді пайдалана отырып, тарихи процесс динамикасындағы жеке тұлға ментальдығына ұжымдық бейсаналылықтың әсерінің бары айтылады. Сонымен бірге мәдени-тарихи фактор синхрондық және диахрондық деп екіге бөлінеді. Жеке бастың ментальдығына тұрмыстың материалдық факторы, мінез-құлық стереотиптері, дүниені эмоциональдық тұрғыдан қабылдау, дүниені көркем өнер тұрғысынан қабылдау, лингвистикалық фактор, дүниені рационалдық тұрғыдан қабылдау, дүниетанымдық факторлар әсер ететіні айтылған [2, 76-б.].

Сонымен, әлеуметтану ғылымының өкілдері ұлттық сананы әлеуметтік тұрғыдан талдаудың маңыздылығын айта отырып, оның төрт тәсіліне мән берген: бірінші, ұлттық сананы басқа санамен салыстыру арқылы зерттеу; екінші, ұлттық сананы жеке адамдар мен әлеуметтік топтарға сай зерттеу; үшінші, ұлттық сананы табиғилық пен мәдениеттіліктің, эмоционалдық пен ақылдың, иррационалдық пен рационалдықтың, жеке бастылық пен әлеуметтіліктің жиынтығы ретінде; төртіншіден, ұжымдық бейсаналылық ретінде қарастырған [3, 155-б.]. Біздіңше, ұлттық сана категориясын социологиялық тұрғыдан қараудың маңызы зор. Ұлттық сана мазмұны жеке мағынасы жағынан ауқымы кең, тұтастыққа негізделген интегралды ұғым. Онда ұжымдық және жеке сананың, сана мен бейсаналылықтың өзара байланысы, ойлау түрлері мен дүниені қабылдау әдістері, сезіну мен түсіну, бейімделу ерекшеліктері мен құндылықтарға деген қатынасы бар. Ұлттық сана мәселесін социологиялық тұрғыдан талдап алмай, оның ішкі құрылымының өзара байланысын түсіну мүмкін емес.

Социологиялық зерттеу ұлттық санадағы сана, ой, ақыл тәрізді құндылықтарды қабылдау сабақтастығын даму принципі негізінде түсіндіруге мүмкіндік береді және олардың тарихтың әртүрлі кезеңдерінде өзгерістерге ұшырап, белгілі бір символдар мен архетиптерге айналатынын көрсетеді. Ұлттық санадағы сабақтастық, бір жағынан, әлеуметтік дамудың нәтижесі болса, екінші жағынан, өзіндік ішкі тұтастықты сақтаудың бір жолы. Сабақтастық ескі мен жаңаның бірлігін қамтамасыз етіп қана қоймайды, сонымен бірге адамдардың, әлеуметтік топтардың құндылықтарды таңдау мен қабылдауына әсер етеді.

Ұлттық сана – рухани болмыс тарихының сығымдалған және тұрақты негізінде қордаланған, жеке адамдар мен әлеуметтік топтардың дүниетаны-

мында орын алатын ерекше көрініс. Оны қалыптастыруда мәдениеттің, өнердің, діннің, социологияның, философияның, ұлттық салт дәстүрдің, қоршаған ортаның, тұрмыстың, қоғамдағы әлеуметтік ортаның, саясат пен идеологияның, экономикалық қатынастардың маңызы зор.

Қазақ халқының ұлттық санасын герменевтикалық тұрғыдан зерттеудің маңызы зор. Социологияда герменевтика «тіл ойына», антисциентистік бағыттағы социологиялық ілім, социологияның негізгі мәселесін иррационалдық тұрғыдан шешуге талпыныс деп қарастырылады. Оған өзара келіспейтін қарама-қарсылықты қосудан туындайтын «эклетикалық» қасиет деп баға берілді. Ал, қазіргі герменевтика буржуазиялық идеологияның жемісі, диалектикалық және тарихи материализм алдында есе қайыру, гуманитарлық ғылым мен жаратылыстану ғылымдарын методологиялық және гносеологиялық негізде бір-бірінен алшақтау, гуманитарлық «түсінікті» жаратылыс-ғылымдық «түсіндіруге» қарсы қою деп айдар тағылғаны белгілі. Дегенмен де, біз герменевтикалық тұрғыдан танудың бір көзі ретінде алып қарастырдық.

Социологияда хрестоматиялық тұрғыдан герменевтика – түсінік туралы ілім, құжаттарды талдау, интерпретациялау деп анықталады. Герменевтикалық өнер социологияда грек мифологиясындағы құдай хабаршысы, тіл мен жазуды ойлап табушы Герместің атымен байланыстырылып қарастырылады. Дегенмен де мұндай ұстанымның бүгінде негізсіз екені социология тарихында дәлелденіп, оны антикалық философ Аристотель шығармаларымен байланыстыра қарау кең етек алды [4, 234-б.]. Қалай болғанда да, біз үшін герменевтикалық талдаудың маңыздылығы қазақ халқының салты мен дәстүрінде, аңыз ертегілері мен мифтерінде, фольклоры мен халықтың білім жүйесінде өзіндік қызмет атқарып келген рухани құндылықтарды қалпына келтірумен және оларды адамдардың дүниеге қатынасының өзегіне айналдыруымен байланысты болып отыр. Сонымен бірге герменевтиканың логикалық және гносеологиялық танымдардан ерекшелігі оның рухани болмысқа тұтастық тұрғысынан қарауға мүмкіндік беретіндігі. Нақтырақ айтар болсақ, қазақ ұлттық санасындағы «Ақыл», «Қайрат», «Жүректің» социологиялық, психологиялық, онтологиялық, тілдік, коммуникативтік, диалогтық, метафизикалық, мінез-құлықтық, тәрбиелік, танымдық, моральдық жақтарын ашуға көмектесетіні. Сондықтан да ұлттық санасы әлеуметтік мәдени контексте қарау барысында герменевтиканың өзегі болып табылатын «түсінік» ұғымының маңызы зор. Түсінік – осы тұрғыдан келгенде, тек танымдық ұғым ғана емес, сонымен бірге қазақ ұлттық санасының онтологиялық сипаты. Ол – бүкіл ұлтымыздың болмыстық негізі, ұлттық идеямыздың қайнар бұлағы, бірлік пен ынтымақ бастауы. Сондықтан да қандай да болмасын социология түсінікке ұмтылуы тиіс. XX ғасырдағы адамзат баласының дамуы осыны көрсетіп отыр.

Герменевтика, Ф.Шлейермахердің айтуынша, рухты танудың әмбебаптық әдісі. Зерттеуші және мәтін авторларының ішкі жан дүниесіне

кіре отырып, қандай да болмасын тарихи оқиғаларды қалпына келтіре алады. Оның ойынша қандай да болмасын мәдени ескерткіштердің екі астары бар: заттық мазмұндық және жеке тұлғалық. Біріншісі, диалектиканың құзырында болса, екіншісі, герменевтиканың құзырында. Сондықтан герменевтика өзінің барлық ойын автордың рухына, оның жан дүниесі мен көзқарасына, ойлау жүйесі мен тілдік стиліне бағыттауы тиіс. Демек, жеке тұлғаның ойлау дағдыларын ұғыну арқылы ұлт сананың ішкі астарын тануға, түсінуге қол жеткізуге болады. Мәселен, М.Әуезовті, Оноре де Бальзакты, Л.Н.Толстойды, Ф.М.Достоевскийді, Ш.Айтматов оқу арқылы ұлт менталитетінің табиғатынан мағлұматтар алуға болады.

Огюст Конт кезінде Оноре де Бальзактың «Адамшылық комедиясы» атты еңбегінде жоғары баға бере отырып: «Бальзак бізге француз қоғамының шынайы тарихын бере білді. Ол 1816 жылдан 1848 жыл аралығын хронологиялық тұрғыдан сипаттай отырып, көне француздың талғамының қалай жойылып бара жатқанын, оның орнын байлардың тұрпайы мінезі басып бара жатқанын сарказммен келемеж етеді» – деп жазады [5, 36-37-б.]. Сол тәрізді М.Әуезов шығармаларын оқу арқылы да қазақ ұлттық санасының даму ерекшеліктерін тани аламыз. «М.Әуезов ... адамның психикасына әсер ететін, жүрек қылын шертетін қазақ әні мен күйінің тәрбиелік мәнін жоғары бағалайды. Халқымыз жақсы ән мен тәтті күйдің қандай тас көңілді болса да жібігіп жіберетінін, көзден жас ағызатынын, жандүниені нұрландырып, ләззат пен рахат сыйлайтынын терең түсінген. Ән мен күйді «халық өнерінің асыл қазынасы» – деп жоғары баға бере келіп, ғылым зерттеуші бұларды халықтың көңіл-күйі мен сезімінің барометрі, қуанышы мен күйініші, арманы мен мұңы деген қарытындыға келеді, оны белгілі бір халықтың ұлттық ерекшелігін айқындайтын мәнді белгілердің қатарына қосады» [6, 84-б.].

Сонымен қатар герменевтиканың қазақ халқының ұлттық санасын танудағы бір ерекшелігі – оның «өмір философиясымен» байланыстығы. Батыс философиясында бұл байланысқа кезінде мән берген В.Дильтей болды. Осы тұрғыдан келгенде, қазақ болмысындағы өмір – мәндік маңызы бар «құт» ұғымының орны ерекше. «Құт» деген ұғымның мәні «Бақыт» дегеннен әлде қайда терең. Түркілер «құт» ұғымын субстанция мінінде қолданған [7, 185-б.]. Күнделікті өмірде қазақтар «құт» ұғымына сәйкес мынадай сөз тіркестерін пайдаланады. Мысалы, «құт-береке», «құтты қоныс», «құтты іс», «құтты қадам» немесе «құты қашқан ел», «қонақ келсе, құт келер» және т.б. Шындығында, ұлттық санасындағы «құт» ұғымына адамдардың іс-әрекетінің өлшемі бейнеленген, жақсы мен жаманның, бақ пен сордың, дұрыс пен бұрыстың арақатынасы межеленген. «Құт» ұғымын ғылыми тілмен түсіндіру қиын. Олай болса, «құт» ұғымын түсінуде герменевтикалық танымның маңызы зор.

Герменевтикалық социологияға өзіндік үн қосқан М.Хайдеггер болды. Ол тіл мен түсінікті адам мінез-құлқының астары емес, керісінше, адам өмірінің болмысы деп қарастырылып «түсінікке» онтологиялық сипат берді.

М.Хайдегтердің осы бір ойын ұлттық сананы әлеуметтік тұрғыдан даму ерекшелігін кеңірек ашуға пайдалануға болатын тәрізді. Мәселен, түсінікті қазақ ұлттық санасының онтологиялық негізі деген кезде мынадай тарихи-мәдени жағдайларға назар аударғанды жөн санадық. Біріншіден, қазақ табиғатты танумен бірге, түсініп өскен халық. Ол өзін ешқашан табиғатқа қарсы қоймаған, керісінше, табиғатпен сырласып, гармониялық тұрғыдан өзінің іс-әрекетін, дүниеге көзқарастарын реттеп отырған. Екіншіден, әке мен бала, келін мен ене, ру мен ру, ел мен елдің араласуы да осы түсінікке тікелей байланысты. Қазақ ежелден араласуға, бірін-бірі іздеуге әсте құмар. Бұл оның бауырмалдығын да көрсетеді. Басқаша айтқанда, қазақ үшін араласу – ұлттың өмір сүру тәсілі, болмысының мәні. Үшіншіден, түсінік негізінде бөтенді жатсынбай, оның тілі мен өнерін қабылдай білу қасиетін үнемі дамытып отырған. Төртіншіден, түсінік бар жерде тұтастық бар екені белгілі. Қазақ халқы ұлттық санасындағы тенгризм мен исламның, халықтық білім мен ғылымның, өнер мен социологияның, дін мен философияның синкреттік жағдайда өмір сүру түсінігін ұлт болмысының онтологиялық негізі деп қарауға көмектеседі. Бесіншіден, ұлттық сананы герменевтикалық тұрғыдан талдаудың ең бастысы, ұлт болмысын логикалық және гносеологиялық шеңбердегі жасанды субъект–объекті қатынастары негізінде қарамай, керісінше, оны «Адам мен Әлем» жүйесіндегі шынайы нақты өмірлік қатынастар негізінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Қазақ халқының ұлттық санасының экзистенциялық астары социологиядағы адам мәселесімен тікелей байланысты. Қазақ ойшылдары адам мәселесіне, оның ішкі болмысы мен өмір-мәндік мәселелеріне қашан да мән беріп отырған. Сонау Қорқыттан бастап күні бүгінге дейінгі аралықта адам мәселесін айналып өткен ақын, жыршы, философ жоқ десе де болады. Абай, Шәкәрім, Шоқан, Ыбырай, Сүйінбай, Шәңгерей, Ғұмар-Қараш және т.б. ақын, жыршы мен жыраулар шығармаларындағы дүние, өмір, тіршілік туралы ойлары ұлттық сананың экзистенциялық мәселелерге толы екенін және оның басты рухани арқауы екенін бұлжытпай дәлелдейді. Аталған құбылыстар астарында адамгершілік пен имандылықты, даналық пен көрегенділікті, кісілік пен кішілікті, ар мен намысты асқақтау принциптері жатты. Бұларды тұрлаусыз өмірге мән беретін, адамның өмірінің мәнін құрайтын рухани байлық ретінде қарастырып қана қоймай, соған әр қазақтың ұмтылу қажеттілігін ұлт санасына сіңірудің өміршеңдігін дәлелдеді.

Бұдан шығар қорытынды: қазақ үшін экзистенциялық мәселелердің бүгін пайда болмағаны. «Мың өліп, мың тірілген» қазақ бұл мәселелермен үнемі айналысып отырған және осы мәселелерді шешудің өзіндік жолдарын іздестірген, тыңнан жол тартып әлемдік социологиялық үдеріске өзіндік үн қосқан. Тарихтың қатал сынына қаншама ұшыраса да, өмірге деген құштарлығын жоғалтпай, ізгіліктің ең биік шыңдары болып табылатын құндылықтарға өз ұрпағын тәрбиелеп отырған. Ақын-жыраулары, небір даналары елін осы мақсатта белсенді іс-әрекет жасауға шақырған, рухын

шыңдап төзімділікке, шыдамдылыққа, сабырлыққа үйреткен. Дүниеге «Адам болып келіп, адам болып кетуге» тәрбиелеген. Күйзеліс, қайғы, уайым, бақытсыздықты жеңе білуге, келешекке үмітпен қарауға үйреткен. Бүгінгі нарықтың қыспағына қанша түссе де, қазақтың осыншама төзімділік пен шыдамдылық көрсету феноменінің бұлақтарын экзистенциалдық ойлардың ұлт менталитетінде нық орныққанының көрінісі деп білгеніміздің артықтығы жоқ.

Қазақ халқы ұлттық сананың рухани түбірі болып келетін осы бір күштердің әлеуметтік қатынастарды позитивтік негізде қалыптастыруға да өзіндік әсері бары көп жағдайда ескеріле бермейді. Тіпті ұлттық санасының экзистенциялық мотивінің күштілігі ұлттың еңжарлығы мен жігерсіздігіне де тосқауыл бола алады. Ол – өмір белсенділігінің көзі, болашаққа сеніммен қарайтын, тірлік пен үмітке бағдар берер және құнарландырар рухани күш. Өзінің табиғи жаратылысында әр нәрсені білуге құмар және ұғымпаз, зерек халқымызды батыстың «жалған» құндылықтарымен улау арқылы өзінен «жеріндіруден» тазартып, өзін тану мен өзгертуге бағытталған ой, сана, рух еркіндігін қалыптастырудың уақыты жетті.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. *Киселев И.Н., Мироненко С.В.* Социальный портрет высшей бюрократии первой четверти XIX в. Количественный анализ. Комплексные методы в изучении истории с древнейших времен до наших дней. Тезисы докладов совещания. – М.: Наука, 1984. – 173 с.
2. *Манекин Р.В.* Некоторые аспекты методологии квантификационного исследования менталитета //Вестн. Моск. ун-та. Сер.7, Философия. –№1, 1992. – С.75.
3. *Редель А.И.* Российский менталитет: от политико-идеологических спекуляций к социологическому дискурсу //Социально-гуманитарные знания, №5, 2000. – С. 155.
4. *Земляной С.Н.* Герменевтика и проблема понимания. В кн: Проблемы и противоречия буржуазной философии 60-70 х годов. – М.: Наука, 1983. – С. 234.
5. *Конт О.* Позитивизм в социологии. – Л.: ЛГУ, 1984.
6. *Тайжанов А.* Әуезов М. шығармаларының ұлттық психологияны танудағы ролі //Ақиқат, №4, 1994. – 84 б.
7. *Есім Ф.* Сана болмысы (Саясат пен мәдениет туралы ойлар). –Алматы: Ғылым, 1998. –307 б.

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматривается национальное сознание казахского народа с точки зрения герменевтики.

(Нускабаев О.Н., Турсын А. Исследование национального сознания казахского народа с точки зрения герменевтики)

SUMMARY

This article deals with the national consciousness of the Kazakh people from the point of view of hermeneutics.

(Nuskabayev O.N., Tursyn A. Study of the National Consciousness of the Kazakh People from the Point of View of Hermeneutics)

ӘОЖ.316.35

О.НҰСҚАБАЕВ

социология ғылымдарының докторы,
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің профессоры

Д. МАМБЕТАЛИЕВА

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің магистранты

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚОҒАМДА ДІННІҢ ҚАЙТА ЖАҢАРУЫ

***Аннотация.** Біздің елімізде ХХІ ғасырдың басында дін халықтың рухани қажеттілігі мен менталитетінің ажырамайтын бөлігі болып отыр. Қазіргі діни қайта өркендеумен қатар бір мезгілде халықтардың ұлттық мәдениетінің қайта өрлеуі басталды. Себебі, дін барлық уақытта дәстүрлі құндылықтардың көзі болып келеді. Ол халықтың өмір салтының бір бөлігі ретінде мәдени дәстүрлермен де тығыз байланыста дамиды. Яғни бұл қазіргі қоғам дамуынан туған құбылыс.*

Бұл мақалада қазақстандық қоғамда діннің қайта жаңаруының кейбір мәселелері қарастырылады.

Кілт сөздері: дін, наным-сенімдер, дәстүр, мораль, этнос, ұлт.

Ключевые слова: религия, верования, традиции, мораль, этнос, нация.

Anahtar kelimeler: din, inanç, gelenek, ahlak, etnik, ırk.

Key words: religion, beliefs, traditions, morals, ethnicity, nation.

Бүгінгі таңда Қазақстанда нарықтық ашық қоғам қалыптасып келеді. Қоғамның жаңаша сапасына нарықтық ашық қоғамға тән жаңа құндылықтарға жаңа сапалық параметрлер сәйкес келуі тиіс. Әрине, жаңаны күштеп тануға, көпшілік бұқара халықтың санасына күштеп сіндіруге болмайды. Себебі, мұндай «тұрпайы» амал-айла қоғамды түбірімен жаңартудың «икемді» құралы бола алмайды, болмайды да.

Ол үшін көптеген құрылымдарды, соның ішінде бейімделу үдерістерінің сипатын ескерген жөн. Бұл мәселелерді социологтар дін призмасы арқылы қарастырады. Қазақстандық қоғамның рухани өмірінің жандануы саясат пен діннің өзара әрекетін зерттеуге алып келеді.

Діни наным-сенімдер белгілі бір қоғамның тарихи дәстүрлерінің бөлігі ретінде оның мәдени мұраларына және тиісінше, ұлттық мәдениет деңгейлеріне де әсер етпей тұра алмайды.

Дін белгілі бір этникалық бірлікте қалыптасқан және ұлттық психологияға, мәдениетке, әдет-ғұрыптарға, дәстүрлерге ұзақ мерзімде өзара

әсер ету барысында олардың әлеуметтік-экономикалық жағдайларына да ықпал ететіндігін атап өткеніміз орынды.

Қазақстанның көпұлтты қоғам екені белгілі, әрбір этностың өздерінің салт-дәстүрлері, моральдық және діни қалыптары бар. Алайда жалпы алғанда Қазақстан үшін ортақ дәстүрлілік сипаттары жөнінде айтуға мүмкіндік беретіндей қандай да бір ортақ рухтың қалыптасқанын аңғаруға болады. Қазақстанда баяғыдан-ақ әргүрлі дінге сенушілік бар, олардың арасында ежелден христиан діні де, буддаға табыну діні де болған. Ал тәңірлік дәстүрлер исламға жол берді. Бірақ, бірнеше ондаған жыл бойына атеистік рухта тәрбиелеу салдарынан, сондай-ақ, адамгершілік және діни дәстүрлердің бұрмалануы бізді дінге және оның ықпалына онша мән бермеуге әдеттендірді. Өткен кезеңде атеизм мемлекеттік саясат және көпшіліктің өмір салты болып табылатын. Көптеген адамдардың қандай да бір дінге деген қатынасы, сенімі ұмытылған кертартпа, ескі бастаулардың ынталы қорғаушысы делінді. Ал дінге сенушілер үшін атеист барлық әулие атаулының адамгершілігі жоқ бүлдірушісі ретінде қабылданды. Қазір мұндай саясатты ұстанушылар жалпыадамзаттық адамгершілік бағдарлардың діни сипаттарын жоққа шығару атеизмді көпшілік санасына күшпен байлаған коммунистік партияның іс-әрекеті деп түсіндіреді. Біздіңше, осы тұста А.А.Конеvтің «әрбір мәдени құбылыстың өзіне тән уақыт аккумуляторы бар және ол әр кезде жүзеге асқан сайын жаңа тәжірибені ендіріп, дәл кезінде шешуге мүмкіндік береді, адам тұрмысы кез-келген мәдени құбылыстың өмірлік мәселесі. Аталмыш мәдени құбылыс бүгінгінің мәселесін қаншалықты шеше алса, ол соншалықты маңызды» деген пікірі өте орынды деп ойлаймыз [1]. Демек, атеистік көзқараста өз уақытында кеңестік өмір салтының аса қажетті алғы шарттарының бірі болды. Мысалы, бұрын адамдар дін туралы ашық айтпаса да әрбір адамның жан жүрегінде Жоғарыда тұратын (бәрібір әрбір адам жоғарыдағы бір тылсым күштен қорқатын еді) бірденеден сескенетін еді. Ал қиын сәттерде адам торыққанынан өзінің санасынан тыс Құдайға сыйынып, онысын өзі де аңғармай қалатыны рас. Мұндай сәттегі сезім әлдебір беймәлім әрі қайырымды нәрсеге бас ұратындай, яғни оның сенімі жоғары тұрып және дана бір тірі нәрсе адамды өзінің көз алдында көтеріп, одан әрі өмір сүруге күш беріп және оны мейірлендіре түсетіндей. Өйткені, «сенім өзін ішкі табандылықтың, адамгершіліктің, психологиялық беріктіктің тірегі ретінде танытып, сөз бен іс бірлігінің алғы шарты ретінде қалыптастырады. Құндылықтық-бағдарлық қызметке бірқатар жаңа рең қосады, діни сана-сезім адамның келіспеушілікті шешу мәселесінде күштемеуді, серіктері алдында, сараптаушы алдында жауапкершілікті оятады» [2]. Діни-моральдық күнделікті жазылған «ұрлық жасамау, өлтірмеу, шындықты айту, «қиын кездерде адамға көмектесу керек» және т.с.с. талаптары адамдарды әдеп нормасынан аспауға ұмтылуға ықпал етеді. Біздің көзқарасымызша, бұрынғы кезде адамдар қайырымды, адамгершілігі мол болған сияқты. Көріп отырғанымыздай, бұрын адамдар

Құдай туралы көп айтпайтын және өшпейтін жалпыадамзаттық құндылықтарға көбірек арқа сүйейтін. Ал, қазір, керісінше, шын мәнінде жалпыадамзаттық мәдениет формаларын көрсететін әртүрлі рухани құндылықтарға, қарама-қарсы бағыттылықтағы мақсаттарға саналы түрде барады. Яғни, дін туралы өте көп айтып, көп жазып жатқан қазіргі кезде іс жүзінде әрбір үшінші адам тіпті соны әдейі мақсат тұтпаса да, ұрпақтан-ұрпаққа ғасырлар бойы беріліп келе жатқан жалпыадамзаттық нормалардан аттайды. Адамдар бір-біріне ызалы, ашулы, мейірімсіз, жатырқағыш болып кеткен секілді, әркім айналасымен ісі жоқ, өзімен-өзі өмір сүруге дағдыланып кеткен. Қазіргі әңгіме көбіне жағымсыз жәйттердің «зорлық-зомбылықтың, алдап кетіптінің» төңірегінде болып жатады.

Біздің елімізде ХХІ ғасырдың басында дін халықтың рухани қажеттілігі мен менталитетінің ажырамайтын бөлігі болып отыр. Қазіргі діни қайта өркендеумен қатар бір мезгілде халықтардың ұлттық мәдениетінің қайта өрлеуі басталды. Себебі, дін барлық уақытта дәстүрлі құндылықтардың көзі болып келеді. Ол халықтың өмір салтының бір бөлігі ретінде мәдени дәстүрлермен де тығыз байланыста дамиды. Яғни бұл қазіргі қоғам дамуынан туған құбылыс.

Республикадағы қазіргі діни жағдайлар дәстүрлі және дәстүрлі емес деп бөлініп, діни конфессиялардың ала-құлалығымен ажыратылады. Қазір бізде төрт мыңнан астам діни бірлестік бар деп есептеледі және олардың жартысына жуығы тіркелген [3]. Қазақстандағы діни оқиғалар еліміздегі геосаяси, әлеуметтік-экономикалық, адамгершілік-этикалық және социо-мәдени жағдайларға ықпал етеді.

Өткен ғасырдың 70-80-жылдарындағы әлеуметтік зерттеулер мәліметтері бойынша еліміздегі дінге сенушілер саны (барлық кеңестік кеңістіктегі біркелкіге жуық немесе астам) 10% аспаған [4]. Ал, енді 1996 жылы Қазақстан Республикасы бойынша 39,7% жеткен. Сараптаушылар қорытындысы көрсеткендігіндей, мұндай секіру кеңес кезеңімен салыстырғанда – «идеологиялық немесе діни көзқарастарға байланысты пікірлердің қаншалықты алға жылжығанын және тұрақсыздығын көрсетеді. Адамдар үшін ең маңыздысы діннің мазмұндық жағы емес, діни нанымның психологиялық құбылысы ретіндегі діни наным-сенімнің өзі».

Жалпы Қазақстанда дінге бет бұру үрдісі артып келеді.

Оңтүстік Қазақстан облысы тұрғындары арасында біз жүргізген нақты социологиялық зерттеу мәліметтеріне назар аударайық. «Сіз дінге сенесіз бе?» деген сауалнама сұрағына респонденттердің 75,2% «иә» деп жауап берсе, 10,8% – «жоқ», 14% – «жауап беруге қиналамыз» дейді. Дінге сенетіндер саны жас шамасына қарай да бөлінді, айталық, дінге барынша сенетіндер – 40-50 жас (55,3%) мөлшеріндегілер, яғни тоталитарлық кеңестік атеистік насихат жағдайында өскен ұрпақ өкілдері болды. Діннің қоғамдағы ролін жоғары бағалаған респонденттердің мөлшері де алғашқы сұраққа жауап бергендермен шамалас, яғни – 75,6%, олар дінді жоғары бағалайды, ал

ұнамайтындары – 15%, ал сұралғандардың 12,9%-ы дін қоғамға ешқандай әсерін тигізбейді деп есептейді.

Дінге сенушілер тобының сараптауында ұлттық белгілері бойынша діндарлығы жоғары азиялық этнос өкілдері болды. Бұл жөнінде сұралғандардың ішінен бірінші орынға өзбек ұлты, екінші орынға – қазақ, содан кейін барып еуропалық ұлт өкілдері шықты.

Дінге деген көзқарасты білу мақсатындағы жүргізілген сұрақ-жауап нәтижелері дін арқылы қоғамдық-саяси жағдайдың күрделілігін танытуға ұмтылған азаматтар – 20,8%, жандүние тыныштығын сақтағысы келетіндер – 24%, рухани дәстүрлі құндылықтарға қайта оралуды мақсат еткендер – 40,2% екендігіне көз жеткізді. Басқа да ұсынысты варианттар: ар-ұятқа шақыру, о дүниелік өмірге сенім, бұрынғы шығындар орнын толтыру үшін жаңа мұраттарды іздестіру және т.с.с. 1% және 3% аралығында болды.

Көріп отырғанымыздай, сұралғандардың нәтижелері біздің өңір адамдарының көбісінің дінге сенетініне, діни құндылықтардан хабардар екеніне және бәрінен бұрын, құдайға қызмет етудің барлық әдет-ғұрыптарын сақтау арқылы қатысатынына көз жеткізіп отыр. Ал дінге сенбейтіндер мен жауап беруге қиналғандар (екеуін қосқанда, 24,8%) ештеңеге қарамастан, қалай болғанда да барлық салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды сақтайды. Және дінге сенетіндер тобының басым көпшілігі мұсылмандар болды – еліміздің оңтүстік өңірінде негізінен жергілікті ұлт өкілдері және Орталық Азия мемлекеттерінен шыққан ұлт өкілдері тұратынын ескеруіміз керек. Содан кейін барып православиялықтар болды.

Дегенмен, мұнымен бірге, көптеген әртүрлі секта және әр түрлі бірлестіктер адамдарды әртүрлі қабілеттерімен, әсіресе, жастарды ақша беру немесе басқа да жолдармен есеңгіретіп және алдап әкететінін ұмытуға болмайды. Олар біздің рухани дамуымызға үлкен зиян келтіреді. Себебі, Қазақстанда онсыз да жүздеген мың адам эмоционалды рухани және психологиялық құлдырау үдерісіне қамтылып, білімсіздік шырмауына терең түсіп, одан шыға алмай отыр.

Біз жастар туралы сөз қозғағанда, олардың арасында соңғы уақытта дінге сенушілердің көбейіп отырғанын да айтпай кете алмаймыз. Яғни, дінге сенушілер қатары әлі тәжірибесі жоқ және берік дүниетанымдық көзқарастары қалыптаспаған жастар есебінен көбеюде. Олай болса, мемлекет бұл адамдарды әлеуметтендіру бағытындағы жастар саясатын жүргізуі тиіс. Ал, тұтас алғанда, біздің және біздің балаларымыздың игілігі мен республикамыздың гүлденуі үшін, ондағы адамдардың толыққанды, ойлау қабілеті қалыпты болуы үшін және елімізді әр түрлі теріс әрекеттерден тазалау үшін Дін туралы жаңа Заң қабылдануы қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. *Артемов И.А., Молдабеков Ж.Ж.* Философия религии: тенденции и перспективы специальности //Вестник КазГУ. Серия философская. – Алматы: Қазақ университеті, 1998. – № 6. – С. 8.
2. *Конев В.А.* Философия культуры и парадигмы философского мышления //Философские науки, №6, 1991. – С. 27.
3. *Шаукенова З.К.* Социальное взаимодействие этносов в современном Казахстане. – Алматы: Ақыл кітабы, 2003. – С. 300.
4. *Сатпаев Д., Спанов М.* Национальная безопасность Республики Казахстан //Евразийское сообщество, №4, 1998. – С. 75.

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматривается возрождение религии в казахстанском обществе.
(Нускабаев О., Мамбеталиева Д. Возрождение религии в казахстанском обществе)

SUMMARY

This article discusses the revival of religion in Kazakhstan society.
(Nuskabaev O., Mambetalieva D. Revival of Religion in Kazakhstan society)

МАЗМҰНЫ

ФИЛОЛОГИЯ

НҰРАХМЕТОВ Е.Н. ТАТИБАЕВА А.А. Ағылшын тілі сабағында ақпараттық технологиялардың кейбір түрлерін қолдану	3
ТАУКЕБАЕВА Р.Б. ШЕРЕХАНКЫЗЫ Л. О безэквивалентных компаративных идиомах современного английского языка: структура и перевод	8
БАЙМАХАН Т.М. НУРУМБЕТОВ С.М. Классификация упражнений для развития навыков устной речи с использованием коммуникативных упражнений	14
АБДУЛЛАЕВА С. УРАЗБАЕВ Қ.Б. Үш тілдік тұлға даярлауда жаңа технологиялар арқылы шет тілдерді оқыту жолдары	19
БАЙМАХАН Т.М. ABDUKHOZHAYEV T.M. Methods Of Teaching Idioms	24
БАЙМАХАН Т.М. НУРУМБЕТОВ С.М. Содержание использования видеоматериалов в обучении английскому языку	29
ҚАРАҚҰЛОВА Ұ.Е. Ағылшын тілі сабақтарында мақал-мәтелдерді салғастыра оқытудың тиімділігі	35
БАЙМАХАН Т.М. ABDUKHOZHAYEV T.M. English Idioms and Their Equivalentents in Kazakh	41
КАРАКУЛОВА У. Methodical Working out of Classroom Activities Based on Videomaterials	45
SHERIMBETOVA M. Etymological and Semantic Relations of Polysemy and Homonymy	52
МАКЕНОВА Г. Some Peculiarities of English and Kazakh Somatism	56
СУЛТАНБЕКОВА Ж.Е. Жан-жануарларға байланысты жұмбақтардың этнолингвистикалық сипаты	61

ПЕДАГОГИКА

АБИЛЬДАЕВА М.А. МҰСАБЕКОВА Г.Т. Бастауыш сыныпта үлгермейтін оқушылармен жүргізілетін жұмыс түрлері	66
АТЕМОВА Қ.Т. КУНПЕЙСОВА А.О. Әл-Фараби мұраларындағы адамның жансаулығын қалыптастыру туралы идеялары	72
БОРАМБАЕВА Л.А. МАДИЕВА Г.Б. МОЛДАССАНОВА А.А. Болашақ мұғалімнің ғылыми құзыреттілігін қалыптастыру сипаты	77
БАЙМАХАН Т.М. ЖОЛДАСБЕКҰЛЫ Ш. Жаңа технологияларды оқыту үдерісінде қолданудың тиімділігі	83
KOSHKAROVA G.A. NAZAROVA A.N. Using Interactive and Innovative Methods of Teaching for Technical Specialties	89
БАЙМАХАН Т.М. ЖОЛДАСБЕКҰЛЫ Ш. Сын тұрғысынан ойлау технологиясы – ағылшын тілін оқыту формаларының бір түрі	93

ТАРИХ

ЗҰЛПЫХАРОВА Э. КЕЛЕШ М. Низам әл-Мүліктің ең әйгілі шығармасы «Сиясет-наме»	99
---	----

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР

AMIRBEK A.A. YDYRYS K.S. Uluslararası Hukuk Açısından Denizlerin Sınırlandırılması	105
--	-----

ҚҰҚЫҚТАНУ

КУЛЬМАЕДОВ А. Жер асты суларын қорғауды және пайдалануды құқықтық реттеудің әдісі	114
--	-----

САЯСАТТАНУ

ХУСЕЙНОВА Д.А. ДЖАППАРОВА Р. Глобальные процессы формирования современного мирового порядка	118
БЕКОВА Э.Д. МАЛДЫБЕКОВ О. Гендерные стереотипы в современном обществе	124
AĞIRMAN Yunus Emre CENGİZ Recep Suriye Türkmenlerinin Yaşadıkları Siyasi Sorunlar	129

АБСАДИКОВА М.Ш. О категории «гендер» в современных гендерных исследованиях	134
ӘЛЕУМЕТТАНУ	
НҰСҚАБАЕВ О. ТҰРСЫН А. Қазақ халқының ұлттық санасын герменевтикалық тұрғыдан зерттеу	141
НҰСҚАБАЕВ О. МАМБЕТАЛИЕВА Д. Қазақстандық қоғамда діннің қайта жанаруы	147
Мазмұны	152-154